

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра загальної та практичної психології

**«ПСИХОЛОГІЯ КОНФЛІКТНОСТІ ЮНАКІВ В УМОВАХ
ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ»**

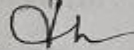
Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр

спеціальності: 053 Психологія

освітньої програми: Психологія

Куліненко Лілія Борисівна

Керівник: д. психол.н., проф.

Макарчук Н.О.

Рецензент: к.псих.н. **Котляр Л.І.**

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри доп. та праць психології
(назва випускової кафедри)

протокол № 7 від «08.09.24»

20 24 р. Завідувач кафедри

Мазоха М.С.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист на відкритому засіданні ЕК

«23» 01 2024р.

Оцінка 90 відм.

(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

Величенко Л.К.
(підпис) (прізвище, ініціал)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ КОНФЛІКТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	9
1.1. Особистісні детермінанти конфліктності: змістовні характеристики.....	9
1.2. Специфіка особистісних детермінант конфліктності у структурі особистості в юнацькому віці	20
1.3. Юнацька конфліктність: психологічна сутність та особливості ...	29
1.4. Особистісні детермінанти в проекції конфліктної взаємодії в юнацькому віці.....	39
1.5. Психологічні особливості військового стану та його впливу на особистість.....	60
РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА КОНФЛІКТНОСТІ ЮНАКІВ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	65
2.1. Програма психологічної діагностики конфліктності юнаків в умовах воєнного стану.....	65
2.2. Психологічні особливості конфліктності юнаків.....	71
2.3. Особливості проявів конфліктності юнаків в умовах воєнного стану.....	76
РОЗДІЛ III. ОСОБИСТІСНО-ДЕТЕРМІНОВАНА ПСИХОПРОФІЛАКТИКА І ПСИХОКОРЕКЦІЯ КОНФЛІКТНОСТІ ЮНАКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	80
3.1 Розвиток самосвідомості як передумова становлення особистісних детермінант подолання конфліктності	80
3.2 Зміст та структура особистісно-детермінованої психопрофілактики та психокорекції конфліктності в юнацькому віці	88

3.3 Психологічна сутність психотехнік активізації та функціонування особистісних детермінант подолання конфліктності.....	99
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	125
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	128

ВСТУП

Сучасний юнак – це особистість, яка не подолавши усіх кризових явищ, обумовлених її розвитком, попала в надзвичайно стресогенні події. Події, які тепер на 700 днів мають назву військове вторгнення, а соціальна ситуація життєдіяльності юнака тепер забезпечується воєнним станом. Чи позбавлений юнак, який проживає в умовах воєнного стану, усіх проблем свого розвитку у подоланні однієї із трьох наймогутніших і найстрашніших за наслідками вікових криз – кризи юнацького віку – ні. Його розвиток йде по плану, тільки події, які його супроводжують підсилюють «детонацію» усіх його кризових переживань, змін та зламів в сотні тисяч раз гостріше і сильніше. Однією із найсильніших за змістом та найбільш гостріших, за проявом – є конфліктність, яка в юнацькому періоді впливає на продуктивність вирішення практично усіх завдань розвитку юнаком. Тож, вивчення проблеми конфліктності в юнацькому віці під впливом додаткової вкрай незалежної змінної – воєнний стан – є актуальною, своєчасною та гострою за потребою вирішення.

Дотичними проблемами, які впливають на проблему юнацької конфліктності є проблема наукового обґрунтування в психологічній науці поняття «воєнний стан», «геноцид за ідеологічною ознакою», «мобілізація», «воєнні тривоги», «зброя масового ураження мирного населення». Ці проблеми піднімаються на сьогодні активно в соціальних джерелах і поки що не мають науково обґрунтованого визначення та вирішення. Тож, констатацію цих проблем можна здійснювати в емпіричний спосіб звертаючись до джерел статистичного характеру.

Щодо проблеми дослідження розвитку особистості в юнацькому віці ми знаходимо вагомі наукові напрацювання в вирішеннях проблем юнацької кризи, психічного розвитку, проблема самосвідомості та самовизначення. Особливого значення в психологічній науці надано конфліктності юнаків.

Поряд з цим, проблема вивчення юнаків та характеру і впливу їхньої конфліктності в умовах воєнного стану не є предметом окремого наукового дослідження.

Метою дослідження – є вивчення, та опис особливостей конфліктності особистості юнацького віку, яка проживає в умовах воєнного стану.

Основу дослідження склало **припущення про те, що** конфліктність особистості юнацького віку є невід'ємною складовою проходження нею кризи юнацького віку та здобуттю основних його новоутворень. Поряд з цим, воєнний стан має прямий вплив на функціональність цієї конфліктності, яка із продуктивної риси набуває стану непродуктивної властивості й детермінує утворення патогенних станів психіки юнака і їх укріплення в його подальшому дорослому житті.

Завданнями дослідження є:

1. Теоретичний аналіз та встановлення особливостей юнацького віку та воєнного стану як фактору детермінації перетворень конфліктності юнака.
2. Аналіз статистичних даних щодо характеру воєнного стану та причин його запровадження на території України.
3. Розроблення та апробація психологічної діагностики конфліктності особистості юнацького віку з метою опису основних її станів, гендерних відмінностей та впливу на особистість юнака.
4. Розроблення та апробація особистісно орієнтованої психокорекції та психопрофілактики конфліктності особистості юнацького віку в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є конфліктність особистості юнацького віку.

Предметом дослідження є перетворення (продуктивна-непродуктивна) конфліктності юнака під впливом воєнного стану.

Методи дослідження: *теоретичні:* теоретико-методологічний системний аналіз проблем юнацького віку та становлення особистості у цьому віці, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних даних; *емпіричні:* психологічний експеримент з метою перевірки методичної системи подолання та профілактики непродуктивної конфліктності в юнацькому віці як результату проживання юнаком воєнного стану, психологічне тестування із використанням методики діагностики самооцінки психічних станів за Г. Айзенком; діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Вассермана (модифікація В. Бойко); опитувальник І. Колер для вивчення рівня задоволеності пацієнта своїм функціонуванням у різних сферах, метод відмінної кореляції Пірсона, програма SPSS.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- *вперше* описано процес перетворення конфліктності юнаків під впливом воєнного стану із продуктивної риси в непродуктивну психологічну особливість, яка матиме вплив на ефективність їхнього подальшого життя;
- *здійснено опис* змістових складників юнацької конфліктності та їх гендерних відмінностей;
- *уточнено* знання про особливості конфліктності особистості юнацького віку та особливості проживання юнаками військового вторгнення;
- *набуло подальшого розвитку* уявлення про юнацький вік та характер конфліктності юнаків, специфіку її впливу на загальний стан психологічного благополуччя особистості.

Апробації: стаття у журналі European Journal of Theoretical and Applied Sciences за кордоном (Канада) на англійській мові.

Suggested Citation: Makarchuk, N.&Kulinenko, L. (2023). The Specificity of Personal Determinants in the Structure of Personality in Adolescent Age. European Journal of Theoretical and Applied Sciences, 1(1), 41-46.

Структура магістерської роботи: зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст роботи викладено на сторінках, до якого входять таблиці та рисунки. Загальний обсяг роботи – 134 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ КОНФЛІКТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Особистісні детермінанти конфліктності: змістовні характеристики

Онтогенетичний розвиток особистості процес багатоаспектний і складний. Саме з цієї позиції доречним є припущення щодо існування психологічних характеристик у структурі особистості, які обумовлюють його динаміку і впливають на ефективність.

Відомо, що сукупність внутрішніх, суб'єктивних суперечностей у структурі особистості людини є одним із положень до обґрунтування онтогенезу особистості, так як на кожному етапі розвитку вони набувають власного змісту, форми виявлення і способів та засобів до їх розв'язання.

Психологічна динаміка впливу суперечностей на особистість має свою специфіку. Так, на перших порах вони не усвідомлюються суб'єктом, а на подальших етапах найчастіше стають об'єктом його самосвідомості, переживаються ним як незадоволення собою, як свідоме активне прагнення до самовдосконалення.

Таким чином, виникає необхідність у дослідженні природи існування суперечностей як динамічних рушійних сил онтогенетичного розвитку. Можна вважати, що виникнення і активізація суперечностей набуває форми рушійних сил та, водночас, не доцільним буде ігнорування того, що неабияк актуальною у сучасній психологічній науці виступає проблема визначення поняття „особистісні детермінанти“.

Проблема внутрішньої детермінації поведінки сучасними науковцями визначається крізь призму обґрунтування специфіки свідомості та самосвідомості як основних чинників даного аспекту.

Структура самосвідомості та її основні компоненти спонукають особистість до певної діяльності, а саме:

- ◆ уявлення про "ідеальне - Я", яке пов'язане з категоріями совісті, обов'язків, відповідальності;
- ◆ відображення різниці між "теперішнім - Я" та "майбутнім - Я";
- ◆ висока та адекватна самооцінка;
- ◆ самоприйняття та самоповага, що потребує реалізації і підтвердження у певній діяльності.

Найчастіше проблема детермінації пов'язується з розвитком особистості. Образ, дія і мотив визначаються як детермінанти, що впливають на життя і поведінку усіх життєвих істот. Однак, означені детермінанти суттєво змінюють власну будову у людини, соціальне буття якої породжує новий тип організації психічного життя, в поведінці якої з'являється внутрішній план позначений терміном "свідомість".

Б.Ф. Ломов в ракурсі проблеми детермінації особистості виокремлює основний компонент особистісної активності, відмічаючи, що соціалізація неподільно пов'язана з індивідуалізацією, що і обумовлює появу самодетермінації, так як особистість не тільки вчиться свідомо організувати своє власне життя, а й визначати, в тій чи іншій мірі, свій особистий розвиток, у тому числі і психологічний.

Психологічні якості індивіда формуються у життєдіяльності, накладають певний відбиток на його поведінку, на стиль діяльності та спілкування з оточуючими. Звідси, виокремлюється принцип, сутність якого полягає у цілісному пізнанні психічних явищ і передбачає: виділення системи детермінант.

Багатоплановість та багаторівневість психічного обумовлюється існуванням значної кількості детермінант, де поряд із причинно-наслідковими зв'язками в їх число входять загальні і спеціальні передумови психічних явищ, зовнішні та внутрішні фактори та ін. Різні детермінанти діють як паралельно, так і послідовно, мають обмежену "зону впливу" та "вагу".

Співвідношення між детермінантами досить рухливе. Рухливість детермінант, їх зміна носять закономірний характер, будучи необхідною умовою розвитку суб'єкта, його психіки і поведінки.

Розгляд детермінізму, детермінації і конкретизація психологічної сутності детермінант вимагає встановлення їх специфічних зв'язків, що забезпечить уникнення хибного розуміння даного поняття.

Психологічним та соціальним фоном для встановлення означених спільних характеристик є особистість як феномен суспільного розвитку, основною сутнісною категорією якого виступає людина з розвиненою свідомістю та самосвідомістю. Саме структура особистості як цілісне системне утворення, і усією сукупністю соціально значущих психічних властивостей, стосунків та дій індивіда, що склалися у процесі онтогенезу і скеровують його поведінку як поведінку свідомого суб'єкта діяльності та спілкування, надає необхідний науковий матеріал до розуміння провідної ланки детермінації - особистісної детермінації.

Аналіз місця та структури особистісних детермінант, саме з позиції розуміння цілісності особистості як системної організації, диференціює на теоретичному рівні сутність і взаємозв'язок особистісних детермінант з розвитком та становленням особистості (рис. 1).

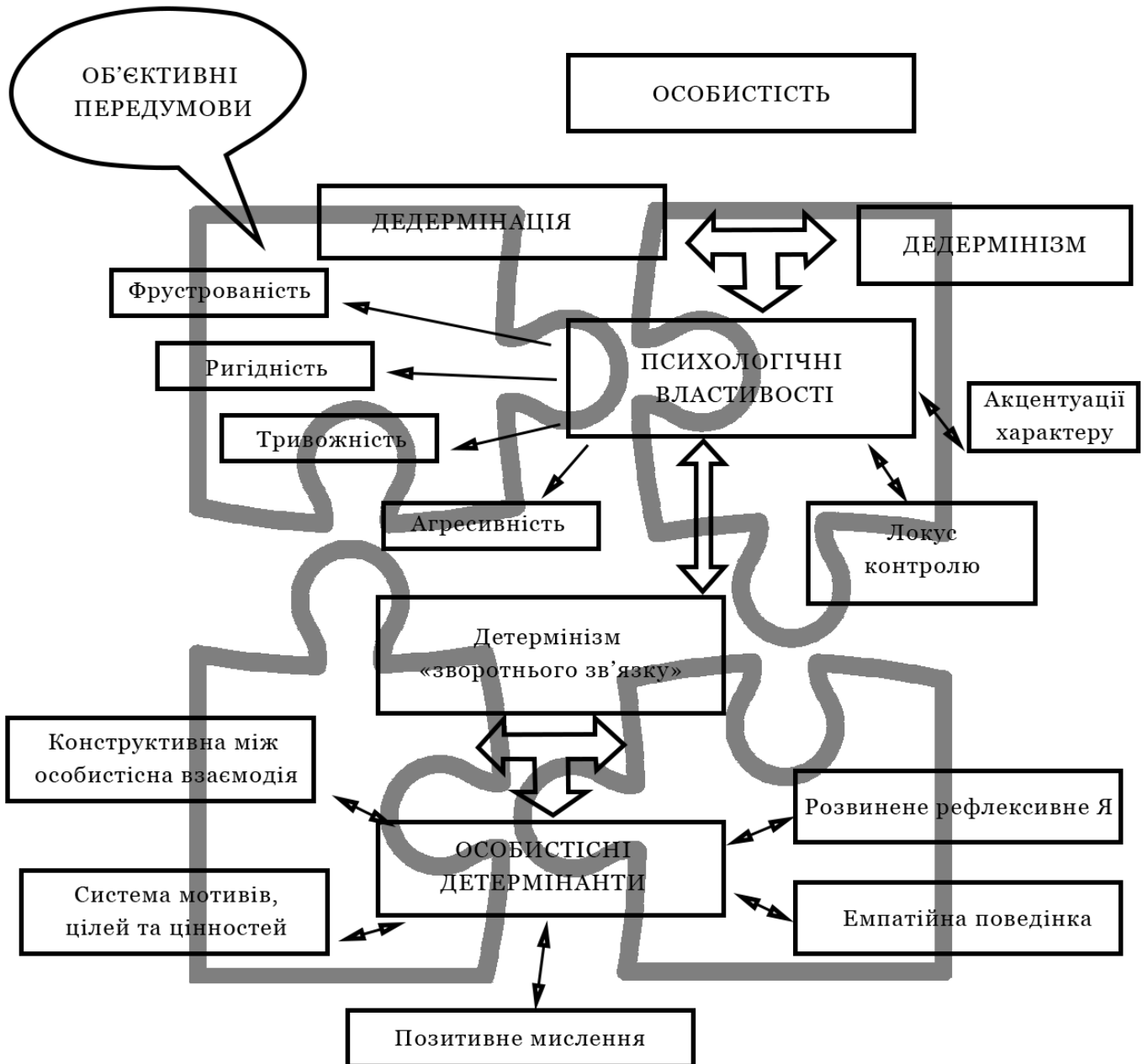
Система формування особистісних детермінант та її обґрунтування базується на визнанні їх залежності від специфіки детермінізму як процесу,

детермінації як особистісної активності, характерологічних якостей особистості та об'єктивних передумов до становлення особистості.

Цікавим є той факт, що детермінація виступає каузальною або причинною обумовленістю явищ та процесів і обґрунтовується більш детально у визначенні самого детермінізму. З урахуванням даного аспекту доцільно констатувати, що обмеженість типів та видів особистісних

детермінант не є правомірною, у запропонованій системі розглядаються детермінанти, які а найбільш актуальними для особистості в різні вікові періоди розвитку, зокрема в юнацький період.

Детермінізм визначається як категорія і принцип, згідно з яким дії

людини детермінуються, тобто визначаються і обмежуються спадковістю і подіями, які вже мали місце в минулому людини. Психологічна сутність

даної категорії визначається як закономірна і необхідна залежність психічних явищ під породжуючих їх факторів. Зокрема, позиції та узагальнення вітчизняних науковців щодо визначення детермінізму, представляють його як дію зовнішніх причин через внутрішні умови та дію внутрішнього через зовнішнє.

Водночас, треба відзначити, що дане визначення є одностороннім і вимагає більшого доповнення за рахунок констатації того факту, що саме діяльність, зокрема, предметна, сприяє двостороннім змінам: суб'єкт змінюючи реальний світ змінюється і сам. Дані зміни, що супроводжують людину у процесі реалізації нею основних завдань провідної діяльності, сприяють утворенню зовнішніх та внутрішніх характеристик особистості.

Під зовнішніми характеристиками розуміються продукти матеріальної та духовної культури, у яких втілюються потенціальні сутнісні сили людини, а під внутрішніми — саме сутнісні сили людини, які формуються у процесі їх об'єктивації у діяльності та у продуктах діяльності.

Виходячи з такого розуміння детермінізму, виділяються і види детермінізму, а саме: системний детермінізм, детермінізм типу зворотного зв'язку, детермінізм статичний та детермінізм цільовий. Найбільш поширеною і всеохоплюючою формою, що дозволить визначити психологічну сутність особистісних детермінант як системних утворень особистості, є розгляд детермінізму крізь призму зворотнього зв'язку, тобто, через розуміння наслідку та його причин і їх взаємозв'язку. Таким чином, принцип детермінізму дозволяє конкретизувати проблему особистісних детермінант не крізь призму спрощеного їх розуміння, а саме як внутрішніх, глибинних психологічних чинників.

Звідси, психологічні, зокрема, особистісні детермінанти можна визначити як системні психологічні якості, що формуються протягом

онтогенетичного розвитку особистості, визначають його динаміку, змістовне наповнення якої впливає від сформованості психологічних властивостей особистості та специфіки їх впливу на її становлення й спрямування.

Психологічні властивості - це ті риси, що визначають спрямованість особистості, її здібності та характер, входять до основної характеристики особистості і складають її психологічне обличчя. Усі психологічні властивості особистості взаємопов'язані і взаємозумовлені, сплетені в одне ціле і мають прояв у конкретних видах діяльності. Наприклад, індивідуально-психологічні особливості в емоціях та волі - це емоційна збудливість і стійкість, рішучість, ініціативність особистості. У кожний даний момент емоційне переживання вже не те, яким було перед цим, і ще не те яким ми його передчуємо, та водночас, певні переживання стають панівними, забарвлюючи всю поведінку людини, проявляючись у настрої як емоційному стані.

Психологічні властивості набувають характеру негативного впливу на розвиток особистості ти її стійкість, як характерологічну особливість, лише у випадку їх переходу зі ситуативного прояву в якість афективних рис, які проявляються внаслідок стимулів, що мають як внутрішню причинність, так і зовнішньо детерміновані.

Вищезначене підтверджується визначенням Н.Д. Левітова, який вказує на існування так званих психічних станів особистості, і визначає їх як цілісну характеристику психічної діяльності за визначений термін часу, що відображає специфіку протікання психічних процесів у залежності від відображуваних предметів і явищ дійсності передуючого етапу і психологічних якостей особистості.

Водночас, такі особистісні властивості як тривожність, агресивність, ригідність впливають на функціонування особистості, у випадку їх

деструктивного спрямування, продукують, шляхом проекції внутрішніх суперечливих тенденцій на об'єктивне оточення, конфліктні тенденції у взаємодію. Дані психологічні властивості набувають характеру якостей, які можна визначити як особистісні детермінанти. Звідси, обґрунтування сучасних тенденцій щодо означення і функціонального впливу психологічних властивостей тривожності, агресивності, ригідності, фрустрованості дозволяє більш глибоко і ґрунтовно дослідити особистісні детермінанти, зокрема їх векторну активність і спрямованість, наприклад на проекцію і активізацію негативного внутрішньо-особистісного та міжособистісного конфліктування.

Розглянемо декілька психологічних властивостей особистості, що виступають особистісними детермінантами поведінки, комунікацій, появи інших психологічних властивостей вторинного порядку типу конфліктності.

Під конфліктністю як інтегральною психологічною властивістю найчастіше розуміється комплекс особистісних якостей, специфіки поведінки та особливостей комунікативної, емоційно-вольової, мотиваційної і інтелектуальної сфери особистості, які сприяють виникненню та ескалації конфліктів і конфліктних ситуацій. В цьому контексті треба відзначити, що конфліктність як вторинна та інтегральна психологічна властивість визивається комплексом первинних психологічних властивостей або особистісних детермінант.

Тривожність саме в цьому контексті досліджується нами як первинна психологічна властивість, що спричиняє внутрішній психологічний дискомфорт і при наявному стійкому прояві набуває характеру тривоги і може стимулювати виникнення різноманітних конфліктних ситуацій. Тривога найчистіше визначається як психічний стан емоційного напруження, занепокоєння, важкого душевного дискомфорту, підвищеної вразливості при ускладненнях, загостреного почуття вини і недооцінки себе у ситуаціях

очікування, невизначеності чи передчуття нечіткої погрози значущій рівновазі особистості. Тривога є проявом занепокоєння у ситуації, коли під загрозу ставиться цінність, що життєво важлива для існування особистості. Встановлено, що тривожність є наслідком активізації і невирішеності внутрішніх конфліктів, які як правило, належать до етичної сфери.

Тривожність у нормальному ступені прояву властива багатьом людям, але вона може стати домінуючою, роблячи відбиток на всю поведінку людини. Розрізняється "тривога-стан" і "тривога-якість". "Тривога-стан" - це короткочасна емоційна реакція, пов'язана з активізацією автономної нервової системи. "Тривога-якість" - є схильністю до реакції тривоги, її можна визначити по частоті реакцій тривоги, які виникають за довготривалий проміжок часу.

За результатами багаточисленних досліджень тривога тісно взаємодіє з низьким рівнем самоповаги. У людини з низьким рівнем самоповаги "Я" менш стабільний ніж у людини з високим рівнем самоповаги. Збільшення рівня самоповаги підсилює відчуття щастя, цілісності, енергії, власної корисності, свободи і комунікабельності. Зниження самоповаги підсилює відчуття нещастя, тривоги і обмежених можливостей". Визначено, що тривога відіграє конструктивну і позитивну роль у розвитку людини, причому тривога найчастіше не виступає причиною дезорганізації особистості, швидше вона стає наслідком чи вираженням такого стану. Елемент дезорганізації з'являється в тому випадку, коли відбувається дисоціація чи витіснення, і тривога являє собою не тільки спробу повернути витіснений зміст, але і прагнення всієї особистості до відродження єдності, гармонії, цілісності, здоров'я.

Таким чином, на прикладі такої психологічної властивості як тривожність можна констатувати, що основні характерні ознаки тривожності мають двозначний характер з позиції функціонування особистісних

детермінант: З одного боку тривожність виступає як детермінанта негативного особистісного спрямування, з іншого - як детермінанта самоусвідомлення, особистісного самовдосконалення та зростання.

Агресивність як первинна психологічна властивість особистості має прояв у готовності людини до агресивної поведінки, що спрямована на нанесення збитків іншій людині, на її приниження, примушення до будь-яких дій з можливим знищенням об'єкту агресії. Агресивність проявляється у ворожості і активному прагненні до наступальних чи насильницьких дій та існує у формі як відносно стійкої риси особистості, так і як ситуативної, що виникає як вид психологічного захисту. Даний вид агресивності пов'язаний із ситуативними змінними: недостовірною трактовкою намірів оточуючих, неможливістю отримання чи відсутністю зворотнього зв'язку. Така агресивність розвивається внаслідок маніпуляцій і обумовлюється стресами, фрустраціями, психотравмами. Ситуативна агресивність виступає як засіб досягнення значущої мети, як засіб психологічної розрядки чи задоволення потреби в самоствердженні.

Високий рівень агресивності більшою мірою розвиває конфліктність, створює конфліктні ситуації в процесі комунікативної взаємодії, має прояв у дезадаптації особистості, в її нездатності до кооперації та співробітництва. Агресивність як одна із найбільш виражених і відносно стійких характерологічних і поведінкових рис супроводжує певні види акцентуацій характеру та належить до психологічних детермінант конфліктності особистості.

Доцільно зауважити, що агресивність як якість особистості і агресивна поведінка (форма виявлення агресії) - різні аспекти, хоча досить часто вони ототожнюються. Агресивність найчастіше і розуміється як схильність до агресивного, в тому числі і конфліктного реагування при виникненні фруструючої та конфліктної ситуації.

Агресія - це поведінка особистості в даних ситуаціях. Дане означення виокремлює агресивність як властивість особистості. Важливо встановлення виду агресії у залежності від об'єкту, на який вона спрямована. Виокремлюється аутоагресія (спрямована на себе) та гетероагресія (спрямована на інших), при цьому найчастіше аутоагресія властива жінкам, у той час, як гетероагресія притаманна чоловічій статі. Також доведено, що у дівчат більше розвинута установка на самозвинувачення, аніж у юнаків.

Агресивність як психологічна властивість виступає основою для формування і функціонування агресивності як особистісної детермінанти виникнення конфліктності. Так, генезис агресивності як особистісної детермінанти конфліктів дозволяє визначити такі її якісні характеристики як конструктивність та деструктивність.

Доцільно також розглянути ригідність як особистісну властивість та особистісну детермінанту виникнення конфліктності.

Ригідність обумовлює нездатність сприймати альтернативну або іншу поведінку, що суперечить власним принципам і ціннісним критеріям. В більшості випадків ригідні особистості інертні, погано адаптуються до нових обставин, некомунікабельні, егоцентричні і не сприймають компромісів.

Власне кажучи, особистісні детермінанти, що мають місце у формуванні і становленні ригідної особистості сприймаються особистістю з позиції визнання власної ніщивності і блокуються у будь-якому їх прояві. Ригідні особистості не здійснюють внутрішню оцінку ситуації, саме в зв'язку з їх високим рівнем невротичності, що є наслідком блокування прояву, а також розвитку особистісних детермінант як передумов до подальшого особистісного самовдосконалення та самоактуалізації.

Виокремлюють ригідність у таких типових видах її прояву:

- ◆ мисленнева ригідність як схильність до розумових стереотипів;

- ◆ функціональна ригідність як схильність сприймати функції об'єктів у зафіксованому незмінному вигляді;
- ◆ ригідність як особистісна інертність, безініціативність тощо.

В цілому, треба відзначити, що особистісні властивості типу тривожності, агресивності, ригідності виступають за нашими дослідженнями як передумови та детермінанти виникнення конфліктності особистості.

Особистісні детермінанти формуються і активізуються у процесі розв'язання вікових криз і, як наслідок, функціонування вікових новоутворень.

Так, наприклад, основним новоутворенням підліткового віку виступає самосвідомість як новий, якісний рівень у становленні особистості, водночас, за умови відсутності позитивного особистісного досвіду психологічна специфіка самосвідомості здатна деструктивно впливати на подальше функціонування особистості.

Спостерігаючи за підлітком, ми можемо розпізнавати вибіркочу дію психологічних механізмів самосвідомості, а саме: елементи самоаналізу, передумови до самопізнання та саморегуляції, самоприйняття за умови активної підтримки оточуючих. Розвиток і вплив психологічних механізмів самосвідомості сприяє активному розвитку творчого мислення, психологічна спрямованість якого є суб'єктивною, що засвідчує не тільки творчого мислення, але і спрямованість до позитивного або саногенного мислення у функціонуванні структури особистості.

Виокремлюючи позитивне мислення як особистісну детермінанту, що першочергово спрямована на забезпечення особистісного розвитку людини, доцільно встановити спрямованість процесів мислення, а саме: у напрямку конструктивного самоаналізу та самопізнання чи ж у напрямку надмірного самозаглиблення, що може призвести до негативних і навіть трагічних

наслідків. Звідси, можна констатувати, що позитивне мислення є психологічною детермінантою, яка в залежності від об'єктивних чинників та суб'єктивного внутрішнього потенціалу людини може деструктивно або конструктивно впливати на особистість, стимулювати особистісне самовдосконалення.

1.2. Специфіка особистісних детермінант конфліктності у структурі особистості в юнацькому віці

Юнацький вік - надзвичайно складна, суперечлива та визначальна стадія життєвого шляху особистості. Перехід від несамотійного та залежного дитинства до самотійної й відповідальної дорослості торкається усіх аспектів життя, супроводжується внутрішніми та зовнішніми протиріччями, що знаходять своє відображення у теоретичних підходах до аналізу юнацького піку.

Під юністю як онтогенетичним періодом розвитку особистості розуміється значний період розвитку - період від завершення статевого дозрівання і до початку дорослості. Визначається рання та пізня юність, причому остання кваліфікується, зокрема, у вітчизняних роботах останніх років як рання дорослість. Два основні етапи юності характеризуються різними кризами розвитку особистості. Так, у ранній юності відбувається криза, що пов'язана з прагненням до звільнення від дитячих стосунків залежності, а більш пізній період юності характеризується кризою "відірваності", яку найчастіше супроводжує почуття самотності.

Доцільно психологічний аналіз юності базувати на характеристиках двох основних її етапів —ранньої та пізньої юності.

Рання юність характеризується закріпленням основних новоутворень попереднього вікового (підліткового) етапу розвитку особистості, а саме -

набуття досвіду самосвідомості у формуванні життєвого досвіду, вмінь та навичок у реалізації провідної діяльності.

Пізня юність - це етап становлення особистості в її онтогенетичному розвитку, якому притаманно специфічний прояв внутрішніх особливостей суб'єктивності особистості, що впливають на специфіку об'єктивних чинників, які представлені оточуючою дійсністю юнака. Саме на етапі пізньої юності відбувається загострення внутрішньо-особистісних суперечностей, які спрямовані на забезпечення формування репрезентативного плану на подальше життя.

Специфічними особливостями періоду пізньої юності є розвиток і функціонування психологічних механізмів самосвідомості, до яких у першу чергу відносять — самовизначення у життєвій перспективі, де інтерперсональні стосунки є сферою прояву об'єктивних чинників і водночас, формою особистісного суб'єктивного ставлення до них.

Існує досить значна кількість моделей і досліджень юнацького періоду розвитку особистості, в яких виділено основні психологічні новоутворення цього періоду розвитку особистості, відмінності та набутки. Узагальнюючи усі визначені вітчизняні та зарубіжні теорії і моделі розвитку особистості в юнацькому віці відзначаємо основні психологічні особливості цього періоду розвитку особистості.

Юність найчастіше розглядається як період кризи самосвідомості, як стадія духовного розвитку, період розширення життєвого простору, формування власної ідентичності, ускладнення та розвиток гнучкості інтелектуальних процесів тощо.

Крім того, юність відзначається як період внутрішнього конфлікту, психічної неврівноваженості й нестійкої поведінки. Два полярні стани характеризують психологічні особливості юнацького віку: з одного боку -

егоїстичність, зацікавленість лише собою, вважаючи себе центром Всесвіту, з іншого - високий рівень схильності до самопожертви й відданості.

Головними новоутвореннями в юнацькому періоді розвитку особистості є відкриття власного "Я", становлення рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності та її якостей, поява життєвого плану, установки на свідому побудову власного життя.

Наслідком і одночасно рушійною силою розвитку особистості в юнацькому віці є самореалізація особистістю самої себе. Повнота самореалізації залежить від здатності індивіда до самовизначення, до постановки таких цілей, що найбільш адекватні його внутрішній суті. Юнацький вік характеризується випробуванням особистістю самої себе у різних видах трудової діяльності, активного пошуку супутника життя.

Юність найчастіше розглядається з точки зору підсилення відчуття власної неповторності, індивідуальності, несхожості на інших. За несприятливих умов розвитку, виникає відчуття дифузності "Я", рольової та особистісної невизначеності. Юність, за Е. Еріксоном, це час розвитку часової перспективи, планів на майбутнє, формування світосприйняття, особистісного та професійного самовизначення.

Дослідниками визначено (Е.Еріксон) вісім етапів розвитку людини, на кожному з яких перед особистістю стоїть специфічне завдання. Процес вирішення кожного із завдань супроводжується найчастіше виникненням конфлікту. В залежності від вирішення даного конфлікту відбувається подальший розвиток і становлення особистості в юнацькому віці. Успішне вирішення конфлікту надає особистості нової позитивної якості, та, відповідно, відбувається подальший розвиток. Негативне вирішення конфлікту або ж не вирішеність його повністю, призводить до негативного формування "Я". Можна вказати, що у даному випадку конфлікт певним

чином ототожнюється з кризою, яка відбувається в даному віці і виступає її певним символічним відображенням.

Саме в юнацькому віці відбувається інтеграція всіх елементів свідомості, що дає можливість вирішенню внутрішніх конфліктів. Якщо особистість здатна успішно вирішувати різні види внутрішніх конфліктів, у нього формується "зріла" ідентичність. Криза завершується тоді, коли ідентичність особистості в юнацькому віці розвивається й стає стабільною.

За результатами досліджень визначено різні психологічні позиції або "положення", в яких може знаходитися особистість в юнацькому віці:

- ◆ "Мораторій". Юнаки цієї групи не приймають на себе ніяких зобов'язань і не визначаються в своїх цінностях, але знаходяться в процесі активного їх пошуку. Ці індивіди переживають кризу, яка ще не вирішилася, і очікують її завершення.

- ◆ "Визначна доля особистості". Юнаки цієї групи характеризуються наявністю впевненого визначення в тому, ким вони хочуть бути, вони вже обрали свій подальший шлях, але цьому не передувало напружений пошук. Вони пасивно прийняли шлях, запропонований їм батьками. Можна з впевненістю сказати, що люди з визначеним вибором шляху більш авторитарні, ніж представники будь-якої іншої групи. Молодих людей даної групи можна охарактеризувати як замкнених і прихованих.

- ◆ "Пригнічення власного "Я". Юнаки цієї групи ухиляються від вибору власного життєвого шляху. Зовні успішні, вони постійно відчують себе невдачами. Досить часто при спробах визначитися в житті у них розвивається комплекс неповноцінності і з'являється почуття відчуження. У порівнянні з групою „мораторію" вони не знаходяться в стані кризи, але в них і не виникає бажання прагнути до неї.

◆ "Чітко визначені життєві цілі". Юнакам цієї групи властиво переживання кризи ідентичності та успішного її проходження. Вони сформували життєві цілі і пріоритети у співвідношенні зі своїм світоглядом. Молоді люди впевнені у відчутті власної дорослості.

Період юності завершується, коли особистість приходиться до умовної істинності (Г.Шихі), вказуючи на те, що, поступово відходячи від сім'ї, юнак починає пошук "себе". В більшості випадків це має визначення як "криза юності". Однак, мета досягається не тоді, коли юнаки визначаються з рішенням, хто вони такі і що збираються робити у цьому світі, подібні рішення переоцінюються з часом. К. Юнг називає це індивідуалізацією, А.Маслоу - самоактуалізацією, інші - інтеграцією чи автономією. Істинність в юнацькому віці є досягненням такого внутрішнього стану, який забезпечує особистості знання власних потенційних можливостей і знаходження простору та можливостей, яка може їх повністю реалізувати.

Когнітивні особливості у розвитку особистості в юнацькому віці характеризуються ускладненням розумових операцій (перехід до формальних операцій), що сприяє теоретизуванню та рефлексії як засобів досягнення юнаками життя в цілому, створення картини чи концепції власного життя. Однак, юнацьке мислення своєрідно егоцентричне, керується більшою мірою категорією можливого, а не дійсного. Загалом когнітивні особливості „молодих дорослих”, визначаються через діалектичне мислення, смислові системи, розвитку обов'язковості та відповідальності, гнучкого застосування інтелектуальних здібностей, які за умови активного їх розвитку проєктують такі риси в структурі особистості юнака як: практичність, організованість і цільність особистості та сприяють майбутньому успіху в побудові репрезентативного життєвого плану юнаком. Водночас, означені психологічні механізми не завжди розгортаються саме на цьому етапі онтогенезу.

Тому доцільним є звернення до розвитку моральної свідомості (Л.Колберг), яка ймовірно йде паралельно до розумового розвитку, і саме в юнацькому віці характерним є конвенційний та постконвенційний рівень розвитку моральної свідомості.

Існують періодизації юності, що ґрунтуються на таких психологічних характеристиках як структура та стратегія життя (Д.Левінсон), де розмежовується специфічність вікових особливостей юнаків та дівчат у юнацький період становлення особистості. Структура життя утворює основу образу життя, будучи одночасно межею і сполучною ланкою між особистістю і суспільством. Ця структура є домінуючою протягом стійкого періоду життєдіяльності, так як відповідає поточним потребам індивіда, водночас з | виникненням нових потреб дана структура дестабілізується особистістю, і набуваючи нового характеру, змістовної наповненості і нової структури та форми. Стратегія життя утворюється переважно зі взаємовідносин індивіда з оточуючим світом, включаючи те, що індивід отримує із даних стосунків і що привносить в них.

Повноцінний розвиток і адаптація всередині життя залежить від росту індивіда в період починань, який випадає на вік від 17 до 33 років і складається з: переходу до ранньої дорослості 17-22 роки; входження в світ дорослих 22-28 років; перехід до 30-ти річчя - 28-33 роки (Д.Левінсон).

Обґрунтування психологічної сутності юності як етапу онтогенезу особистості здійснюється в залежності від реалізації диференційованого підходу до гендерних особливостей, що впливають на подальше визначення та перспективу юнака. Щоб повністю стати дорослим, юнак повинен справитися з розв'язанням чотирьох основних задач, що виникають у процесі розвитку: поєднати мрії з реальністю, знайти наставника, забезпечити професійну реалізацію, налагодити інтимні стосунки. Для дівчини входження в дорослість включає в себе вирішення практично аналогічних задач -

визначення мрії, знаходження наставника, формування кар'єри та встановлення близьких стосунків з особливою людиною.

Також визначається, що головним в процесі розвитку особистості, який припадає на юнацький вік, є проходження кризи, що є необхідною для ефективного переходу в дорослість і одночасно неминучою. Існує взаємозв'язок та взаємообумовленість особистісної детермінації та вікових аспектів, в даному випадку розгляд кризи юнацького віку, яка в психологічній літературі означається як "криза початку" та кризи ідентичності. Криза у юності має загальні характерологічні риси, такі як, пошук власного місця в новому, дорослому, самостійному житті та побудова репрезентативного плану, основні передумови до яких створюються протягом самого періоду юності. Водночас, юнак може обрати перехід у дорослість і повноцінну самореалізацію, чи ж відмовитися від проходження досить складного процесу – становлення власної особистості.

Криза в юнацькому віці вимагає визначення з позиції двох аспектів неминучості її виникнення, протікання та необхідності проходження для юнаків. Щодо її неминучості, то можна припустити, що криза може й не відбутися, її можна обминути в досить специфічній формі "продовження приємної безвідповідальності молодості". Відносно необхідності, то цікавим є припущення Г'.Шихі "...якщо я не відчуваю кризи в період, коли вона повинна мати місце, чи вона виникає на більш пізнішому етапі розвитку? Криза для повного становлення особистості... Молоді люди, які з гідністю приймають цю кризу в перехідний етап свого життя, у більшості випадків стають сильнішими і здатними керувати власною долею" [61, с. 71].

Загалом, у сучасній психологічній доктрині розвиток на всіх вікових етапах визначається через виконання певних завдань, що постають перед особистістю. Основним завданням розвитку періоду в юності є формування психологічної готовності до вступу у самостійне доросле життя. Поняття

«психологічної готовності», на даному віковому етапі, передбачає наявність здібностей та потреб, що надають можливість юнаку якомога повніше реалізувати себе у професійній діяльності та майбутньому сімейному житті. Це перш за все - потреба у спілкуванні та оволодіння способами його побудови. По-друге, це-теоретичне мислення, що набуває вигляду розвинутої рефлексії, за допомогою якої забезпечується усвідомлення та критичне ставлення до себе. По-третє, це - потреба в праці і здатності працювати, оволодіння трудовими навичками, що дозволяють включатися у трудову діяльність, виконуючи її творчо.

Юність розглядається з позиції дорослості людини як у біологічному, так і в соціальному відношенні (І.С. Кон). Суспільство вбачає в ній не стільки об'єкт соціалізації, скільки відповідального суб'єкта суспільно-виробничої діяльності, оцінюючи її результати за "дорослими" стандартами [20, с. 158].

Відмічається більша диференційованість емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів, підвищений свідомий самоконтроль і саморегуляція юнаків. Однак щодо юнацького "Я", то воно ще не визначене, розпливчате, нерідко переживається як невизначена стурбованість чи відчуття внутрішньої пустоти, яку необхідно будь-чим заповнити, що сприяє підвищеній потребі у спілкуванні і, водночас, збільшенню його вибірковості, потребі в усамітненні. Уявлення юнака про себе завжди співвідноситься з груповим образом "Ми", тобто з образом типового однолітка своєї статі, але ніколи не співпадає з цим "Ми" повністю.

Спостерігається розширення вглиб часового горизонту з охопленням віддаленого минулого та майбутнього, з розширенням не тільки особистих, але і соціальних перспектив. Зміни часової перспективи тісно пов'язані з переорієнтацією юнацької свідомості з зовнішнього контролю на самоконтроль, із зростанням потреби в досягненні конкретних результатів. Юнацькому мисленню притаманна ухилено-філософська спрямованість, яка

пов'язана не тільки з формально-логічними операціями, але з особливостями емоційного світу ранньої юності.

Водночас, юність є стартовою порою (Б.Г.Ананьєв), яка характеризується входженням людини в суспільне життя як самостійного діяча. Це період "пошуку себе" у різних сферах життя: професійне самовизначення, пошук "супутника життя", надбання власної лінії поведінки, незалежності від батьків [2, с. 74].

Пошук принципів основ несуперечливої поведінки, пора створення власної "філософії життя", прагнення до абсолютних цінностей, несумісних з цінностями реального світу характеризує юність. З позиції зв'язку механізмів центрації та децентрації як рушійної сили онтогенезу, в юності спостерігається підсвідомий потяг до децентрації, "злиття" з усім світом до перероблення реального світу так, щоб він став ближчим до ідеального (В.А.Роменець).⁵²

Перед особистістю в юнацькому віці постає переживання необхідності власної цілісності, інтегрованості (Г.С.Абрамова). Розвинуте тіло, прагнення "Я" до інтеграції з новою силою загострює потребу в підтвердженні реальності власного "Я", яке володіє не тільки потенційною, але і реальною, істинною, прийнятою іншими силою. Виникає готовність до встановлення особливих відносин з іншими. Юнацькому віку властива необхідність в інтеграції різних проявів життя свого "Я". Юнак переживає це як необхідну можливість спрямовувати напрямок життя та для інтеграції необхідна сила, енергія, що дозволить вирішувати й долати суперечливість різних проявів життя [2, с. 18].

Одною із основних особистісних цілей, що носить конфліктний характер, є чітке формулювання плану подальшого життя. Прагнення вбачати в оточуючій дійсності унікальність та першочерговість активізує

прояви внутрішньо-особистісних конфліктів у юнацькому віці, основними суперечностями якого виступає неоднозначність почуттів їх амбівалентність, поєднаність почуттів інтимності, та водночас, ворожості до одних і тих же об'єктів взаємодії. Потреба в близькості співіснує в юнацькому віці з вираженою потребою в збереженні певної дистанції, готовності до ізоляції від тих, хто впливає на особистісний простір. Негативними наслідками в реалізації цієї потреби є формування зустрічної потреби в ухиленні від контактів, які можуть спровокувати відверту та справжню близькість.

1.3. Юнацька конфліктність: психологічна сутність та специфіка

Провідна сфера діяльності в юнацькому віці визначається через диференціацію професійних ролей (І.С.Кон) [20]. Соціально-психологічні якості молодого людини залежать не стільки від віку, скільки від соціально-професійного статусу. Освіта, яка продовжується і на цьому етапі розвитку, являється не загальною, а спеціальною, професійною, причому, саме навчання у вузі може розглядатися як вид трудової діяльності. Становлення майбутнього фахівця в процесі вузівської підготовки включає в себе не тільки набуття певних знань і навичок, а й формування професійно-орієнтованих установок, інтересів, ціннісних орієнтацій та спеціальних навичок, необхідних у подальшій життєдіяльності, відбувається соціалізація майбутнього фахівця, на яку і справляють вплив властивості особистості, і тісно пов'язаний з ними характер взаємодії з соціальним середовищем.

Молоді люди отримують більшу чи меншу матеріальну незалежність від батьків. Але тому, що більшість юнаків в певних відношеннях ще залишаються підлітками, так і більшість молодих людей стикаються з "юнацькими" проблемами, як в юнацькі роки, так і набагато пізніше. Без врахування даної обставини неможливо зрозуміти конфліктність в юності.

Прагнення до самостійного самовизначення особистості в обранні життєвої перспективи стикається із соціальними правилами, вимогами й нормами, що детермінуються як з боку мікросередовища (сім'ї), так і мікросередовищем (правила і обов'язки студента в системі вищого навчального закладу).

Водночас, потреба професійного самовизначення, в межах навчально-фахової діяльності як провідної, її реалізація, забезпечує формування таких особистісних новоутворень як світогляд, самосвідомість, професійні інтереси та ін. (Д.Б.Ельконін). Також, розвивається потреба в практиці, формуються елементи дослідницьких умінь, здатність будувати свої життєві плани, ідейно-моральні та громадянські якості особистості (Н.Н.Давидов).

Юнацька конфліктність обумовлюється кризою середини навчання та внутрішньо-особистісною кризою, які детермінують появу професійно-особистісних новоутворень. Криза середини навчання супроводжується зниженням показників інтелекту, мотивації, погіршення емоційно-вольової регуляції особистості і комунікативної компетентності. Водночас, посткризовий період фіксує зростання означених показників, яке пов'язане з формуванням новоутворень. Суттєвим новоутворенням в юнацькому віці виступає набуття юнаком особистісного змісту професії. Це стержневе новоутворення опосередковує інші новоутворення:

- ◆ професійне мислення на рівні глибинних особистісних змістів професії;
- ◆ професійну мотивацію;
- ◆ постмимовільність вищих психічних функцій;
- ◆ професійне ділове спілкування та ін.

Водночас, знання сутності протиріч, які виступають рушійними силами розвитку особистості юнака, що впливають на його соціалізацію і проєктують внутрішньо-особистісну кризу дозволяє визначити специфіку конфліктності особистості в юнацькому віці.

Поєднання юності з новими соціальними умовами вимагає від молодої людини неабиякої внутрішньої психологічної напруги та роботи над своїм "Я". Енергетичними джерелами напруги виступає ніщо інше як, суперечності, які мобілізують юнака до активної соціальної взаємодії оточуючим середовищем, до особистісного зростання.

Першочергово попадаючи в умови навчання у вищому закладі, юнак знаходиться у складно структурованому соціальному оточенні, яке представлено малими соціальними групами таких видів:

- ◆ академічні студентські групи;
- ◆ студентські наукові гуртки, науково-теоретичні семінари та проблемні групи;
- ◆ студентські групи, існування яких обумовлено формальною організацією позанавчального виховного процесу;
- ◆ трудові студентські групи;
- ◆ групи художньої самодіяльності та спортивні команди;
- ◆ побутові малі групи та ситуативні, епізодичні групи;
- ◆ студентські групи, що виникають на основі особистісних симпатій, уподобань, взаємної прихильності.

Необхідно зазначити, що специфіка із розглянутих груп відрізняється за своїм віковим складом, характером, сутністю міжособистісної взаємодії, за ступенем взаємної відповідальності та вимогливості, особливостями

взаєморозуміння та взаємопідтримки у групі, за цілями та мотивами діяльності. Конфліктність у юнацькому віці обумовлюється також і специфікою комунікативного процесу у міжособистісній взаємодії. Динаміка спілкування, зокрема, в умовах вищого навчального закладу протікає у межах таких діад: викладач-студент, викладач-викладач, студент-студент (Табл. 1.).

Процес спілкування, як один із основних факторів розвитку особистості в юнацькому віці, вимагає, не лише побудови формальної взаємодії "суб'єкт-об'єкт", а побудови діалогу у формі "суб'єкт-суб'єктного" спілкування, що може відбуватися як в офіціальних, так і не офіціальних контактах, зокрема, викладача зі студентами, які є не менш важливими у формуванні особистості юнака.

Психологічна характеристика побудови комунікативної взаємодії у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу

Таблиця 1.

N п\п	Суб'єкти взаємодії	Форми реалізації	Особливості комунікативної взаємодії
1.	Викладач -студент	Навчальна діяльність	Властивий офіційний характер у формі безпосереднього спілкування; домінує "суб'єкт - об'єктний обмін" передачі досвіду та знань.
2.	Викладач -викладач	Науково-практичні конференції, неформальне спілкування "	Властива "суб'єкт суб'єктна парадигма у взаємодії
3.	Студент-студент	Навчальна, позанавчальна діяльність	Неформальні відносини характеризуються "суб'єкт - суб'єктним" спілкуванням; формальні відносини реалізуються у площині "суб'єкт - об'єктної парадигми"

Соціально-психологічна, довіра, як наслідок "суб'єкт-суб'єктних" і стосунків, супроводжує статус викладача, яка для особистості в юнацькому віці набуває чинності сприйнятого навіювання і тим самим служить ефективним засобом виховного впливу (Б.І.Хасан) (табл.2.).

П'ятифакторна модель конфлікту у навчально-виховному процесі

Таблиця 2

Предмет конфлікту	Детермінанти конфліктної ситуації	Форма взаємодії	Зміст конфліктних дій
1. Статус в ієрархізованій системі стосунків	Загроза існуючому статусу; Перешкоди у формуванні статусу	Зовнішня, міжособистісна	Захист статусу; Утвердження статусу
2. Ідентичність, приналежність	Дискримінація, сумнівність, диференціація відсторонення	Зовнішня, міжособистісна	Реалізація ідентифікаційних рис чи апеляція до відповідних рис
3. Розірваність в зовнішньому предметному матеріалі, що вказує на дефіцит власного ресурсу перетворення	Задача на відсторонення чуттєвості до власних ресурсів	Внутрішня, спрямована подолання су противності матеріалу	Пошук чи створення ресурсів для вирішення задачі
4. Почуття самоцінності	Самозахист у ситуаціях поразки, супротив зниженню самооцінки	Внутрішня спрямована на захист самооцінки	Мобілізація захисних ресурсів
5. Почуття провини, відповідальність	Переживання неуспіху як актуального чи очікуваного	Внутрішня, спрямована на санкціонування	Пошук адекватної чуття провини санкції (самопокарання)

В моделі відображена специфіка конфліктності, яка супроводжує юнака в навчально-професійній діяльності, тобто детермінує виникнення

суб'єктивної конфліктності. Саме четверта і п'ята стадії моделі відображають особистісну детермінацію конфліктності, що має місце у внутрішньому світі юнака.

Особистісні детермінанти юнацької конфліктності обумовлюються віковими соціальними та адаптаційними процесами. Розглядаючи людську особистість як істоту, що формується і розвивається в процесі безперервного становлення і вирішення різноманітних по своїй природі і значенню протиріч, центральним поняттям в аналізі проблеми особистісної детермінації виступає поняття протиріччя (таблиця 3).

Психологічні особливості внутрішньо особистісних протиріч у юнацькому віці

Таблиця 3.

Психологічні особливості внутрішньо-особистісних протиріч	Типи внутрішньо особистісних конфліктів (в залежності від специфіки протиріч)
1. Протиріччя амбівалентного характеру основу яких складають усвідомлювані та неусвідомлювані потреби особистості, що мають спрямування на одні і ті ж об'єкти (З.Фрейд та ін.)	Конфлікт, як результат депривації потреб особистості
2. Внутрішні протиріччя, як наслідок детермінації процесу інтериоризації зовнішніх конфліктів у внутрішній суб'єктивний світ, тобто самовідношення особистості (Т.М.Мішина, К.Хорні та ін.)	Невротичний, базальний конфлікт
3. Протиріччя, які мають тенденцію до переходу із зовнішнього плану дій в конфліктній ситуації у внутрішній план - і таким чином набувають характеру внутрішніх, шляхом проекції на можливі неочікувані переходи із зовнішнього у внутрішнє і навпаки (К.Левін та ін.)	Конфлікти: "уникнення - уникнення", "наближення - ухилення", "подвійне зближення - ухилення", "зближення - зближення"
4. Протиріччя критеріїв самооцінки, якими особистість визначає цінність об'єктів своєї діяльності (Л.Ф.Бурлачук, В.С.Мерлін, Н.І.Непомнящая та ін.)	Ціннісні конфлікти, конфліктні ситуації фрустрацій
5. Протиріччя, які виражаються у невідповідності між „Я - реальним" та „Я - ідеальним" (Г.М.Дубчак та ін.)	Конфлікти самосвідомості

6. Внутрішні, рефлексивні, соціально-психологічні протиріччя (О.А.Донченко, Т.М.Титаренко та ін.)	Конфлікти самосвідомості
7. Протиріччя, як наслідок дії мотивів, потреб та динамічних виявів особистості (П.П.Горностай та ін.)	Когнітивний конфлікт
8. Протиріччя, як результат внутрішніх вимог особистості до результатів власної діяльності за умови постановки суперечливих завдань (П.П.Горностай, В. В.Рибалката ін.)	Когнітивний конфлікт
9. Соціально-психологічні ролі особистості та їх структура виступають чинником для утворення внутрішніх протиріч, які набувають форм рольових очікувань, рольових переживань та рольових переконань (П.Л.Горностай та ін.)	Рольовий конфлікт
10. Протиріччя, як наслідок не узгоджених соціальних вимог з особистісними потребами та цінностями (Kahn K., Wolf O., Quinn R, та інші.)	Ціннісний конфлікт

Протиріччя виступають умовами детермінації конфліктності юнаків у формі внутрішньо-особистісного конфлікту, який проявляється у конфліктній поведінці особистості. Виділяються основні типи внутрішньо-особистісних конфліктів, які притаманні особистості в юності

1. Конфлікт самосвідомості (О.А. Донченко, Т.М. Титаренко), основу яких є присвоєне відношення до себе інших людей, усвідомлення себе іншими як відношення самої людини до своїх особливостей, рис, якостей усвідомлення особистістю свого місця в системі багаточисленних суспільних зв'язків, знання (чи уява) про значимість свого «Я» (ядра самосвідомості) для інших і для себе і переживання цього знання.

2. Конфлікти як наслідок депривації потреб, мотивів, потягів та інших динамічних виявів особистості (П.П. Горностай), у випадку невирішеності даного конфлікту, він стає психотравматуючим фактором.

3 Конфлікт як наслідок деструктивності в системі відносин особистості і дійсності (Б.Д. Карвасарський) сприяє появі афективного напруження і афективних реакцій.

4. Конфлікт ролей як результат висунення перед людиною суперечливих вимог з приводу результативності її праці і за умови постановки протиріччя завдань (П.П. Горностай). Рольові конфлікти

базуються на протиріччях, що пов'язані із соціально-психологічними ролями особистості та їх структурою і розподіляються на три складові частини: рольові очікування, рольові переживання, рольова поведінка.

5. Конфлікт як результат не узгодження соціальних вимог з особистісними потребами чи цінностями та інше.

Внутрішньо-особистісний конфлікт може виникати лише тоді, коли в індивіда з'являється власний внутрішній світ, власна система цінностей, тобто в процесі становлення особистості. Умовою перетворення тієї чи іншої сторони життя людини в ціннісну особистісно-сміслову є її об'єктивне включення в коло основних детермінант її буття, в самий механізм її життєдіяльності в світі.

Таким вузловим, узагальнюючим механізмом є процеси, які визначають можливість побудови образу себе, що виступає перед особистістю на певних етапах її розвитку як усвідомлення його "Я".

"Образ Я" - це та цінність у світлі якої особистість сприймає та оцінює оточуючу дійсність. Відмінності в розвитку внутрішньо-особистісних конфліктів визначаються особливостями тих критеріїв самооцінки, якими людина визначає цінність об'єктів своєї діяльності. Конфлікт протікає не тільки в полі співвідношень мотивів і цінностей, а й у діалозі із зовнішнім світом, порушуючи реальність повсякденного світу як упорядковану послідовність, вимагає нової систематизації дійсності, яка має враховувати зміни, ще відбулися. Невирішені переживання у вигляді почуття «без виходу» підкреслюють незахищеність "Я", відсутність адекватного психологічного захисту впевненості в собі. Як засіб існування особистості у суспільстві, внутрішньо-особистісний конфлікт - це, передусім, ціннісний конфлікт, і на рівні свідомості має вираз у вигляді невідповідності між "Я - реальним" і "Я - ідеальним".

Протиріччя, які породжуються недостатньою самостійністю і готовністю до самовідданості особистості в юнацькому віці заради майбутньої реалізації юнаком власних життєвих цілей впливають з мотивації, яка пов'язана з професійною навчальною діяльністю, і є менш вираженою в даному віці, аніж мотивація до самоствердження і спілкування (Е.І.Головаха).

Суперечності постають необхідною умовою розвитку особистості, її рушійними силами. Однак, вони можуть носити як деструктивний так і конструктивний характер в залежності від сили "Я" особистості, соціальної ситуації та багатьох інших чинників. При позитивному розвитку суперечливих тенденцій, зміцнюється сила "Я" особистості, відбувається перехід особистості на новий більш прогресивний виток розвитку, професійного чи особистісного, формуються новоутворення. Що ж до негативних наслідків дії протиріч, спектр їх досить широкий - від утворення і загострення внутрішньо-особистісного конфлікту, до невротичних реакцій і неврозу та інших нав'язливих станів.

Неабияку роль в проекції юнацької конфліктності відіграє специфіка реалізації провідної діяльності та умов в яких вона здійснюється. Встановлено, що в умовах навчання у вузі юнак проходить три фази соціалізації, які впливають на характер протікання та прояву особистісної конфліктності.

Перша фаза у реалізації провідної діяльності юнаком в умовах навчання у вузі супроводжується конфліктною взаємодією, яка набуває форми прояву непорозумінь, внаслідок не підтвердження власних очікувань студентів, щодо організації процесу навчання. Лідер групи носить формальний характер. Формуються і утверджуються неформальні мікрогрупи на основі особистої симпатії та реалізації сумісних інтересів і потреб. Стан даних мікрогруп не сталий і відбувається постійне

перегрупування. Відповідно до особистісних якостей, можна констатувати, що „Я” особистості студента знаходиться в стадії розвитку, становлення та утвердження, за умови впливу адаптивних факторів та процесів соціалізації. Розвиток „соціального Я”, яке б відображало „реальне Я” як і формування „групового Я” (колективу) на певних етапах, проходить в процесі конфліктної взаємодії, яку супроводжують зміни соціальних ролей та статусів, формування групових взаємовідносин.

Конфліктна взаємодія може набувати характеру відкритого прояву у формі конфліктогенів спілкування, короткотривалих ситуацій непорозумінь та закритого, який набуває форм уникнення від конфліктних ситуацій, прийняття позиції спостерігача. Враховуючи гендерні особливості, зокрема осіб жіночої статі, на початковому етапі реалізації провідної діяльності в умовах вузу характерним є застосування конфліктогенів спілкування та типових форм поведінки, що порушують інтерперсональну взаємодію шляхом детермінації та ескалації конфліктних ситуацій як засобів до утвердження власної соціальної позиції та набуттю нових соціальних ролей. В даному випадку порушується групова взаємодія і, як наслідок, це впливає на продуктивність загально групової діяльності.

Друга фаза відображає специфіку середини навчання, з одного боку характеризується збільшенням дружельюбності і стабільності в неформально утворених мікрогрупах, що впливає на підвищення відчуженості в форматі групи. Дана ситуація причинообумовлюється проходженням кризи, що супроводжує не тільки безпосередньо вікові процеси, але і співпадає з виокремленою кризою середини навчання. Звідси, специфіка інтерперсональної взаємодії в юнацькому віці характеризується зниженням значущості провідної діяльності для юнака, проходженням адаптації і утвердженою власною позицією із відповідно прийнятою роллю та статусом. На даному етапі властивим є підвищення внутрішньої суперечливості, яка

провокує в більшості випадків зовнішню конфліктність. Однією із причин утворення даної суперечності є вплив на особистість процесів, що супроводжують кризу ідентичності, що ж до конфлікту, то відбувається взаємозаміна об'єкту конфлікту на предмет, а значить на підвищення саме особистісного фактору в конфліктній взаємодії.

Конфліктність здебільшого проявляється у вербальних комунікативних формах з метою досягнення особистісних цілей та потреб. Водночас, збільшення конфліктності обумовлюється набуттям ідентичності і основної її форми соціальної, яка передбачає прийняття реального „внутрішнього Я” та чітке відмежування функціональних характеристик „Я - соціального”. Прагнення до реалізації потреб „соціального Я” особистості призводить до підвищення конфліктності на даному віковому етапі.

Водночас, більшої актуальності набувають процеси соціалізації, саме їх специфіка зумовлює динаміку конфліктності юнаків. З одного боку стабільність соціальної ситуації, чітка визначеність щодо провідної діяльності, і іншого - внутрішнє напруження спроектоване підвищеним рівнем домагань щодо власної особистісної активності та зумовлена віковими особливостями необхідність побудови репрезентативного плану подальшого життя.

Завершальний етап навчання представляє третю фазу реалізації провідної діяльності і характеризується у стабільністю неформальних мікрогруп, де кожен член групи проявляє власну конфліктність у залежності від депривації потреб, які безпосередньо стосується навчальної діяльності. Констатується розмежованість членів групи і відсутність групової взаємодії, як такої, лідер носить формальний характер, неформальні мікрогрупи утвердилися й укріпилися. Юнаки не прагнуть контролювати власні конфліктні прояви, які мають місце у процесі спілкування у формі конфліктогенів з метою виявлення непорозумінь.

Цікавим є той факт, що групи в яких надмірно розвинене почуття власної значущості їх членів, є більш конформними у них відсутня єдність, навчальний рівень слабкий, взаємодія між членами відбувається у випадку необхідності в основному навчальної. Водночас, групи студентів різняться не тільки по рівню успішності в навчальному процесі, але і по розвиненим творчим якостям та рисам її членів. Групи студентів з більш розвиненими творчими рисами особистості менше провокують конфліктну взаємодію, при виникненні конфліктної ситуації шукають більш оптимальні шляхи вирішення, без надмірного вживання агресивних реакцій. І навпаки, групи, які визначаються як успішні в навчальному процесі є менш творчими і, відповідно, ригідними у вирішенні конфліктних тенденцій. Доцільно звернутися до критеріїв, що визначають специфіку юнацької конфліктності та її диференційованість (таблиця 4.).

1.4. Особистісні детермінанти в проекції конфліктної взаємодії в юнацькому віці.

Відомо, що індивідуальність людини важко піддається опису в узагальненій формі, оскільки має свою специфіку для різних видів активності і по-різному проявляється, залежно від особистостей діяльності в якій реалізується. Визначається єдність особистості і діяльності, що реалізовується в індивідуальному стилі діяльності як співвідношення особистісних якостей і об'єктивних вимог діяльності. (В.С. Мерлін.) Саме активна життєва позиція індивіда, що має прояв у індивідуальній діяльності дає можливість прослідкувати наявність та розвиток особистісних детермінант в юнацькому віці. Але це, в свою чергу, обумовлює необхідність констатувати, які психологічні структури особистості зумовлюють векторне спрямування особистісних детермінант у бік позитивності, тобто розв'язання суперечливих тенденції у внутрішньому просторі та в ситуаціях непорозумінь зовнішнього спрямування, чи ж у бік проекції негативних,

деструктивних тенденції які детермінують підвищення конфліктності особистості та її подальшу ескалацію.

Психологічні чинники та умови детермінації конфліктності в юнацькому віці

Таблиця 4.

Внутрішньоособистісні детермінанти конфліктності	Умови прояву та динаміки конфліктності	Закономірності, шляхи та засоби подолання конфліктності
1. Проходження кризи ідентичності, набуття соціальної ідентичності (Дж.Марсія, Еріксон, Г.Шихи; Л.І.Божович, І.С.Кон, І.Головаха, В.А.Роменець)	Порушення процесів адаптації та соціалізації в пізньому юнацькому віці	Формування механізмів самооцінки власного життєвого репрезентативного шляху, самоаналіз ситуації взаємодії, і, як наслідок, проходження і подолання кризи ідентичності
2. Специфіка розвитку Я - концепції в пізньому юнацькому віці (рівень сформованих якостей самоусвідомлення, самоаналізу, самооцінки, рефлексії та саморефлексії) (З.Фрейд, К.Хорні, Е.Фром, К.Левін; Е.А.Донченко, Т.М. Титаренко)	Відсутність адекватного образу Я ототожнення "істинного Я" та "соціального Я", недостатньо сформовані внутрішні регуляторні механізми особистості, що загострює внутрішнє протиріччя і активізує внутрішньо особистісний конфлікт.	Засобами самоаналізу та саморефлексії виокремлення в суб'єктивному світі особистості "Я внутрішнього" та "Я зовнішнього", самоусвідомлення соціальних ролей, та відповідальності, що призведе до зниження гостроти протікання і вирішення внутрішньо особистісного конфлікту
3. Розвиток психічних рис, який набуває характер стабільних особистісних характерологічних якостей (тривожності, агресивності, ригідності) (Ж.П'яже, О.Г.Асмолов)	Прояв конфліктності у формі маніпуляції, вияв агресії (прямої і непрямої); ухилення від чіткого означення об'єкту конфліктної взаємодії, що призводить до заміни об'єкту на предмет; недостатній розвиток емпатії внаслідок підвищеного рівня ригідності особистості	Шляхом рефлексії, самоусвідомлення та самоаналізу зниження значущості виокремлених психологічних властивостей; самоосвіта та самовиховання з метою відпрацювання навичок конструктивної інтерперсональної взаємодії
4. Сформований стійкий стан особистісної фрустрованості (Н.Д.Левітов, О.М.Леонтьєв, Пов'якель, Т.С. Яценко та ін.)	Фрустровані реакції, конфліктні форми поведінки та особистісна конфліктність, як наслідок розвитку ригідності мислення у вирішенні конфліктної взаємодії	Шляхом групової психокорекції подолання екстрапунітивних та інтрапунітивних фрустраційних реакцій засобами самоаналізу та саморефлексії
5. Порушення комунікативного процесу в інтерперсональній взаємодії (Г.С.Костюк, Б.М.Ломов, Н.В.Гришина, Г.О.Балл, І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, С.Д.Максименко, В.А. Семиченко, О.В.Скрипченко та ін.)	Порушення взаємодії в колективі як у вертикальному, так і горизонтальному напрямках, порушення суб'єкт - суб'єктної парадигми при побудові комунікативного процесу; прояв конфліктогенів спілкування.	Підвищення особистісної культури шляхом самоосвіти, самовиховання та самовдосконалення; тренінги спілкування з подолання внутрішніх суперечностей.
6. Розвиток ціннісно-мотиваційної сфери (Г. Олпорт, М.Рокіч; В.Г.Асєєв, Л.І.Божович, І.В.Дубровіна, С.С. Занюк та ін.)	Відсутність стійкої системи ціннісних орієнтацій, несформована система внутрішніх стійких мотивів як необхідним компонентом діяльності особистості	Тренінги розвитку рефлексії, саморозвитку та самоусвідомлення, що активізують особистість подолати стану особистісної фрустрованості та перегляду і переоцінки внутрішніх мотивів

Конфлікт і юнацький вік психологічні категорії взаємообумовлені та взаємопов'язані, позитивні аспекти даного явища вказують, що конфлікт

сприяє та підштовхує молоду людину до переходу на більш якісний рівень розвитку та становлення своєї особистості. Позитивно спрямовані конфліктні процеси у юнацькому віці сприяють подоланню кризи, зумовленої переходом на наступний віковий етап - дорослість.

Суперечності спрямовують психічний розвиток молодої людини, активізують формування новоутворень, які необхідні для подальшої життєдіяльності в суспільстві. Виникає необхідність у розмежуванні: спрямування особистісної детермінації як передумови до формування та прояву] конфліктності у юнацькому віці (рис.2).

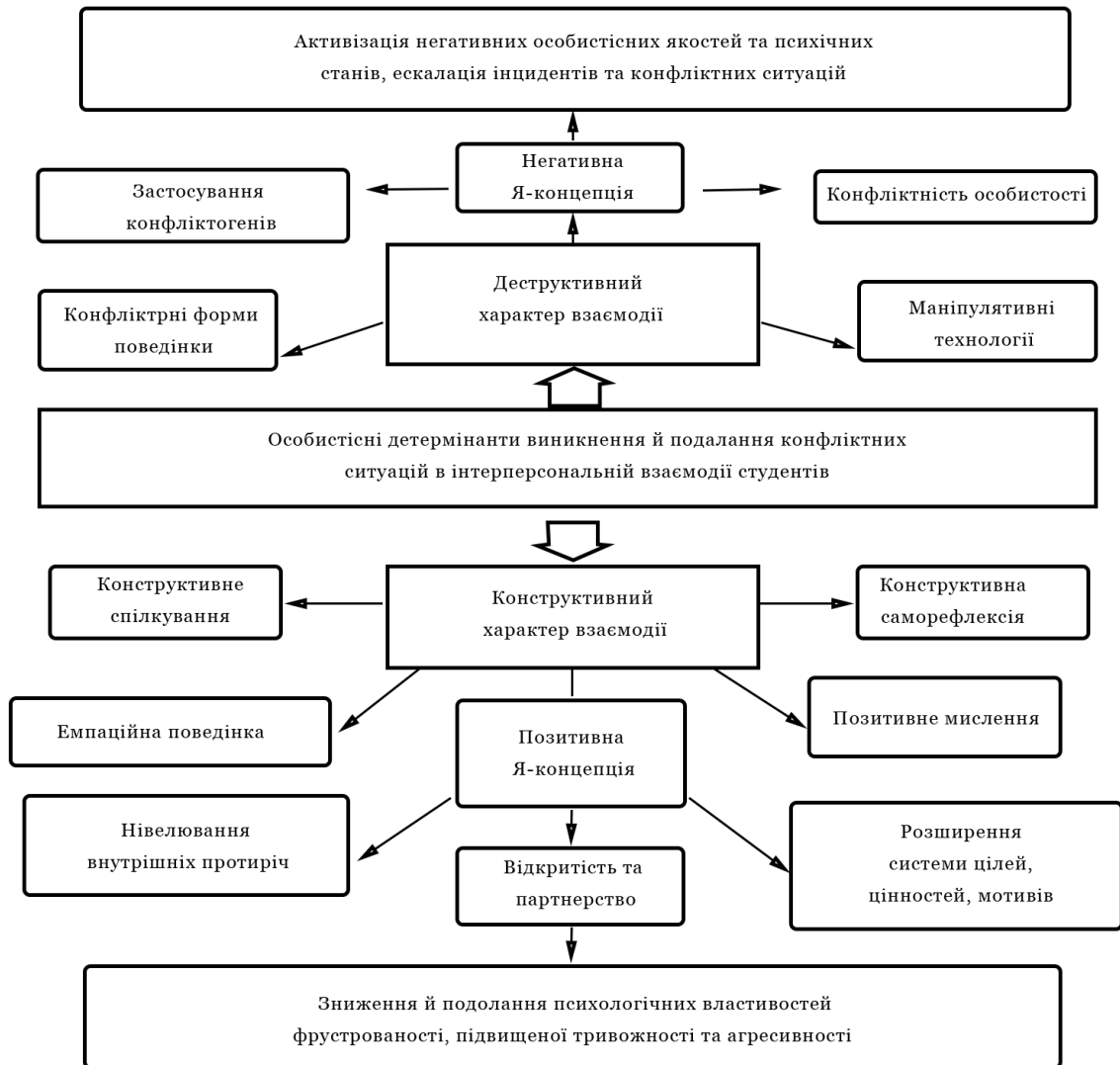

Рис. 2. Особистісно-орієнтована система психологічних детермінант конфліктних ситуацій

Дослідження особистісних детермінант, їх векторного спрямування в процесі реалізації людиною завдань індивідуальної діяльності можливе лише крізь призму взаємодії внутрішнього (суб'єктивного) та зовнішнього (об'єктивного), що представляє особистість з усіма її психічними характеристичними якостями та соціальною ситуацією її життєдіяльності. Внутрішній світ особистості виступає як активне відображення зовнішньої дійсності. Предмети та явища дійсності впливають на людину. Вона активно відповідає на ці впливи, мозок перетворює їх у енергію, що набуває форми внутрішніх психічних станів (в залежності від часової локалізації стимулів

об'єктивного впливу); в психологічні властивості, сутністю та змістовним наповненням яких є суб'єктивні образи (як прояв активності свідомості людини), що зорієнтовують її в об'єктивному середовищі, спонукають до дій і регулюють їх. Психічне відображення як результат взаємодії суб'єктивного та об'єктивного у структурі особистості породжується взаємодією людини із зовнішнім світом, стає реальним, життєвим фактором, значення якого залежить від того, наскільки воно відповідає об'єктивній реальності. Визначення конструктивного чи деструктивного характеру особистісних детермінантів залежить від психічного відображення людини.

Водночас, доцільно розглянути умови, що визначають векторне спрямування особистісних детермінант:

- ◆- рівень розвиненості суб'єктивного психологічного потенціалу особистості, який виражається в гармонійному/дисгармонійному розвитку рефлексивного Я;

- ◆- рівень сформованості позитивного/негативного особистісного досвіду, що сприяє проходженню адаптації до створених об'єктивних соціальних умов і зменшує вплив деструктивних психологічних властивостей тривожності, агресивності, ригідності та фрустрованості на інтерперсональну взаємодію;

- ◆- рівень розвиненості та активізації психологічних механізмів самоусвідомлення, самопізнання, самосприйняття та саморегуляції особистості та ін.

Позитивне векторне спрямування особистісних детермінантів слід інтерпретувати як особистісне зростання людини, негативне ж, як активізація внутрішньо-особистісних суперечностей та проекція конфліктних ситуацій, наслідком ескалації яких виступає конфліктна взаємодія і конфлікт.

Поняття об'єкту та предмету конфліктної взаємодії дають можливість визначити специфіку конфліктності завдяки конкретизації суб'єктивного та об'єктивного компонентів особистісної детермінації. Об'єкт конфліктної ситуації може бути матеріальним чи ідеальним. Його наявність свідчить про можливість виникнення конфліктної взаємодії. Характерною ознакою будь-якого об'єкта є його неподільність. Він може існувати задовго до самого конфлікту, до того, як певні люди стають опонентами і вступають у суперечність. Для того, щоб конфлікт відбувся, потрібні активні дії хоча б одного із опонентів (ініціатора конфліктної взаємодії), спрямовані на оволодіння об'єктом конфлікту. Об'єкт конфлікту має вагомe значення у розв'язанні конфліктної ситуації. Розв'язання конфлікту може бути остаточним тільки в тому випадку, якщо зникла конфліктна ситуація навколо об'єкту конфлікту.

Водночас, окрім об'єктивних обставин, існують суб'єктивні причини, які підштовхують особистість на конфронтаційні дії. Саме вони називаються предметом конфліктної ситуації. Предмет відрізняється від об'єкта насамперед внутрішньою причиною. В той же час, об'єкт по відношенню до опонента виступає як зовнішня сутність протиріч. Наприклад, існує особиста; ворожість при діючих об'єктивних причинах конфлікту. Якби її не було можливо, не було б і конфлікту. У цьому випадку конфлікт між одними і тими ж опонентами може триматися тільки на предметі, але й бути нейтральним до об'єкта (об'єктивну причину в даному випадку завжди можна знайти). Необхідно уникати ототожнення понять об'єкта та предмета, так як предмет - це цінності, ресурси або статус, з приводу якого відбувається конфліктна взаємодія, предмет - суб'єктивні або особистісні детермінанти.

У разі формального розв'язання конфлікту, коли усувається лише об'єктивна причина, суб'єктивна причина, може стати потенційним джерелом для виникнення нового конфлікту, адже предмет конфлікту не вичерпаний, і

таким чином, не вирішений. Також, предметом конфлікту можуть бути інші внутрішні причини, наприклад, мотиви, індивідуально-типологічні відмінності, переконання тощо. Виникає необхідність у представленні структури конфліктної ситуації

Рис. 3 Психологічний аналіз складників конфліктних ситуацій у

міжособистісній взаємодії як умова їх розв'язання

Структура конфліктної ситуації визначається з позиції врахування проєкції особистісної конфліктності, зокрема, особистісними детермінантами, з відповідним виділенням її суб'єктивного, об'єктивного та структурного компонентів. Саме таке розуміння конфліктної взаємодії, з деталізацією особистісної детермінації, що проєктує позитивне чи негативне розв'язання, можливо більш ефективно цілеспрямовано впливати

першочергово на суб'єктивний особистісний компонент і уникати деструктивності як у структурі кожної окремої особистості, так і у міжособистісній взаємодії.

Визначається також психологічна структура конфліктних ситуацій як системне утворення, складовими якої виступають:

- ◆ взаємні компоненти (взаємне сприйняття особливостей кожного з конфліктуючих;
- ◆ інтелектуальні здібності переробки інформації та прийняття рішень;
- ◆ ступінь включеності особистості у конфліктну ситуацію на різних етапах її розвитку;
- ◆ рівень самоконтролю учасників конфлікту;
- ◆ досвід роботи з людьми та професійна підготовленість;
- ◆ самосвідомість, саморозуміння і об'єктивність в оцінці своїх можливостей.

Виокремлюють специфічні прояви поведінки (Х.Корнеліус, Ш.Фейр), які обумовлюють специфіку та сутність предмету конфліктної взаємодії та відображають специфіку конфліктних ситуацій у юнацькому віці [21, с. 15].

1. Криза, що виявляється в суперечках, коли люди ображають один одного, втрачаючи контроль за емоціями; звичні форми поведінки втрачають силу; людина здатна на відчайдушні вчинки.

2. Напруження, що спотворює сприйняття іншої людини та її вчинків, взаємини з нею стають причиною стурбованості.

3. Непорозуміння, як правило, виникає через хибні висновки з певної ситуації внаслідок відсутності взаєморозуміння.

4. Інциденти, які виступають лише приводом, можуть викликати деяке роздратування, при цьому швидко затухати, що може призвести до конфлікту;

5. Дискомфорт, що виявляється у певному невдоволенні, на рівні інтуїтивного відчуття, що не все гаразд.

Розгляд суб'єктивних передумов неможливий без виділення тих специфічних особливостей особистості, які виступають домінантними показниками у юності до проєкції конфліктності. Конфліктність особистості є не чим іншим як негативне спрямування особистісної детермінації. Виділення специфічних якісних характеристик особистості вимагає констатації тих психологічних властивостей, рис та форм поведінки, що є їх психологічним наповненням.

Першочергово, доцільно вказати, що психологічні властивості тривожності, агресивності, ригідності, фрустрованості виступають психологічними якостями особистісних детермінант у юнацькому віці. Рівень їх сформованості і, відповідно, їх вплив на основні структури особистості визначають спрямованість особистісних детермінант.

Встановлено, що юнакам притаманний певний рівень вираженості фрустрованості, який виявляється у відчутті переживань, емоційного напруження. Психологічна властивість фрустрованості спрямовує поведінку особистості юнака у деструктивні форми, які своїми діями спрямовані на руйнування умов, що перешкоджають досягненню значущих цілей і реалізації потреб. В сучасній психологічній науці існує тенденція до об'єднання особистісної фрустрованості зі станом стресу. В будь-якому випадку зазначена властивість впливає на активність особистості, ефективність її дій при вирішенні складних життєвих проблем і формує неадекватне відображення об'єктивних факторів. Водночас, розгляд

специфіки фрустрації її психологічної властивості розширює можливості до більшого розуміння особистісних характеристик тривожності, агресивності та ригідності. Фрустрація, що сприяє зазначеним вище психологічним властивостям під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх суперечливих тенденцій проектувати поведінки реакції, які означаються як конфліктні.

Саме цей аспект сприяє активізації предмету конфліктної взаємодії. Причому, можна констатувати, що такі дії не є довготривалими, а конфліктна ситуація у таких випадках не має тенденції до подальшої ескалації. Наявність фрустрації дозволяє констатувати взаємозв'язок та взаємообумовленість особистісних детермінант.

Доцільно розглянути акцентованість певних особистісних рис, яка виступає передумовою формування конфліктних форм поведінки в юнацькому; віці й зумовлює конфліктну інтерперсональну взаємодію. В основі опису типології особистісних акцентуацій, покладено способи організації поведінки які найтісніше пов'язані з регуляторно-особистісним рівнем регуляції довільно активності людини. Традиційно виділяються акцентуації особистості (демонстративні, педантичні, застрягаючі та їх відповідні комбінації); акцентуації темпераменту (гіпертимні, дистимічні, афективно-лабільні, афективно-екзальтовані, тривожні (боязливі, емотивні та їх поєднання)), а також екстравертовану та інтровертовану акцентуацію особистості.

Існує типологія акцентуацій (А.Є.Лічко), яка за змістовним визначенням і психологічними характеристиками є наближеною до типології акцентуації характеру К.Леонгарда. Виділено такі акцентуації: демонстративний тривожно-педантичний, гіпертимний, лабільний, циклоїдний, астеноневротичний, сенситивний, інтровертований, збудливий, нестійкий. Також встановлено, що акцентуації досить часто є фоном який

обумовлює розвиток різних типів особистості у залежності від природних задатків і соціального середовища.

Класифікація особистісних акцентуацій характеру, основу якої складають уявлення про існування особистісних типів, що відхиляються від середніх значень за вираженістю низки основних якостей, але при цьому лежать у рамках норми, тобто не є патологічними, представляє альтернативу до попередньо зазначеної класифікації (К.Мотард). Акцентуація може не проявлятися у спокійних, звичних умовах життєдіяльності та яскраво виражається в емоційних, когнітивних чи оперативних напружених ситуаціях. Саме цей аспект дозволяє визначити акцентуації характеру як одну із передумов, що виступають детермінантами до розвитку конфліктної поведінки її юнацького віку.

Встановлено, що у юнацькому віці є тенденція до наявності акцентуації гіпертимічного та емотивного типу. Психологічною сутністю гіпертимічного типу є його конфліктні характеристики, які полягають у відсутності реакції на зауваження, ігнорування покарань, нерозвиненість самокритичності як особистісної якості. Особистості притаманна легковажність, несерйозне ставлення до обов'язків та дратівливість. Конфліктність особистості з гіпертимним типом набуває агресивного забарвлення в інтерперсональній взаємодії та спроектовує конфліктні ситуації. Гіпертимічна акцентуація характеризується високою рухливістю, комунікабельністю, підвищеним почуттям самостійності та відсутністю чітко усвідомлюваних меж дистанції у стосунках. В конфліктній взаємодії особистості з даною акцентуацією притаманне не визнання зверхнього ставлення до себе, відстоювання власної думки та права на самостійне прийняття рішень, виявлення схильності до реакцій гніву та роздратування. У спілкуванні не завжди вислуховує, виявляє нетерплячість, любить імпровізацію, досить легко відсторонюється на нові сюжетні лінії.

Емотивний тип акцентуації характеризується підвищеною чуттєвістю, здатністю до співчуття, яка виявляється у сприйнятті чужих переживань як власних. Особистість у юнацькому віці з емотивною акцентуацією виявляє конформізм та змирення, які притаманні даному типу та формує постійне примирення у разі конфліктної міжособистісної взаємодії, шляхом поступу у власних прагненнях, оскільки не в змозі переносити ситуації ускладнення стосунків та виникаючої при цьому напруги. Схильність до сумнівів, боротьби мотивів, труднощі в ситуаціях альтернативного вибору все це характеризує емотивну особистість і проектує конфліктні ситуації. Ситуація спроектована необхідністю вибору між справою та міжособистісними відносинами буде вирішена в бік орієнтації на взаємодію, оскільки домінуючим виступає емоційний аспект. Наявний внутрішньо-особистісний конфлікт, що має характер невирішеності, формує нездатність у юнака з таким видом акцентуації обмежувати інших у певних негативних діях, надмірна рефлексія та емпатія знижують її здатність до опору в конфліктних ситуаціях. Особистісна орієнтація вбачати в оточуючих тільки позитивне призводить до невміння вбачати недоліки інших.

Афективно-лабільна акцентуація у структурі особистості юнака характеризується змінами гіпертимічних і дистимічних станів, що можуть об'єктивуватися видимими зовнішніми мотивами, можливі випадки івідсутності даних мотивів. При позитивному прояві емоційні стани супроводжуються загальною картиною гіпертипії (приплив сил, особливий стан успішності, постановка складних цілей та прагнення до їх виконання, можливе неадекватне підвищення самооцінки), діяльність викликає інтерес, невдачі розглядаються як тимчасові, випадкові та ті, що вирішуються елементарно. Негативна фаза навпаки, характеризується зниженим життєвим тонусом, у випадках загострення можливо навіть вплив на фізіологічні

функції, підвищена дратівливість, спалахи гніву. Самооцінка неадекватно занижується, діяльність приносить негативні емоції.

Застрягаючий тип акцентуації характеризується наявністю стійкого афекту, який має довготривалий характер, навіть за відсутності; переживань, які можуть його викликати та активізувати. Особистостям з даною акцентуацією притаманна чуттєвість, хвороблива образливість, що стосується самолюбства та гідності. Надмірна концентрація на образах призводить до формування такої риси як злопам'ятність. У разі позитивно спрямованого афекту спостерігається прояв зарозумілості, самовпевненості. Надмірна чуттєвість та образливість негативно впливає на адаптацію особистості з даним типом акцентуації. В міжособистісній взаємодії спостерігається недовіра, постійне очікування негативного від учасників взаємодії. Спостерігається схильність проектувати конфліктність навіть у самих повсякденних ситуаціях за рахунок надмірної вимогливості до найдрібніших нюансів, у ситуаціях непорозумінь звинувачується оточення, але не сама людина. Непередбачувані ситуації, що зумовлюють зміни у планах діяльності та вимагають творчої імпровізації, викликають стійкі негативні стани.

Особистості схильні у міжособистісній взаємодії вбачати негативний характер у разі неприйняття опонентами їхньої точки зору. Саме відсутність до розуміння специфіки об'єкту непорозумінь, формування власної позиції на основі аналізу конфліктної взаємодії та тактики опонентів дає можливість позитивно вирішити цю ситуацію. Особистості з даним типом виявляють у конфлікті ригідність, особистісну фрустрованість основу якої складає неадекватно завищена самооцінка.

Наявність гіпертимічної, афективно-екзальтованої, тривожної, збудливої акцентуації особистості є фоною характеристикою у розвитку конфліктних форм поведінки. За умови підвищеного рівня тривожності та

акцентуації тривожного типу спостерігається стійка тенденція до формування тривожно-ухильної конфліктної форми поведінки. Зокрема, особистості гіпертимного типу будуть детермінувати конфліктну взаємодію, оскільки за високого рівня контактності наявний низький рівень самоконтролю, відповідальності та спрямування на завершення розпочатих справ.

Поєднання особистісних властивостей з акцентуаціями підвищує конфліктність, шляхом активізації конфлітогенів, а саме: дратівливість, легковажність (гіпертимний тип), надмірна вразливість, схильність до відчаю (екзальтування), боязливість, підозрілість (тривожний), дратівливість, неадекватний прояв гніву, ослаблений контроль над захопленнями. Акцентуації характеру як особистісні детермінанти виникнення конфліктних ситуацій, а саме особистості з гіпертимним, емотивним, афективно-лабільним та застрягаючим типом зумовлюють прояв конфліктних ситуацій у міжособистісній взаємодії.

Локус контролю особистості та його спрямованість виступає особистісною детермінантою конфліктності та конфліктних форм поведінки й проектує конфліктні ситуації в юнацькому віці.

Інтернальність/екстернальність локусу контролю вступає в залежність під спрямованості внутрішнього Я (екстравертований характер внутрішнього Я чи інтровертований характер внутрішнього Я). Інтровертований характер „внутрішнього Я" забезпечує стабільність самооцінки особистості, сприяє саморозвитку та самоактуалізації і дає можливість констатувати гармонійний розвиток Я-концепції. Водночас, чим вищий рівень екстравертованості „внутрішнього Я", тим більшими є протиріччя у внутрішньому світі внутрішніми факторами, з іншого - соціальною оцінкою оточуючих. Зростання значущості для особистості „Я-соціального" детермінує самооцінку, основу якої складає взаємозалежність від очікувань оточуючих.

За такої умови практично нівелюється „Я-внутрішнього”, як потенційної можливості до розвитку самоусвідомлення себе як суб’єкта власної життєстверджуючої позиції. Недостатній розвиток механізмів самоусвідомлення в даному випадку формує взаємозалежну від очікувань оточуючих самооцінку, вказує на ситуативний характер саморозвитку особистості, усунення самоаналізу, відсутність якого призводить до формування особистісних детермінант виникнення конфліктних ситуацій та загострення внутрішньо особистісного конфлікту.

Відомо, що особистості з екстернальним локусом контролю характерним є порушення суб’єктивного саморегулятивного балансу, тобто наявні передумови конфліктного поведінки. Водночас, розвиненість структурних компонентів самосвідомості в юнацькому віці детермінує розвиток механізмів саморегуляції як психологічного механізму розв’язання конфліктних ситуацій, за рахунок самоусвідомлення вчинків та дій і прийняття відповідальності за них. Уміння реально оцінювати власні домагання та шляхи їх досягнення є необхідною умовою при створенні проєктивних планів подальшої життя, фіксують вплив і розвиненість його-ідентичності та соціальної ідентичності, сприяють переходу особистості у дорослість. Екстернальність у власній оцінці своїх життєвих досягнень та перспектив вказує на розвиток нестабільної самооцінки, сутність якої складає домінування „Я-соціального” над „Я-реальним”. А саме, прагнення відповідати вимогам оточуючого середовища і сприйняття свого власного світу як зовнішнього об’єкта щодо особистості, що сконцентрована у полі „Я-соціального” і виступає детермінантою ескалації конфліктних ситуацій у взаємодії.

Водночас, інтернальність у сфері міжособистісних відносин, беручи до уваги встановлення інтимності як новоутворення у підлітковому віці та прагнення до істинної близькості в юності, формує особисту детермінацію

подолання конфліктної взаємодії шляхом здатності адекватно оцінювати юнаком позиції в міжособистісній взаємодії.

Локус контролю особистості забезпечує сформованість функцій особистісного контролю та самоконтролю, він виступає універсальним проявом рівня розвитку суб'єктивності особистості у сприйнятті будь-яких типів подій та ситуацій у життєдіяльності особистості. У разі екстернальності локусу контролю людина сприймає об'єктивну дійсність, форми її впливу на власну суб'єктивність та результат даного впливу з позиції дії зовнішніх сил (випадку, інших людей). Інтернальність виявляється у здатності особистості інтерпретувати значущі події з позиції оцінки результативності власної діяльності.

Характеристика локусу контролю у напрямку інтернальності у юнацькому віці вказує на сформованість самоусвідомлення власних компонентів психологічної сфери („Я – реального" та „Я – соціального"), які виявляються в умінні реалістично оцінювати об'єкти конфліктної взаємодії та їх характер. Водночас, інтернальність формує вміння індивіда оцінювати вплив суб'єктивних факторів на об'єкт конфліктної взаємодії та, як наслідок, формування предмета даної взаємодії та прийняття відповідальності за власні поведінкові дії. Інтернальний локус контролю забезпечує розвиток таких структурних компонентів „Я - концепції" як: самоусвідомлення власної системи цінностей, виокремлення домінуючих ціннісно-мотиваційних аспектів побудови власної взаємодії з об'єктивною дійсністю та сприяє формуванню механізмів самоконтролю особистості власної емоційно-вольової сфери. у юнацькому віці інтернальний локус контролю характерний у таких значущих сферах її життєдіяльності як загальна інтернальність, сфера міжособистісної взаємодії, сфера виробничих та сімейних відносин.

Екстернальному локусу контролю характерно пригнічення власної особистісної значущості саме за рахунок прийняття зовнішнього контролю.

Самовідчуття характеризується безнадійністю та безпомічністю у суперечливих ситуаціях. Людина з екстернальним локусом контролю вважає, що основні життєво необхідні фактори в її житті знаходяться поза сферою її впливу, а це означає, що основними причинними складовими, які формують світоглядні орієнтації особистості є орієнтація на вдачу, долю, шанс чи будь-які інші зовнішні сили.

Саме екстернальний локус контролю відображає належно сформовані структурні компоненти „Я - концепції”, тобто розвинену схильність особистості в юнацькому віці до низького емоційно-вольового контролю. Неусвідомлене прагнення вбачати в оточуючих відповідальність за власні вчинки та досягнення певних цілей провокує конфліктність у взаємодії та вказує на нестабільність ціннісно-мотиваційної сфери особистості.

Загальна екстернальність локусу контролю вказує на відсутність вмінь особистості вбачати взаємозв'язок між власними діями та значущими подіями які відбуваються в її житті, невміння контролювати даний зв'язок, вбачаючи у змінах власної життя результат дії випадку чи дій інших людей і займає домінуючі позиції у юнаків, зокрема за такими значними сферами життєдіяльності як:

- виробничі стосунки, що свідчать про схильність особистості надавати більшого значення об'єктивним факторам (зовнішнім обставинам, однокурсникам чи успіху - неспіху), вказує на відсутність стійкої мотивації до побудови взаємодії на основі співробітництва і компромісу, й відповідно, прийняття та відповідальності за власні вчинки і дії;

- сфера досягнень — свідчити, що особистість надає вагомого значення об'єктивним обставинам, іншим людям як факторам її власного успіху та досягненням, що у свою чергу сприяє формуванню низького емоційно-вольового контролю;

- сфера міжособистісних відносин, саме у юнацького віку вказує на відсутність свідомого формування власного оточення та пасивне сприйняття активності партнерів по взаємодії.

Враховуючи вікові особливості, можна зазначити, що надмірне прагнення із зовні до близькості з оточенням, може призвести до активізації внутрішньо-особистісного конфлікту як наслідок суперечності між прагненням до близькості та одночасно її уникненням.

Передумовою до подолання внутрішньої конфліктності є сформований контроль в емоційно-вольовій сфері особистості, якого можливо досягти завдяки підвищенню середнього показника інтернальності. У свою чергу це забезпечить можливість корекції процесів сприйняття особистістю власного локусу контролю з застосуванням методів ефективної взаємодії (тренінги спілкування, відпрацювання особистісної рефлексії) та відповідного розвитку особистісного контролю над афективною сферою та формування позитивно спрямованого мислення. Звідси, передумовою до зменшення рівня конфліктності та, зокрема, внутрішньо-особистісного конфлікту, є перехід від екстернального до інтернального локусу контролю з відповідним рівнем особистісної гнучкості та тенденції до позитивності „Я-концепції” юнака.

Також, неузгодженість розвитку особистості юнака, в напрямку позитивно спрямованої взаємодії „Я – внутрішнього” („Я – реальне”) та „Я – ювнішнього” („Я – соціальне”) виступає детермінантою конфліктності. Водночас, свідомо та сформовано чітке уявлення особистості про себе („Я - внутрішнє” чи „Я .— реальне”), здатність до рефлексії та саморефлексії, розвинений внутрішній діалог у формі самоаналізу та механізмів самоконтролю власних почуттів, вчинків та дій, а також розвинені механізми самостереження забезпечать позитивний особистісний розвиток юнака.

Водночас визначення внутрішніх передумов детермінації конфліктної взаємодії в юнацькому віці дає можливість відокремити типові форми конфліктної поведінки особистості юнака. Психологічні властивості тривожності, агресивності, ригідності та фрустрованості виступають особистісними детермінантами юнацької конфліктності, констатація рівня їх вираженості є однією з передумов до відокремлення форм поведінки, які виступають наслідком тривалого впливу на суб'єктивність індивіда зазначених властивостей. екстравертована, тривожно-ухильна та знижено-емпатійна конфліктна поведінка.

Агресивно-екстравертована форма конфліктної поведінки виявляється у застосуванні вербальних прийомів (конфліктогени спілкування) у міжособистісній взаємодії юнака. Особистості з даним видом конфліктної поведінки притаманна зовнішньо спрямована агресивність (вербальна агресія), маніпуляції, конфліктні стилі взаємодії (уникнення застосування компромісних тенденцій у вирішенні ситуацій непорозумінь). Даний вид поведінки проектує досягнення особистісно значущого результату за рахунок звинувачень оточуючих у проблемній ситуації.

Агресивно-інтровертована форма конфліктної поведінки є трансформованими станами тривоги, страхом, які продукують появу невпевненості у власних можливостях особистості та, на відміну від першого типу, дані реакції спрямовані на враження самого ядра особистості, тобто власного „Я”.

Внутрішньою передумовою таких поведінкових реакцій також може виступати й тривожність, яка під впливом соціуму формує потребу в домінуванні над оточуючими. Водночас, домінування може мати різні форми виявлення - від явно вираженого зовнішнього впливу у формі агресивних комунікаційних реакцій, різного виду маніпулятивних технологій, засобом прояву надмірної тривожності (агресивно-екстравертований тип) до

„примушення” оточуючих виконувати певні дії, відмовлятися від позицій та виконувати зобов'язання у конфліктній взаємодії (агресивно-інвертований тип). Відмінність між даними конфліктними формами полягає у характері прагнення та застосування прийомів до контролю над оточуючими. Звідси, агресивно-екстравертований тип буде застосовувати прямі агресивні форми домінування та контролю, що сприятимуть досягненню мети. На відміну до зазначеного типу, агресивно-інвертований тип буде застосовувати такі уникнення будь-яких форм прямого впливу на опонента, застосовуючи непрямі маніпулятивні технології.

Тривожно-ухильна форма конфліктної поведінки виявляється в дифузних станах психічного напруження, що є сукупністю дій дезорганізованого характеру. Основу даної форми складає відсутність у суб'єкта чіткого бачення об'єктивної причини конфліктної взаємодії. Особистість з тривожністю нездатна усвідомлено оцінювати об'єкт конфліктної взаємодії та позиції суб'єктів, що виступають опонентами у даній взаємодії. Саме неусвідомленість самої ситуації непорозуміння призводить до надмірної турботи та ухилення від обставин, які провокують конфлікт й визначає тривожність як фактор конфліктної взаємодії.

Внутрішньо-особистісний конфлікт та протиріччя, активізуючись нівелюють і порушують особистісну рівновагу і сприяють утворенню механізмів захисту, що реалізуються в маніпулятивних технологіях, створених власне самою особистістю, тобто її тривожністю. Водночас, особистість з тривожно-ухильною формою поведінки не має чітко вираженої маніпулятивної програми і маніпулює оточуючими не зрозуміло, на відміну від попередньо розглянутих типів.

Конфліктна поведінка особистості, яка має характер знижено-емпатійного рівня базується на психологічній властивості ригідності. Рівень розвитку та прояву емпатії виступає тим зовнішнім фактором завдяки якому

ми визначаємо розвиненість гнучкості емоційно-вольової сфери та когнітивних реакцій особистості. Відповідно до даного аспекту Ж.П'яже вказує: „Насправді, чим більш розвиненим мисленням володіє людина, тим краще їй вдається дивитися на речі чужими очима і добиватися, щоб інші її розуміли" [48, с.75]. Тобто ригідність є психологічною властивістю, яка в більшості випадків взаємообумовлена когнітивною сферою особистості, навіть у більшій мірі, ніж попередньо розглянуті нами психологічні властивості. Та, водночас необхідно деталізувати відсутність сформованих поведінкових патернів, основу яких складає позитивний досвід міжособистісної взаємодії. Саме тому і виникає необхідність більш детального розгляду емпатії, як проєкцію особистості на особистість іншого з метою кращого її розуміння.

Знижено-емпатійній поведінці властива зацікавленість людини в тому, щоб її зрозуміли, оскільки існує співставлена за значимістю мотивація зрозуміти мову іншої людини. Реалізуючи вербальну та невербальну комунікації емпатично взаємодіючі особистості синхронно віддають та приймають. Інтерперсональні ролі передумовлюють розуміння іншого та прийняття позиції розуміючого спілкування. Доцільно зазначити, що з позиції структури та розвитку конфліктних форм поведінки, саме емпатійна взаємодія відображає здатність до абстрактного мислення, чи здатність застосовувати формальні мисленнєві операції (Ж.П'яже). Водночас, особистості, які не застосовують формальні мисленнєві операції в соціальній міжособистісній сфері, не здатні генерувати автентичну емпатійну поведінку.

Таким чином, відокремлені типові форми поведінки у конфліктних ситуаціях, формуються внаслідок сформованих у суб'єктивному світі особистості певних психологічних властивостей, що виступають особистісними детермінантами конфліктної взаємодії. Звідси, доцільно виділити такі:

Особистісними детермінантами, що складають основу конфліктності юнака та виражаються у міжособистісній взаємодії є:

1. Суб'єктивні детермінанти ескалації конфліктних ситуацій:

- активізація психологічних властивостей, що мають негативний вплив на внутрішній світ особистості;
- екстернальний локус контролю;
- акцентуйовані риси (гіпертимічного, емотивного, афективно-лабільного та застрягаючого типу);
- конфліктні форми поведінки;
- застосування конфліктогенів, маніпулятивних технік з метою досягнення власних цілей;
- активізація неадекватного об'єкту предмету конфліктної взаємодії.

2. Об'єктивні детермінанти ескалації конфліктних ситуацій:

- порушення процесу адаптації, соціалізації (труднощі в оволодінні провідною діяльністю);
- порушення розвитку групової взаємодії (наявність неформальних структур із загальної структури студентської групи, невідповідність формального та неформального лідерів);
- існування об'єкта взаємодії, що проектує її конфліктний характер;
- вплив кризи середини навчання на особистість;
- застосування у освітньому процесі "суб'єкт - об'єктної" парадигми взаємодії.

1.5. Психологічні особливості військового стану та його впливу на особистість

Психологія сучасного українця в умовах війни здобула особливу специфіку як в функціонуванні, так і в плануванні критеріїв особистісного саморозвитку та самоздійснення.

Військове вторгнення 24.02.2022, бомбардування та перетин кордонів України – призвело до введення військового стану та специфічних умов життя українців. Йдеться про фактичне перебування в умовах військової агресії, яке триває і до тепер, і стало тим особливим фактором, що спотворює сприйняття реальності у всіх, хто перебуває як на території військового впливу, так і в тих, хто знаходиться за межами України. 600 днів українці перебувають в ситуації тотальної небезпеки і загрози їхньому життю.

Тож, на сьогодні, ми виділяємо фактори впливу на функціонування конфліктності юнаків:

- психологічні умови проживання військового стану українцями загалом і юнаками, зокрема;
- соціальні та психологічні чинники, які призводять до некерованих змін в структурі психіки суб'єктів, які перебувають на території військового вторгнення;
- психологічні зміни в функціонуванні психологічного благополуччя українців.

Саме ці аспекти, на нашу думку, детермінують появу специфіки юнацької конфліктності та її вплив на їхнє особистісне становлення.

Першочергово виникає необхідність констатувати зміст поняття «воєнний стан» та статистичні показники його введення в функціонування незалежної держави Україна.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що запроваджується в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу,

небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [16]. Під час воєнного стану можна обмежувати права людини [О.Півторак, О.Савичук Як працює режим воєнного стану і як під час нього поводитись. – Українська правда. – pravda.com.ua. – 24.02.2022]. Також, воєнний стан, як зазначають О.Півторак та О.Савичук забороняє реалізацію низки умов:

- змінювати Конституцію;
- проводити вибори президента, Верховної Ради, органів місцевого самоврядування;
- проводити референдуми;
- проводити страйки, масові зібрання та акції [О.Півторак, О.Савичук Як працює режим воєнного стану і як під час нього поводитись. – Українська правда. – pravda.com.ua. – 24.02.2022].

Т. Забожко зазначає, про зміни територіального функціонування регіонів держави. Зокрема, на територіях, яких введено воєнний стан, можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Введення воєнного стану причинообумовлює появу повноважень органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування, які забезпечують:

- відведення загрози;
- відсіч збройній агресії;
- забезпечення національної безпеки;
- усунення загрози безпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Законом воєнного стану введено правила поведінки:

- не панікувати і не переживати;

- уникати ризиків збройного конфлікту;
- довіряти лише офіційним джерелам як-от: сайт Українська правда, Суспільному мовнику, який мовить, телеканал UA:Перший, Українське радіо;
- поповнювати інформацію з тих медіа, які не порушують журналістські стандарти і не поширюють дезінформацію.

Воєнний стан припиняється після закінчення терміну, на який його було запроваджено. Від початку повномасштабного вторгнення воєнний стан і загальну мобілізацію в Україні продовжували вже сім разів:

- з 24 лютого по 23 травня 2022 року;
- з 23 травня по 23 серпня 2022 року;
- з 23 серпня по 21 листопада 2022 року;
- з 21 листопада по 19 лютого 2023 року;
- з 19 лютого до 20 травня 2023 року;
- з 20 травня до 18 серпня 2023 року;
- з 18 серпня до 15 листопада 2023 року [Т.Забожко Воєнний стан в Україні-2023: дата закінчення і що треба знати про запровадження. – fakty.com.ua. – 22.08.2023].

Психіка відмовляється адаптуватися до війни. ВООЗ переконливо доводить існування взаємозв'язку між збройним конфліктом та порушеннями психічного здоров'я людей, які проживали в зоні цього конфлікту. Так, близько 10% людей матимуть серйозні проблеми з функціонуванням психічного здоров'я, ще 10% будуть мати зміни у поведінці, які призведуть до появи різноманітних бар'єрів та перешкод. Таке припущення робить ВООЗ.

Взаємообумовленість впливу військового конфлікту на психічне здоров'я людей спостерігаємо на наступних факторах:

- високий рівень психіатричної симптоматики, депресія та соматичні прояви було виявлено у 80% біженців громадянської війни в Камбоджі 1960;
- підвищені симптоми тривоги та депресії, висока реактивність на дистрес, фаталістичне ставлення до власного життя, песимізм по відношенню до свого майбутнього у дорослих та наявність суїцидальних думок або планування самогубства у підлітків – все це наслідки військового конфлікту на Близькому Сході [В.О.Тюріна, Л.О.Солохіна Вплив військових конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних досліджень Особистість. Суспільство. Війна. Харків, 2022].

Поряд з цими особливостями, Україна у проживанні повномасштабного вторгнення має низку особливостей, які варто зазначити:

1. активне запровадження геноциду проти соціально вразливих груп осіб, йдеться про жінок, неповнолітніх осіб та осіб старечого віку з нанесенням тілесних ушкоджень та поправням гідності і статевого насильства у прямій та збочених формах (за допомогою предметів);
2. запровадження бомбардування мирного населення різноманітними керованими засобами з тотальним винищенням будівель мирного призначення;
3. здійснення гострих актів насильства з позбавленням частин тіла в нелюдський спосіб від кастрування статевих органів до відрізування частин тіла, що активно було запроваджено проти українських полонених чоловік та жінок;
4. відторгнення частин території суверенної незалежної держави всупереч законодавчим актам захисту прав людини на життя;
5. дестабілізація основних сфер життєдіяльності людини та усунення її прав на отримання медичного обслуговування й освіти.

Означені вище особливості не вичерпують усіх наслідків запровадження воєнного стану в Україні та тривання військового вторгнення вже понад 600 днів.

Виокремлення нами умов, соціальних та психологічних чинників, психологічних наслідків проживання на території військового вторгнення. Констатація основного засобу комунікації агресорів – система спланованого насильства над людьми, які проживають на цій території, дало підстави констатувати, що основною умовою забезпечення життєдіяльності юнаків – є геноцид усіх сфер життя.

Геноцид – це форма насильства, метою якої є тотальне знищення за етнічними культурними чи будь-якими іншими признаками однієї, більш домінантної за численністю групи іншої, яка має основну відмінність – менша за чисельністю і не маюча достатньо засобів протистояння групі, що впроваджує її винищення. Саме геноцид буде виступати основною ознакою військового вторгнення російської федерації в суверенітет незалежної країни.

РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА КОНФЛІКТНОСТІ ЮНАКІВ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Програма психологічної діагностики конфліктності юнаків в умовах воєнного стану.

Психологія юнацького віку визначається низкою змін в психофізичному стані, зокрема, адаптації та соціалізації їхньої особистості. Переживання кризи юнацького віку та кардинальні зміни, які мають стати вихідною позицією для подальшого входження в доросле життя – це ті основні завдання, які не завжди долаються самим юнаком і призводять до появи негативних наслідків проживання цієї кризи у вимірах становлення його особистості. Попри все, юнак здатен долати чи ж адаптуватися до психофізичних змін, одночасно, досягаючи розвитку своїх індивідуальних здатностей до пристосування.

Юнаки, які проживають в Україні в умовах воєнного вторгнення, мають додаткове навантаження на розвиток і проходження кризи, що відобразиться на якості долаття кризи і входження в доросле життя і, не виключно, вплине на якість реалізації в подальшому дорослому житті.

Сумна статистика використання військами окупаційної армії геноциду, як основної форми досягнення загарбницьких цілей, вказує на непродуктивну атмосферу соціального життя юнаків та реалізації ними основних завдань розвитку.

Статистичні дані констатують наступне:

1. Військове вторгнення в Україну триває понад 660 днів.
2. За час воєнного стану пролунало більше ніж 1000 тривог.
3. Небезпека тривала понад 1100 годин.
 - a. Воєнні злочини під час війни російської федерації проти України відбувалися з самого початку війни 24 лютого 2022 року. За повідомленнями Офісу Генерального прокурора України, станом на 2

листопада 2023 року було зареєстровано 107 863 злочинів проти України. Дж. Трахан, Дж. Макінтайр, Д. Гілфойл і Т.Ф. Пейдж заявили, що вторгнення в Україну порушує статут ООН і є злочином агресії відповідно до міжнародного кримінального права; злочини агресії переслідуються відповідно до універсальної юрисдикції. Від 24 лютого 2022 року до 30 червня 2023 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало: 25170 жертв цивільного населення у 1504 населених пунктах України, зокрема 9177 загиблих та 15993 поранених. За даними Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти (ICMP) під час війни в Україні станом на 25 листопада 2022 року зникли безвісти понад 15 тисяч людей. У Маріуполі, за оцінками української влади, загинули або зникли безвісти 25 тисяч осіб

4. Окупаційні війська здійснюють різноманітні форми геноциду проти мирного населення України. Йдеться про:
- вбивства мирних жителів;
 - викрадення, катування, українських журналістів, політиків, громадських діячів;
 - депортація українських громадян;
 - розстріл гуманітарних коридорів;
 - грабiж підприємств, осель;
 - галтування жінок, неповнолітніх дівчат, маленьких дітей і навіть немовлят. Станом на 22 квітня 2022 року було зафіксовано 400 звернень щодо згвалтувань з боку російських військових, серед жертв яких є діти, пенсіонери, чоловіки [71].

5. Від початку російського вторгнення постраждали понад 1620 дітей, 1158 – поранені та 512 – загиблі (дані на 14.12.2023). За даними ОГП, найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 492, Харківській – 304, Херсонській – 304, Київській – 129, Запорізькій – 99, Миколаївській – 97, Дніпропетровській – 96, Чернігівській – 72, Луганській – 67[Кількість

поранених через війну дітей зроста – ОГП. – новини|суспільне: [69]. За даними вважається 512 дітей загиблими, 1158 – поранені, 2268 – зниклі, 21454 – знайдені, 19546 – депортовані та примусово переміщені, 387 – повернені, 13 – постраждали від сексуального насильства. Джерело зазначає, що точку кількості постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України [70].

З огляду на вищевказане нами було сформульоване **припущення щодо** конфліктності в юнацькому віці та її проявах в умовах військового вторгнення здійснюється відповідно до закономірностей розвитку юнака, тобто має прояви: в юнацькому негативізмі, конформізмі та виявленню радикальної позиції у ставленні до прийняття власних рішень, супроводжується невротичними проявами; надмірно вираженими егоїстичними тенденціями у самоствердженні власного Его-центризму. Поряд з цим, перебування на території військового вторгнення з геноцидом та окупаційними діями ворогів визначено наступні особливості юнацької конфліктності: підвищення тривоги, пов'язаної з фізіологічним сприйманням сирен та звуків зброї; фрустрованості базових потреб в сну та відпочинку; внутрішнього напруження, пов'язаного з постійними інформаційними атаками на свідомість українців (атаки ІІСО); переживання з приводу майбутнього.

Виявлення особливостей соціальних факторів на формування та прояви конфліктності юнаків, які проживають на території військового вторгнення дають підстави стверджувати, що психічними станами, які детермінують активність конфліктності та її непродуктивний характер впливу на адаптацію і становлення юнаки – є тривога та фрустрація. Відповідно провідними рисами особистості при прояві конфліктності юнаками, юнацький вік яких припав на військове вторгнення – є тривожність та фрустрованість.

З метою отримання емпіричного матеріалу було вивчено методики діагностики стану конфліктності особистості юнаків.

Основними **завданнями** психологічної діагностики є:

- 1) Діагностика здатності до самооцінки психічних станів;
- 2) діагностика соціального прояву фрустрації;
- 3) діагностика соціального прояву конфліктності юнаків;
- 4) виявлення незалежних змінних для виникнення стану конфліктності.

Відповідно до завдань обрано наступні методики: діагностика самооцінки психічних станів за Г. Айзенком; діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Вассермана (модифікація В. Бойко); опитувальник І. Колер для вивчення рівня задоволеності пацієнта своїм функціонуванням у різних сферах.

Методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка виявляє стан усвідомлення респондентами характерних для них психічних станів та властивостей особистості, таких як: тривожність, фрустрованість, агресивність та ригідність. Глибина та змістове наповнення усвідомлення психічних станів визначають оцінку особистістю власного психологічного комфорту. Поряд з використанням супутніх методик, на основі результатів можна спрогнозувати поведінкові та емоційні особливості досліджуваних.

Методика «Рівень соціальної фрустрованості» Л. Вассермана (в модифікації В. Бойко) виявляє змістові критерії й оцінкові параметри порушень взаємодії особистості й середовища, які можуть розглядатися як фактори ризику порушень психічної адаптації і, відповідно, зміни якості життя досліджуваних. Стресогенність соціальних факторів життєдіяльності особистості, переважаюче ставлення до оточуючої дійсності, конфліктні сфери взаємодії, реалізованість соціальних потреб, оцінка факторів ризику зниження адаптивних можливостей організму й вірогідність розвитку соціально обумовлених патологій та прогнозу їх розвитку. Методика представляє собою 20 позицій соціальних відносин, що відображають

найсуттєвіші аспекти взаємодії сучасної особистості в макро- та мікросередовищі (задоволеність взаємовідносинами з родичами і близькими; з близьким соціальним оточенням; соціальним статусом; соціально-економічним положенням; власним здоров'ям, працездатністю), а відтак, є потенційними агентами-фрустраторами.

Оскільки проблемам у взаємодії із факторами середовища належить значуща роль у психогенезі межових нервово-психічних, психосоматичних розладів та саморуйнівної поведінки, виявлення соціальних факторів ризику є важливою задачею профілактики конфліктності юнаків.

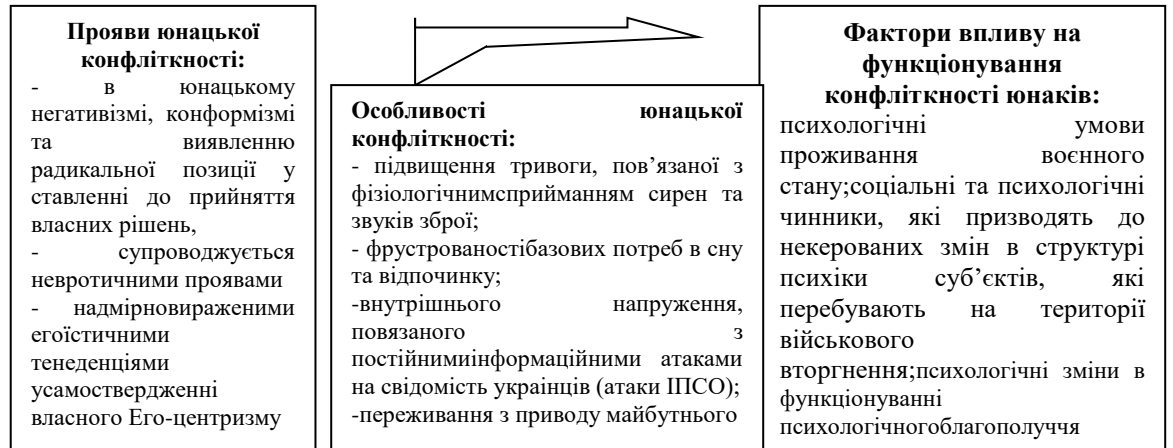
Опитувальник І. Колер для вивчення рівня задоволеності особи своїм функціонуванням у різних сферах передбачає оцінку наявних труднощів та самореалізованості в сферах сімейного життя, взаємовідносин з родичами, професійній та соціальній взаємодії. Відповідно, дає можливість оцінити загрозу з боку потенційно фруструючої сфери та загальний рівень задоволеності життям, припустити сформованість навичок підтримки якісних взаємовідносин.

Діагностика фрустрованості проводилась на експериментальній вибірці осіб юнацького віку (n=70 віком 18-25 років).

Модель діагностики представлена на рис 2.1.

Конфліктність юнака, проживаючого в умовах військового стану

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що запроваджується в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності

Методики діагностики конфліктності юнаків, які проживають в умовах воєнного стану

2.2. Психологічні особливості конфліктності юнаків в умовах воєнного стану

Отримані нами результати діагностики було кількісно та якісно опрацьовано в якості дослідження впливу військового стану на конфліктність юнаків.

На основі діагностики здатності до самооцінки фрустрації було встановлено домінантність показників низького рівня у 70,5 % досліджуваних юнаків. І лише 6,4% респондентів вказали на високий рівень сформованості цієї здатності (див. Рис. 2.2).

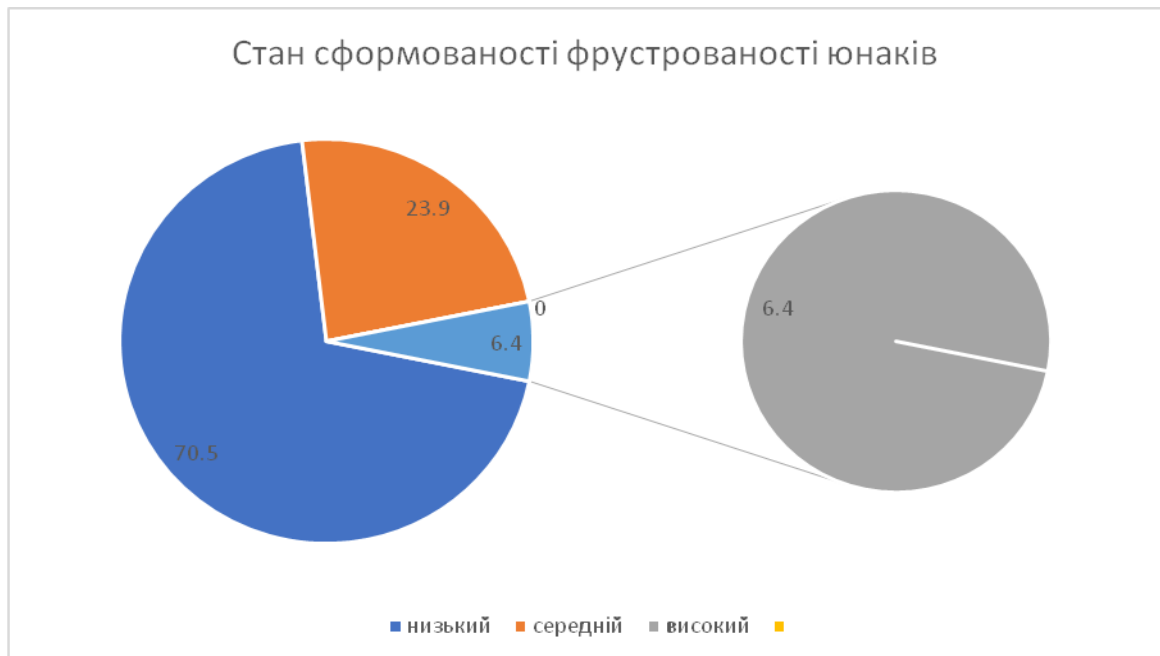

Рис. 2.2. Стан сформованості здатності до самооцінки фрустрації особистості юнацького віку (методика «Діагностика самооцінки психічних станів» за Г. Айзенком)

Ця тенденція вказує на недостатню сформованість усвідомленості юнака власною фрустрованістю, що здебільшого призводить до появи апатичності, невдоволеності, підвищеної реактивності та підсилення циркуляції негативних стереотипів в ставленні до об'єктивної реальності і продукуванні конфліктів здебільшого емоційного характеру. Йдеться про, брехливість, чварливість, інтригантство та пліткарство.

Фрустрованість юнаків сприяє появі високого рівня невротизації та проєктує асоціальну поведінку, що досить часто виражається у ставленні до рідних та тих, хто опікується такими юнаками.

Показник, високого рівня усвідомлення засвідчує сформовану здатність до переживання стресів та уміння контролювати власною реактивністю.

Важливого значення в описі конфліктності юнаків має стан тривожності та сформованість здатності до її усвідомлення самим юнаком (Рис.2.3).

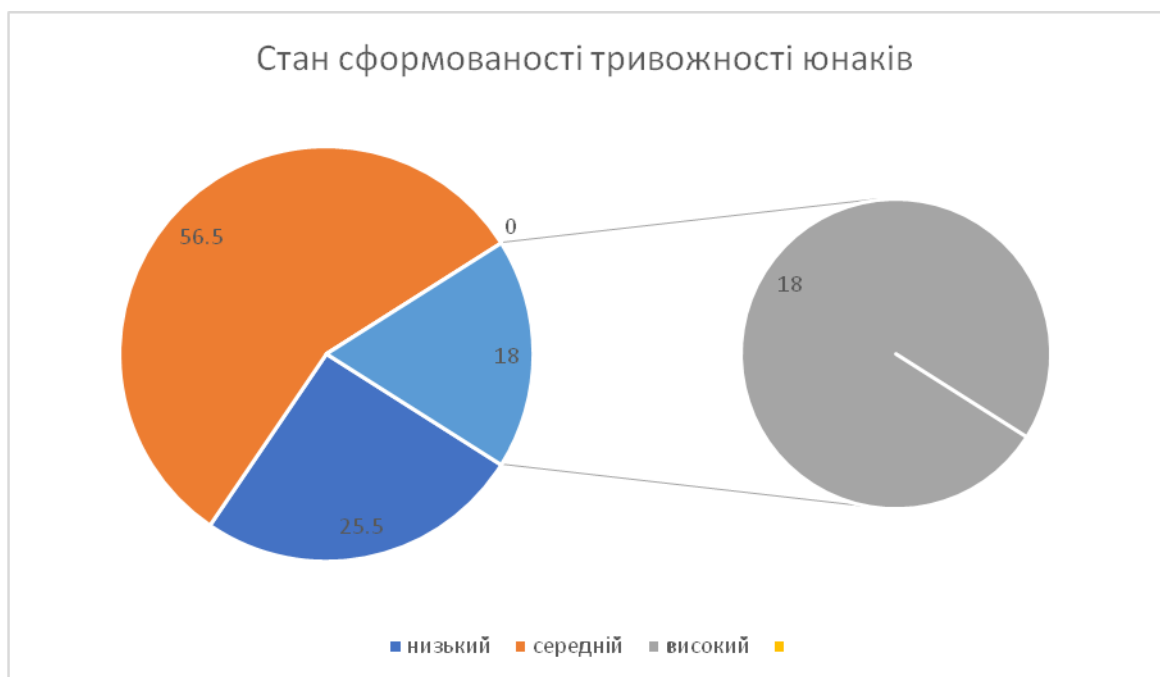

Рис. 2.3. Стан сформованості здатності до самооцінки тривожності особистості юнацького віку (методика

«Діагностика самооцінки психічних станів» за Г. Айзенком)

Оскільки тривожність є доступною в проживанні на відміну від фрустрованості, результати засвідчують більш продуктивну динаміку в усвідомленні цього стану. Йдеться, про 18% досліджуваних у яких встановлено високий рівень здатності усвідомлювати власну тривожність. Поряд з цим, 56,5% досліджуваних показали низький рівень усвідомлюваності власної тривожності, що дає підстави констатувати наявність емоцій страху, переживання, очікування небезпеки, нездатність

контролювати себе у ситуаціях небезпеки, чи ж переживання глибокого внутрішнього страху не продукуючи його оточуючим. Саме ця тенденція і є негативним показником до появи різноманітних відхилень в збереженні психічного здоров'я юнаків. Конфліктність при підвищеній тривожності буде детермінувати амбівалентність у виявленні власних потреб чи бажань, в апатичності, нездатності долати почуття невизначеності та впадати в різноманітні негативні переживання.

Соціальна фрустрованість визначається нездатністю особистості реалізувати в соціально схвалений спосіб власні актуальні соціальні потреби та мотиви їх реалізації. Ці потреби встановлюються індивідуально, залежно від стану сформованості самосвідомості (самооцінки), наявності системи життєвих цілей і цінностей, сформованості індивідуальних здібностей і досвіду вирішення проблемних і кризових ситуацій. Тому соціальна фрустрованість, констатує наявність реальної соціальної ситуації, що з більшого носить особистісний характер, констатує здатність юнака до стану сформованості стресогенності таких соціальних фрустраторів, як: відносини в сім'ї і на роботі, освіта, соціально-економічний статус, становище у суспільстві, фізичне і психічне здоров'я, працездатність та ін. Особливого значення серед цих соціальних фрустраторів відіграє військовий стан та загальний соціальний і громадянський клімат, в якому перебувають юнаки.

Наявність зниженого рівня соціальної фрустрованості у 17,8 % респондентів (див. Рис. 2.4) може свідчити як про налагодженість взаємодії особистості з середовищем, реалізацію соціальних потреб та високий рівень соціальної складової якості життя, так і бути показником ігнорування особистістю власних потреб, пов'язаних із соціумом та низької особистісної значущості соціальних факторів, які можуть виступати фрустраторами. Тобто, лише 16,5% юнаків здатні відносно стійко переживати ті події, в яких вони опинилися. Вони, відносно самовизначилися у ставленні до

стресогенності військового стану і знайшли собі соціальну форму додання цієї ситуації.

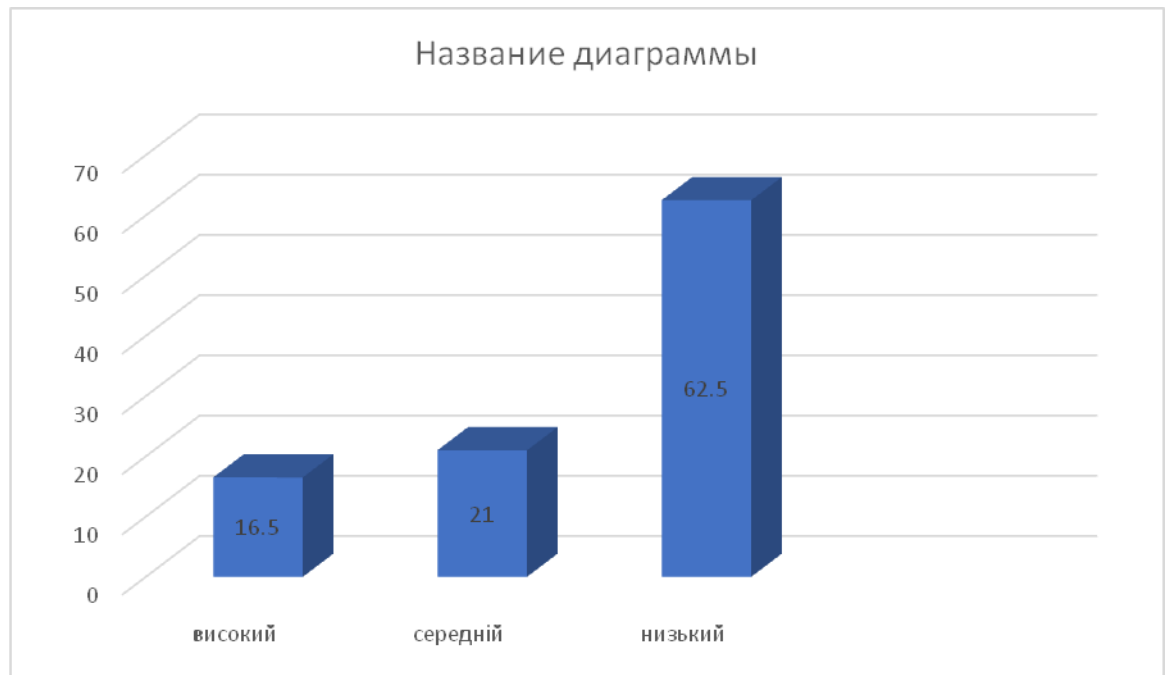

Рис. 2.4. Стан сформованості соціальної фрустрації особистості юнацького віку (методика Л. Вассермана «Діагностика рівня соціальної фрустрованості» (модифікація В. Бойко)

Досить складна ситуація в реагуванні та соціальні фрустратори загалом і воєнний стан, зокрема має місце в 62,5% досліджуваних юнаків. Здебільшого їм притаманні зміщення чинників фрустрації на інші ситуації життєдіяльності. Це призводить до надмірного фантазування та переживань, що поряд із енергозатратністю підтримки «адаптаційного бар'єра» знижують ефективність діяльності та негативно впливають на оцінку власного благополуччя.

Тривалий дестабілізуючий вплив фруструючих факторів формує напруженість адаптивних механізмів і парціальну дезадаптацію (передхворобу). А при малоефективному психологічному захисті й відсутності соціальної підтримки призводить до тотальної психічної дезадаптації (хвороби), і, як наслідок, до зниження якості життя. Така схема розвитку психічної дезадаптації може застосовуватись до будь-якої форми

патології, оскільки йдеться про роль психосоціальних факторів у формуванні внутрішньої картини хвороби і оцінці її прогнозу. Ці тези стосуються ймовірності появи ПТСР при наявності низької толерантності психіки юнака до соціальних фрустраторів.

Низький рівень сформованості здатності до усвідомлення соціальних фрустраторів впливає і на функціональність Я юнака, яке здебільшого набуває форми еґо-центричності і непродуктивної конфліктності. Так, наявні бажання та потреби юнаком внутрішньо блокуються і вважаються недосяжними через несприятливі зовнішні умови, брак внутрішніх ресурсів, внаслідок недостатньої самоінтроспекції та неготовності/неможливості визнати потреби, які не узгоджуються з наявним Я-образом особистості (Е. Соколова, Ф. Березін, Т. Барлас). Чим сильніше виражені потреби і бажання, чим більш значущі цілі і чим істотніші перешкоди на шляху до їх реалізації, тим більшу емоційно-енергетичну напругу переживає психіка.

Тож, з огляду на вищезазначене, конфліктність юнаків, що перебувають в умовах воєнного стану, супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривогою, відчаєм, озлобленістю, що можуть спричинити потрапляння до психологічного стресу через функціонування «порочного кола»: негативні емоції стимулюють когнітивну роботу, проте інтелекту розцінює ситуацію як нездоланну, що тільки підсилює емоційну напругу [23]. Продуктивний варіант вирішення ситуації – зниження рівня домагань, або примирення з наявними труднощами. Проте таке вирішення потребує від особистості здатності адекватно оцінювати дійсність та психологічної гнучкості.

Поряд з цим, конфліктність супроводжується негативними переживаннями, які проявляються високої гостротою у вираженні, – ця конфліктність є потенційно схильною до діяльності саморуйнівного характеру. Тож за відсутності особистісної зрілості, підтримки оточуючих та,

зазвичай, належної кваліфікованої психологічної допомоги, здатність юнака самотійно долати власну конфліктність практично є несформованою.

Конфліктність, яка детермінується підвищеним рівнем фрустрації та тривоги і низьким рівнем усвідомлення цих станів в собі має негативний вплив на загальну ефективність життєдіяльності юнака загалом. Зокрема, йдеться про нездатність продуктивно долати підвищений рівень стресу і низку стресостійкість, що негативно впливає на життєдіяльність організму юнака, що поступово знижує імунну здатність регулювати внутрішні процеси та послаблює нервову систему. Поряд з цим, циркуляція непродуктивної конфліктності причинообумовлює негативне ставлення до комунікації з таким юнаком. Оскільки, він реагує на те, що відбувається в рамках свого дисфункціонального стереотипу емоційної поведінки – некомунікабельності, енергетично-інформаційного перевантаження. У взаємодії непродуктивна конфліктність зазвичай виражається жорсткою експресією, схильністю зривати зло на інших, грубістю, недоброзичливістю.

Оцінюючи конкретні параметри невдоволення з позицій соціального функціонування особистості юнака з непродуктивною конфліктністю та її адаптивних можливостей, можна змістовно наповнити певні параметри її особистісного благополуччя та якості життя.

2.3. Особливості проявів конфліктності юнаків в умовах воєнного стану

Дослідження рівня задоволеності юнаком своїм функціонуванням у різних сферах було здійснено шляхом виявлення оцінки наявних труднощів та самореалізованості в сферах сімейного життя, взаємовідносин з родичами, професійній та соціальній взаємодії. Відповідно, дає можливість виявити середовище, яке найбільш оптимізує прояв конфліктності юнака та оцінити загрозу з боку потенційно фруструючої сфери та загальний рівень його задоволеності життям, припустити сформованість навичок підтримки якісних взаємовідносин. Особливого значення ця особливість конфліктності має в

умовах проживання воєнного стану. Багато юнаків, особливо чоловічої статі перебувають в ситуації невизначеності та підвищеного стресу, що пов'язані не лише із переживанням існування реальної загрози їхньому життю, але й проживанню умов мобілізації.

Нами було досліджено юнаків чоловічої та жіночої статі щодо задоволеності основними сферами життя.

Так, юнаки чоловічої статі показали найбільш негативну динаміку усвідомлення сфери стосунків з родиною близько 83%. Наступним показником негативної динаміки до усвідомлення стосунків та можливостей їх регулювати стала сфера соціальної взаємодії 45%. Професійне та подружнє життя показали відповідно 10% і 7%.

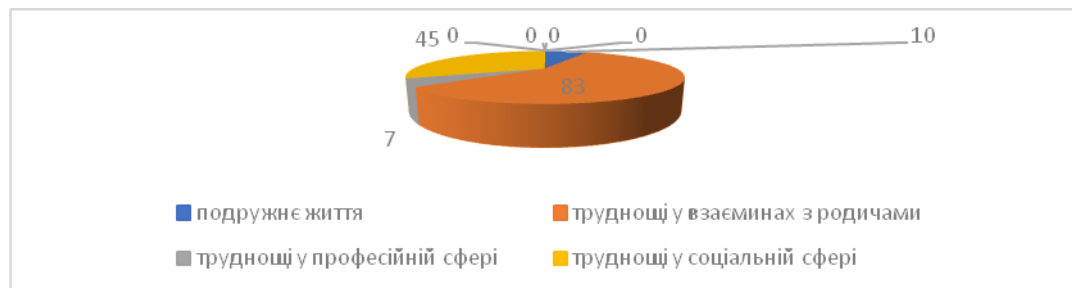

Рис. 2.5. Рівень негативної динаміки юнаками чоловічої статі до визначення задоволеності своєю продуктивністю у різних сферах (опитувальник І. Колера для визначення рівня задоволеності пацієнта своїм функціонуванням у різних сферах)

Отримані результати засвідчують динаміку вікових змін досліджуваних осіб юнацького віку, яким притаманно активне відділення від системи родинних взаємозв'язків, чи ж навпаки їх ідеалізацію. Як і активне відділення, так і ідеалізація серед осіб чоловічої статі супроводжується активною конфліктністю в цих сферах, де формою обрання автономії є саме конфліктність. Поряд з цим, певна частина юнаків чоловічої статі виявляють свою автентичність на фронті, де активно долучені до здобуття суверенітету їхньої держави та веденню визвольної війни.

Опитування жіночої статі юнацького віку дало підстави стверджувати наступну динаміку здатності визначати задоволення власним функціонуванням (Рис.2.6).

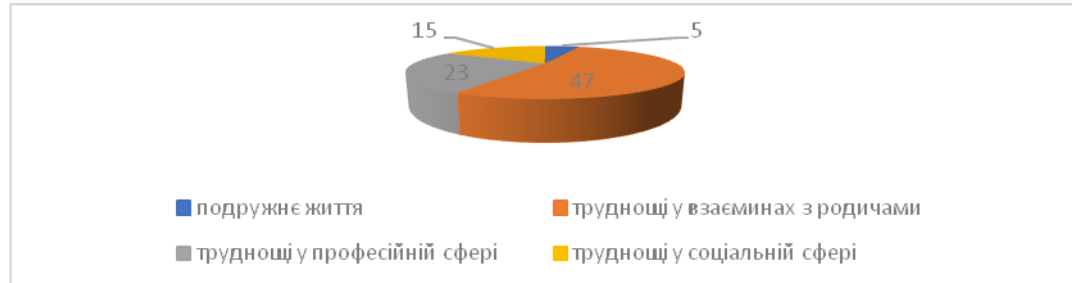

Рис. 2.6. Рівень негативної динаміки юнаками жіночої статі до визначення задоволеності своєю продуктивністю у різних сферах (опитувальник І. Колера для визначення рівня задоволеності пацієнта своїм функціонуванням у різних сферах)

Так, найбільш негативна динаміка спостерігається у взаєминах з родичами 47% та професійній сфері 23%. Також динаміка спостерігається і в труднощах соціальної сфери 15% та подружньому житті 5%. Відмінність чоловіків від жінок в юнацькому віці є достатньо інтенсивною, оскільки жінки мають також вагомні аргументи до підвищеної конфліктності, але дещо іншої специфіки. Так, жінки менш залежні від родинних стосунків, оскільки більш спрямовані на досягнення успіху в особистісних стосунках з чоловіками. На цьому фоні досить часто зростають показники юнацької конфліктності. Виявляються негативізм та его-центризм у ставленні до родинних вимог та труднощів взаємодії. Жінки більш агресивно відстоюють власну автентичність та право прийняття рішень.

Професійна сфера має вагоме значення для жінок юнацького віку та зростанню їхньої конфліктності. Так, жінки активно прагнуть до фінансової незалежності та мають високі амбіції щодо якості життя, чим і обумовлюється висока конфліктність та непродуктивна активність до досягнення мети матеріального характеру.

Соціальна сфера є менш фруструючим фактором для детермінації юнацької конфліктності. Та на сьогодні, в умовах воєнного стану жіноча стать розділилася умовно на дві категорії. Одні активно покидають територію військового протистояння. Інші – активно беруть участь у воєнних діях збройних сил України та стоять незламно поряд з чоловіками.

Таким чином, виявлена негативна динаміка юнаків до усвідомлення власних сфер життя виступає одним із вагомих чинників непродуктивної детермінації конфліктності в умовах воєнного стану. Саме зростання соціально обумовленої фрустрованості детермінує загострення та непродуктивний характер конфліктності в юнацькому віці.

РОЗДІЛ III. ОСОБИСТІСНО-ДЕТЕРМОВАНА ПСИХОПРОФІЛАКТИКА І ПСИХОКОРЕКЦІЯ КОНФЛІКТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМІ ВІЩІ

3.1. Розвиток самосвідомості як передумова становлення особистісних детермінант подолання конфліктності

Встановлено, що "Я" людини постає найвищою концентрацією суб'єктності людини і, виходячи з унікальної якості самосвідомості, яка може сягати ролі суб'єкта по відношенню до самого себе, одночасно позбавляючись у системному плані ідентичним даному "суб'єкту" об'єктом. Дана якість вказує на існування інтегральних основ співвідношення самосвідомості та "внутрішнього Я" особистості. Водночас, розуміння самосвідомості як відображення явищ, предметів оточуючої дійсності у внутрішньому психічному просторі особистості є досить спрощеним і вимагає розгляду суттєвої та змістовної наповненості самосвідомості, яка представлена психологічними механізмами самоаналізу, самопізнання, самоприйняття, розвитку „рефлексивного Я" та саморегуляції. Розвиток конструктивного спрямування конфліктності забезпечується функціонуванням даних механізмів у структурі особистості юнака

Самоаналіз спрямований на розвиток здатності особистості до виділення „внутрішнього Я" як об'єкта дослідження власної суб'єктивності шляхом активізації творчого мислення і формування на основі даної діяльності особистісної детермінанти саногенного (позитивного) мислення. Можливості самоаналізу є багатоаспектними і забезпечують основи до формування різноманітних особистісних детермінант, таких як система особистісно значущих мотивів, цілей та цінностей, конструктивної міжособистісної взаємодії та ін.

Самопізнання - це складний процес отримання знань про самого себе, що забезпечує розвиток суб'єктивності людини на кожному окремому етапі її онтогенетичного розвитку і формує більш складну диференціацію „внутрішніх Я” особистості, що забезпечує розширення її „Я - концепції””. Самопізнання забезпечує якісні зміни у структурі особистості людини, тому що кожна отримана суб'єктивно значуща інформація детермінує утворення нових якісних характеристик.

Самосприйняття забезпечує розвиток толерантності як інтегративної характеристики особистості стосовно власної суб'єктивності та особистості в цілому. Як механізм самосвідомості спрямований на виділення власної особистості суб'єктом як цілісності і, відповідне сприйняття її основних якостей з позиції емпатії та гнучкості, що виступає необхідним компонентом у подальшому становленні особистості. теперішнього та майбутнього індивіда.

„Рефлексивне Я” виступає розвиненою здатністю особистості до дзеркального взаємовідображення власної суб'єктності і „внутрішнього Я” у психологічному полі особистості, змістовним наповненням якої є відтворення особливостей власного „внутрішнього Я” чи „зовнішнього Я”. Тобто, „рефлексивне Я” забезпечує здатність особистості сприймати і пізнавати себе шляхом самовідмежування від власної особистості і тих стереотипів, що сформувалися у її структурі протягом процесів адаптації та соціалізації і оточуючому середовищі.

Саморегуляція виступає вищим рівнем сформованості психологічних механізмів самосвідомості і представляє собою цілеспрямовані зміни індивідом різноманітних психофізіологічних функцій, які забезпечуються сформованістю у особистості особливих засобів контролю за діяльністю.

Звідси, доцільним є визначення, що особистісні детермінанти виступають якісними особистісними характеристиками, так як формуються завдяки розвиненим механізмам самосвідомості та розвиненій диференційованості „Я концепції”.

Водночас, доцільним є визначення самоідентифікації, як механізму самосвідомості, що формує здатність особистості до соціалізації, надає можливість прийняти соціальні норми в якості внутрішніх установок, здатність до об'єктивної і диференційованої самооцінки, тобто набуттю ідентичності.

Самосвідомість виступає необхідною передумовою до формування „Я концепції” особистості. Конфліктна взаємодія ґрунтується на прояві таких складових компонентів „Я - концепції” юнака, які є найбільш активізовані його власним суб'єктивним досвідом. Перехід до дорослості вимагає наявності основних передумов, які мають бути сформованими у особистості в юнацькому віці. Відомо, що дорослість як етап онтогенезу особистості характеризується діалектичним мисленням, наявністю смислових систем, розвитком обов'язковості та відповідальності і, як наслідок, гнучке застосування інтелекту у практичній діяльності. Та водночас, якщо дані сутнісні характеристики дають змогу визначити передумови поєднаного інтелектуального розвитку і фізіологічного розвитку (який набуває свого пікового стану і свідчить про найбільшу силу організму), то на соціальному рівні відбувається подальша соціалізація особистості, що набуває форми соціальної ідентичності.

Водночас, набуття ідентичності є ще однією структурною компонентою, що взаємообумовлюється розвитком самосвідомості. Ідентичність визначається як група психічних процесів, які детермінують поведінку; як центральний елемент свідомості; як конструкт, який забезпечує тотожність власного „Я” (Г. Олпорт, А. Адлер, Р. Кеттел). К. Роджерс

визначає ідентичність як сутність, що організовує та суб'єктивно спрямовує. Е. Еріксон, визначає даний процес як самовизначення особистості, вказуючи на його довготривалість і складність. Ідентичність забезпечує безперервність минулого теперішнього і майбутнього індивіда.

Вона утворює єдину систему координат для організуючих та інтегруючих форм поведінки у різних сферах життєдіяльності індивіда. Саме ідентичність призводить до гармонії і відповідності особистісних задатків і талантів людини з ідентифікаціями та ролями набутими в результаті досвіду контактів з мікросередовищем та макросередовищем. Надаючи можливість індивіду знайти своє місце в суспільстві, особистісна ідентичність також забезпечує основу для соціальних порівнянь. І саме, внутрішнє почуття ідентичності допомагає визначитися юнакові з напрямком, метою та майбутнім сенсом життя.

Формування особистісної ідентичності дає можливість створення психологічної бази для особистісного та професійного самовизначення молодих людей – центрального новоутворення юнацького віку. Відзначаючи його багатоаспектність, в якості головної ознаки цього явища виділяється потреба юнака зайняти внутрішню позицію дорослого людини, усвідомити себе в якості члена суспільства, визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе та свої можливості одночасно з розумінням свого місця і призначення в житті.

„Я — концепція" та активізовані психологічні механізми самосвідомості є однією з першопричин розвитку соціальної ідентичності, оскільки перехід у дорослість вимагає сформованих адаптивних механізмів, які забезпечують успішну реалізацію індивідуальної діяльності, реалізацію особистісних схем і програм та подальшу соціалізацію.

Обґрунтування „Я-концепції” як передумови до формування особистісних детермінант вимагає диференціації юності на два встановлені етапи, а саме: ранній та пізній. „Я - концепція” в ранній юності це фактор, що забезпечує розвиток ціннісно-мотиваційної сфери і формує особистісні детермінанти особистісно-значущих мотивів, цілей та цінностей. Гармонійне поєднання рівня домагань та „Я -ідеального”, позитивне, об’єктивне дійсність, самосприйняття собі з урахуванням очікувань оточуючих.

Водночас, у юнацькому віці велика роль належить психологічним властивостям, які спроектовують зміни в структурі особистості. Так, наприклад, амбівалентність, яка має прояв у емоційно-вольовому світі особистості, нестабільність і змінюваність ціннісно-мотиваційної сфери - все це впливає, зокрема, на когнітивні процеси особистості. Активізація тих чи інших змін у особистості юнака спроектовується недостатньо розвиненими механізмами самосвідомості, порушення функціонування „Я – концепції” та набутті особистісної ідентичності.

Структурні компоненти „Я - концепції”, її видозміни відбуваються в залежності від вікових етапів та нормативних криз особистості. „Я – концепція” формується в процесі розвитку самосвідомості загальним організованим патерном аутосприйняття, складовими якого є „Я-минуле”, „Я-теперішнє” та „Я- майбутнє”, і представляє сукупність всіх уявлень людини про те, яка вона у всіх своїх проявах можливих і дійсних, суттєвих і другорядних (Р.Берне). Також, „Я-концепція” є цілісним, не позбавленим внутрішніх протиріч, образом власного „Я”, який виступає установкою по відношенню до себе. Основу „Я –концепції” утворюють різні уявлення про самого себе, що відрізняються різним ступенем адекватності.

Розвиток „Я –концепції” передбачає розвинену самосвідомість і виявляється в свідомому представленні особистості про себе, обумовлює

наявність рефлексії, діалогічного мислення, схильності до самоаналізу своїх почуттів, вчинків та дій. Водночас відомо, що „Я - концепція” є результатом взаємозв'язку самосвідомості як сутнісного компоненту структури особистості; та соціалізації. Визначено, що самореалізація (яка вказує на досягнення особистісної автономії), самоаналіз (як результат розвитку нових пізнавальних можливостей мислення на операційному рівні дає змогу аналізувати певні виконувані індивідом ролі), самооцінювання (як результат досягнення рівня зрілості у розвитку раціональних процесів), а також самопізнання виступають складовими „Я - концепції” особистості та основними новоутвореннями, що засвідчують завершення „кризи початку” і, відповідно, етапу ранньої юності.

Водночас, існують певні труднощі у визначеній системі „Я” у структурі „Я - концепції” особистості юнака. Іноді поняття „Я” перекладають у синонім поняття „особистість”, де воно втрачає при цьому свій специфічний зміст. Визначається сила „Я” як здатність людини зберігати свою особистість. Характерною особливістю „Я” є переживання його відмінності, відмежованості від оточуючої дійсності, яку людина сприймає як „Не - Я”.

Так, внутрішнє „Я” особистості - це система, цілісність якої складають підсистеми, що представлені як об'єднуюче „Я” і шукаюче „Я”. „... одна наша половина прагне об'єднання і може бути названа об'єднуючою „Я”. Інша частина спонукає до пошуку нашої індивідуальності і може бути названа шукаючим „Я” [Г. Шихі,62]. Об'єднуюче „Я” дозволяє нам відчуті фізичну близькість, відвертий розподіл почуттів, виразити ніжність і відчуті співпереживання та водночас повне підкорення людиною шукаючому „Я” призводить до його егоцентричного існування, в якому не може бути місця справжнім обов'язкам, і в якому напружені спроби досягти індивідуальної відмінності зведуть нас нанівець в емоційному плані. Тільки за гармонійній

взаємодії двох сторін власного "Я" людина може володіти як індивідуальністю, так і взаєморозумінням до іншого.

Зміст складових "Я" та їх взаємовідносини є різними на різних рівнях розвитку індивіда, які виявляються в різних типах цінностей. Зміна "Я - концепції" незмінно призводить до зміни цінностей особистості, що відповідно впливає на "Я - концепцію". Наявність самосвідомості забезпечує неперервний процес порівняння, співставлення особистісних проявів із зовнішніми зразками, стереотипами, вимогами, цінностями, що формує реальну основу для виникнення внутрішньо-особистісного конфлікту. Саме неузгодженість структурних компонентів "Я - концепції" призводить до зіткнення "Я - реального" та "Я - ідеального" і провокує появу внутрішньо-особистісного конфлікту як відображення суперечностей реального та психічного, світу зовнішнього та внутрішнього.

Структурним компонентом „Я – концепції” є „Я – образ”. „Я - образ”, представляє особистість у єдності всіх сторін її буття, постає основною складовою самосвідомості і є підсумковим уявленням про себе, формуванням відношення до себе, усвідомленням своєї ролі на кожному життєвому етапі. „Я - образ” як сутнісна інтегральна характеристика особистості складається із уявлень індивіда про те яким би він хотів бути "Я-ідеальне"; яким він сприймає себе у теперішньому часі "Я ~ реальне"; яким сприймають його оточуючі "Я - соціальне" чи "Я - дзеркальне". Неузгодженість "Я - концепції" та реальної поведінки призводить до протирічних тенденцій у життєдіяльності особистості, що мають вираження у зіткненні "Я - реального" та "Я - ідеального". Змістовна значущість складових образу "Я" залежить від ціннісно-мотиваційної сфери особистості.

Ціннісно-мотиваційна сфера в ранній юності представлена системою ціннісних орієнтацій, яка характеризується інтерналізацією моральних чинників. Визначено залежність формування ціннісних орієнтацій у даному

віковому цензі від культурних впливів (Л. Колберг). Також, основу ціннісних орієнтацій визначають через мотиви (Л. Божович, ВГ. Асеев), довільну поведінку (Ш.А. Надірашвілі); спрямованість особистості (І.В. Дубровіна); розвинене вміння диференціювати ціннісні об'єкти (Г. Олпорт, М. Рокіч). Загальні особливості формування системи ціннісних орієнтацій у ранній юності визначаються через перегляд ціннісних уявлень, їх лібералізацію та асиміляцію (Н. Ремшмідт).

Основними мотивами особистості визначені такі як: самоствердження, ідентифікація з іншою людиною, мотив влади, процесуально-змістові, мотив досягнення та просоціальні (суспільно значущі) мотиви (С.С. Занюк). У визначенні ієрархії мотивів їх системне розташування здійснюється в порядку особистісної значущості. Водночас, якщо первинною особливістю мотивації людини є прагнення змінювати оточення в бажаному напрямку, бути ефективною причиною подій то особистісної значущості набуває мотив афіліації (від лат. Affiliation – приєднання), який визначається як прагнення до встановлення або підтримання стосунків з іншими людьми, прагнення до контакту і спілкування з ними. Мотив афіліації забезпечує встановлення корисних контактів засобом афіліативного спілкування.

Водночас, визначення структурних компонентів Я - концепції індивіда, засвідчує, що до підструктури "Я" включається сприйняття, інтелект та моторика, а також всі ті процеси, які особистість визначає займенником "Мое", що підкреслює номінативне положення мотиву афіліації у юності (М.А. Рішар). Даний комплекс, що визначається як "Я", має кілька аспектів, а саме: центрація більшості психічних функцій та явищ; сукупність об'єктів, які визначають зміст "Я" чи його поле; захисні механізми [150].

Індивідуальна система ціннісних орієнтацій відображає спрямованість особистості на цілі та засоби діяльності і, таким чином, виражає ставлення людини до оточуючого світу. Формування індивідуальної системи ціннісних

орієнтацій як цілісної психологічної структури, що починається в період між підлітковим віком та ранньою юністю.

Розвиток мотивації виступає як почуття особистісної причинності чи почуття того, що сама людина є причиною і джерелом власної поведінки. Прагнення до змін основною ознакою якого є мотиваційний компонент, який в залежності від специфіки особистісного розвитку може супроводжуватися амбівалентністю, невмінням відшукувати і створювати гармонійне поєднання з істинними прагненнями, проектує формування конфліктності особистості в юнацькому віці. Намагання досягти особистісних значущих цілей, з наявною відсутністю внутрішньо-особистісних передумов до їх досягнення, а також форми побудови взаємодії з оточуючими виступає однією з передумов до активізації деструктивних аспектів юнацької конфліктності.

Виходячи з того, що „Я - концепція” є єдністю раціонального та емоційного, оскільки знання про себе завжди супроводжуються переживанням того, що людина в собі відкриває, усвідомлює та регулює, саме зі змінами „Я - концепції” відбувається і зміна ціннісне - мотиваційної сфери особистості. „Я -концепція”, як цілісна структура особистості та цінності сформовані протягом індивідуального розвитку в своєму поєднанні є прямопропорційні, що дає можливість засвідчити їх взаємовплив на розвиток та існування.

Водночас, доцільно констатувати, що самосвідомість, „Я концепція”, реалізація провідної діяльності та набуття вмінь і навичок щодо її подальшої реалізації, проходження кризи ідентичності в юнацькому віці – всі ці аспекти виступають необхідними у формуванні особистісної детермінації і, не буде великим недоліком емпіричне припущення, що між даними особистісними аспектами є прямопропорційність у виникненні і функціонуванні.

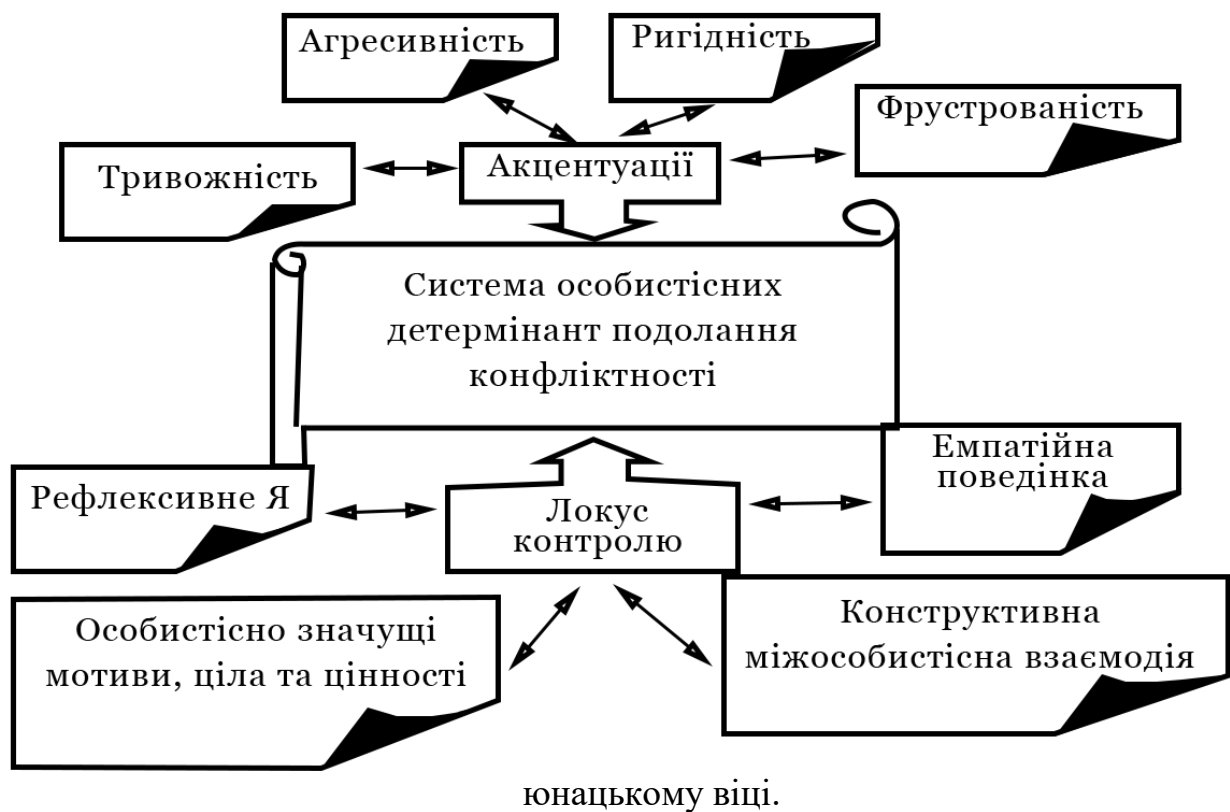
3.2. Зміст та структура особистісно-детермінованої психопрофілактики та психокорекції конфліктності у юнацькому віці

Проблема активізації особистісного потенціалу індивіда в межах освітнього процесу вищої школи завжди є актуальною суперечливою і, за багатозначністю запропонованих розв'язань, не вирішеною. Особистісні детермінанти не є єдиним аспектом подолання даної проблеми, та водночас, їх активізація проектує адекватне обрання людиною одного із тих багатозначних рішень проблеми особистісного зростання в процесі оволодіння нею навчально-професійною діяльністю та формування світоглядних орієнтацій, що забезпечують подальший перехід у дорослий період розвитку. Заслугове на увагу підхід, сутність якого полягає у збереженні розуміння психологічного впливу як причини і його результату як наслідок у процесі розвитку особистості в юнацькому періоді. Це обґрунтовується крізь призму активізації механізмів самосвідомості, які допоможуть юнакові більш адекватно орієнтуватися в суб'єктивному процесі формування світоглядних орієнтацій та ціннісно-мотиваційної системи, оскільки нестабільність сучасних суспільно-політичних процесів, на жаль, пропонує дуже багато шаблонів мотивів, цінностей та світоглядних орієнтацій. Водночас, визначити запропоновану шаблонність, її актуальність, значущість, результативність і, як наслідок, конструктивність для самої особистості досить складно.

Розвиток особистісних детермінантів дозволяє активізувати особистість до самовдосконалення в процесі навчання у вищій школі, оскільки інформативне наповнення мислення особистості, саме в даний період, є максимальним. З цієї позиції доцільно також враховувати вікові аспекти розвитку юнака – максимальний рівень активності мислення, когнітивної та емоційно-вольової сфер. Розвинене вміння конструктивно з максимальним результатом спрямувати вектор власного розвитку шляхом

активізації особистісного потенціалу - це актуальне завдання для особистості у юнацького віку, вирішення якого забезпечити не тільки самоактуалізацію однієї особистості, але й підвищення якості соціально-політичних відносин у системі „держава-відповідальність-громадянин”. Вирішити дані аспекти можливо завдяки структурованому впливу на особистість студента. Визначення складності та детальний розгляд кожного структурного компоненту даної проблеми дозволять знайти оптимальні шляхи для її розв’язання. Першочергово виникає необхідність у більш детальному визначенні структури системи особистісних детермінант людини у процесі підготовки фахівців у вищій школі (рис. 4).

Рис. 4. Система особистісних детермінант подолання конфліктності в

Обґрунтування психологічної сутності особистісних детермінант представлено в попередньому розділі, водночас, специфіка вимага

конкретизації саме локусу контролю особистості та акцентуації, щ представлені в системі. Вираженість акцентуацій впливає на активність психологічних властивостей у структурі особистості, що є основою в особистісних детермінантах тривожності, агресивності, ригідності та фрустрованості. Відомо, що зменшити прояв акцентуацій можливо за рахунок впливу на зазначені властивості шляхом усвідомлення та визнання особистістю наявності певної акцентуації та цілеспрямованого впливу на причини, що сприяли її утворенню.

Водночас, локус контролю та його спрямування сприяють активізації іншої групи особистісних детермінант, розвиток яких залежить від усвідомлення особистістю власної активності в певній діяльності, чи то міжособистісна взаємодія, чи осмислення власних мотивів, цілей і, відповідно, системи цінностей. Як у першому випадку, так і в іншому неабияку роль відіграє складність системи „Я концепції” та рівень розвитку та активізації механізмів самосвідомості особистості у юнацького віку.

Активізація та конструктивне формування особистісних детермінантів забезпечує система особистісно-детермінованої психопрофілактичної та психокорекційної роботи в процесі оволодіння вміннями та навичками навчально-професійної діяльності юнаком. Система особистісно-детермінованої психопрофілактичної та корекційної роботи зі студентською молоддю - це засіб передачі достовірної, особистісно та соціально значущої інформації майбутнім фахівцям у галузі освіти шляхом формування взаємостосунків на основі довіри та рівності під час особливо організованого спілкування, застосовуючи прийоми неформального спілкування. Реалізуючи необхідні формальні аспекти, які спрямовані на подолання конфліктності серед студентства, система є стратегічним засобом передачі навчально-розвиваючої інформації з метою зацікавлення та заохочення майбутнього вчителя його подальшим розвитком та самовдосконаленням.

Основною сутнісною ознакою системи є формування мотивації до активності самих студентів. Звідси, концептуальна основа системи полягає у розвитку внутрішньої мотивації майбутнього психолога до особистісного самовдосконалення. Впровадження системи у практичну діяльність є процесом, що надбудовується на основі вже існуючого освітнього процесу та неформальної взаємодії у студентському середовищі. Основні поняття, що відображають інформаційний зміст системи: психопрофілактика, психокорекція, соціально-психологічний тренінг, тренер. Сутністю особистісно-детермінованої психопрофілактики та психокорекції з формування особистісних детермінант виступає: набуття студентами власного досвіду щодо самоаналізу, самопізнання та самосприйняття власної суб'єктивності; саморегуляція щодо упередження та розв'язання конфліктних ситуацій (який має формувати у студентів вміння прийняття самостійних рішень і дій) у міжособистісній взаємодії; аналіз власних психологічних факторів, що проектують конфліктну взаємодію (думки, почуття, стереотипи поведінки).

Саме вміння самостійного пошуку розв'язання внутрішньо-особистісних суперечностей, і як наслідок, конфліктних ситуацій з позиції конструктивності надалі буде сприяти становленню особистості студента (рис.5.).

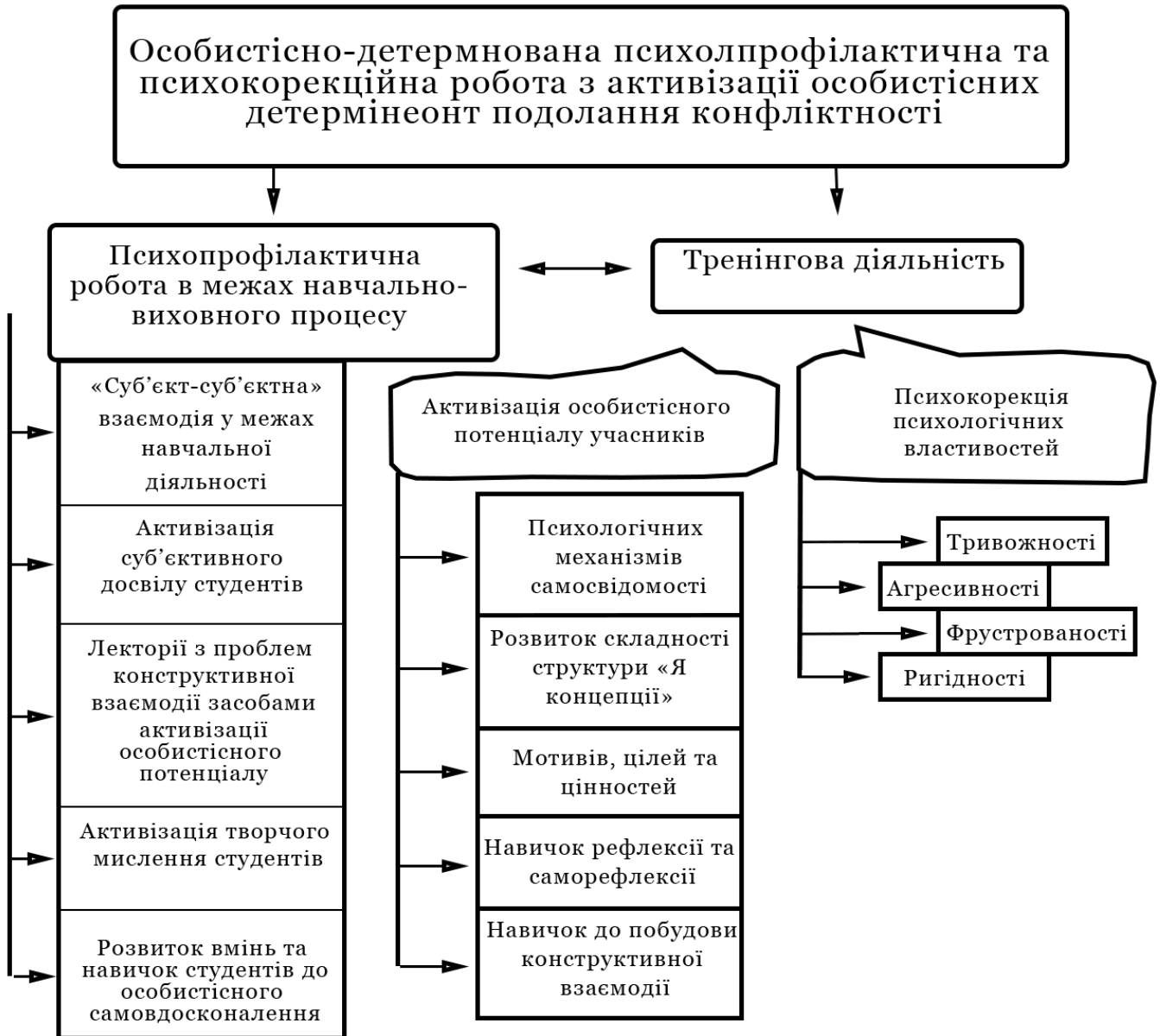

Рис. 5. Особистісно-детермінована система психопрофілактики та психокорекції конфліктності в юнацькому віці

Особистісно-детермінована психопрофілактика та психокорекція спрямована на розвиток та активізацію внутрішніх ресурсів до особистого самовдосконалення. Методами психопрофілактики та психокорекції з подолання конфліктності та формування особистісних детермінант їх розв'язання є: соціально-психологічний тренінг, аутогенне тренування, самоаналіз власної поведінки у між особистісній взаємодії, індивідуальне!

Психоконсультавання, просвітницька психолого-педагогічна діяльність з метою підвищення психологічної культури юнаків.

На реалізацію зазначених вище аспектів направлено блок особистісно-детермінованої психопрофілактичної та психокорекційної роботи, яким передбачає діяльність викладачів та студентів у межах реалізації завдань навчальної діяльності. З цієї позиції доцільно констатувати, що викладанням предметів основного циклу навчальних планів та програм повинно здійснюватися в межах „суб’єкт-суб’єктної» парадигми міжособистісної взаємодії, і передбачало б не тільки оволодіння студентами навчального матеріалу, але і набуттям ними особистісного позитивного досвіду як від взаємодії з викладачем дисципліни, так і від авторитету його особистості та прикладу конструктивності у взаємодії з ним. Основним завданням на яке має бути спрямована діяльність педагога – це шляхом активізації мотивації особистості студента до оволодіння певними знаннями, вміннями та навичками, активізувати в цьому процесі його до особистісного зростання та самовдосконалення, а це можливо за рахунок розвитку не просто професійного мислення, а першочергово творчого мислення в підходах до розв’язання навчальних завдань, особистісних потреб та виникаючих проблемних та конфліктних ситуацій. Звідси, психопрофілактична робота в межах навчально-виховного процесу є швидше інформативною, спрямованою на забезпечення внутрішньої мотивації особистості студента до розвитку особистісних детермінант, що дозволить як особистісно зростати і самоактуалізуватися в суспільно-політичних відносинах, так і будувати цей процес взаємодії з позиції конструктивізму, саме завдяки сформованим внутрішнім аспектам суб’єктивності.

Також, особистісно-детермінована психопрофілактична та психокорекційна програма передбачає впровадження тренінгової діяльності, з визначенням докорекційного, тобто психопрофілактичного та власне

корекційних етапів. Тренінг, який є логічно завершеним фрагментом змісту освіти, що характеризується незалежністю та завершеністю змістового матеріалу, розкриває основні поняття та концептуальні основи реалізації освітніх завдань у підготовці фахівців, технології роботи та методик проведення тренінгу. Тренінг, як форма профілактичної роботи з конфліктною поведінкою у студентському середовищі забезпечує оволодіння студентами практичних навичок у вирішенні конфліктів із застосування отриманої інформації та теоретичної моделі, яку вони засвоїли.

Водночас, тренінгова діяльність передбачає першочергову роботу над власним суб'єктивним потенціалом, над активізацією механізмів самосвідомості та розширенням складності структурних компонентів „Я концепції” юнака. Сформовані вміння та навички до застосування зазначених нами детермінант у процесі тренінгової діяльності мають реалізуватися особистістю в процесі подальшої життєдіяльності та передбачають свідомий вибір у їх подальшому розширенні та вдосконаленні, чи постеріг у завершенні даного процесу в межах проведеного тренінгу.

Активізація особистісного потенціалу учасників тренінгу передбачає застосування таких основних методичних прийомів: вправи на розвиток вмінь та навичок до рефлексії та саморефлексії; вправи на дослідження специфіки та структури власної „Я концепції» учасниками тренінгу; робота над визначенням основних мотивів, що сприяють активізації діяльності особистості та відповідна їх оцінка з позиції конструктивізму/деструктивізму, результативності чи його відсутності, розвиток у процесі групової діяльності „Я групове» за рахунок активізації позитивного спрямування „Я соціального» кожного окремого учасника.

З метою реалізації виділених завдань доцільно застосовувати такі практичні прийоми:

Розвиток вмінь та навичок рефлексії та саморефлексії можливий за рахунок впровадження таких прийомів: модель розвитку рефлексії; вправи „Емоція», „Мій ворог – мій товариш», „Мої позитивні рисі» (аналогічно „Мої негативні рисі»), „Схема вирішення моєї проблеми».

Дослідження специфіки та структури власної „Я концепції» передбачає застосування таких управ: „Льодокол», „Скульптура», „Заборона» та інтегративних вправ малюнок-рефлексія: „Моє внутрішнє та зовнішнє Я», „Дім моєї душі», „Реклама моєї особистості «.

Визначення основних мотивів, що сприяють активізації діяльності особистості та відповідна їх оцінка з позиції конструктивізму/деструктивізму, результативності чи його відсутності здійснюється шляхом застосування у тренінговій діяльності управ: „Дитячі спогади», „Я та моя майбутня особистість» гри „Ланцюжок добрих та поганих наслідків”.

Розвиток „групового Я» за рахунок активізації позитивного спрямування „Я соціального» кожного окремого учасника тренінгу можливий колективний, вправ „Історія мого імені», „Відлуння», „Ти подобаєшся мені тому, що...», „Ритм», рисунок „ Дерево», схема „Коло підтримки», малюнок „Мій власний материк життя», мозковий штурм „Конфліктогени нашої групи».

Представлені прийоми є лише схемою та визначенням векторного напрямку у розвитку особистості, крізь призму особистісних детермінантів. Основним у цьому аспекті є активізація особистості до процесу спостерігача у подальшому житті. Водночас, якщо даний напрямок психокорекційної роботи спрямований на вироблення, чи активізацію існуючих у структурі особистості вмінь та навичок до самопізнання спостерігача і, певним чином, спостерігачі у груповій взаємодії, то подальша психокорекція психологічних

властивостей повністю залежить від ефективності попереднього етапу та ступеня особистісної відповідальності, що повинна бути актуалізована.

Робота над власними психологічними властивостями, які в більшості випадків у структурі кожної особистості вже активізовані і позбавляються встановити характер напряму, який вони реалізують як детермінант – деструктивний чи конструктивний, є досить складною, і передбачає виділення у тренінговій діяльності елементів індивідуального підходу як домінуючого та колективного, лише у формі групової рефлексії

Першочерговим у даній роботі є курс лекцій з таких тем як „Агресивність у структурі особистості», „Тривожність як психологічна властивість та стан», „Фрустрація та її вплив на становлення та функціонування особистості», „Ригідна особистість». Доцільно посвятити одну частину лекційного курсу в структурі тренінгової діяльності акцентуаціям особистості та локусу контролю як фоновим характеристикам у функціонуванні особистості та умовам, що мають безпосередній вплив на активізацію особистих детермінант і впливають на їх векторну спрямованість (це доцільно пам'ятати у випадках з особистісними детермінантами ригідності, фрустрованості, агресивності та тривожності).

Особистісно-детермінована психокорекційна робота з зазначеними психологічними властивостями здійснюється у напрямку обов'язкового дотримання таких умов:

- у особистості мають бути сформовані навички рефлексії та саморефлексії, що забезпечувати здатність визначати власні емоції та емоції інших учасників;
- обов'язкове застосування схеми аналізу кожної психологічної властивості, що має бути підкріплено чіткою схемою-характеристикою властивості, малюнок і рефлексія із застосуванням асоціативного ряду

шкірною окремою особистістю, групова рефлексія спрямована на визначення позитивних рис у кожного учасника;

- у процесі діяльності тренер має забезпечити кожній особистості знання з приводу можливих наслідків після тренінгової роботи і обов'язково дати схему за якою учасник має описувати свої відчуття, емоції та поведінкові реакції протягом найближчої години;

- обов'язковою є рекомендація щодо додаткової літератури, яка допоможе учасникам знайти відповідь на ті питання, які вони або ще не можуть сформулювати, або не мають достатньо сил і можливостей, щоб розповісти про них.

Альтернативними прийомами особистісно-детермінованої психокорекційної роботи з психологічними властивостями можуть бути вправи на розвиток „рефлексивного Я” засобами застосування асоціативних технік шляхом переведення емоційних станів у вербально-логічні форми:

1. Тривожність. Мозковий штурм „Модель тривожної людини». Вправи: „Самоаналіз моїх внутрішніх відчуттів», „Самоусвідомлення свого внутрішнього Я», „Мої страхи», „Мої позитивні якості». Інтегративні вправи: малюнок „Моє минуле життя”, „Мій страх”, „Мій біль”, „Дім мого майбутнього” та по.

2. Агресивність. Мозковий штурм „Модель агресивної людини». Вправи: „Полюби ворога свого», „Основні відчуття коли я сердитий», „Що я відчуваю коли бачу „свого ворога»...», „Що провокує у мене гнів», „Страх та гнів на мою думку дуже схожі тому, що...», „Страх та гнів на мою думку зовсім не схожі тому, що...». Інтегративні вправи: „Коли в мені оселяється гнів», „Портрет мого ворога», „Портрет агресивної людини» та по.

3. Фрустрованість. Мозковий штурм „Модель фрустрованої людини». Вправи: „Опис ситуації коли я незадоволений собою (оточуючими,

діяльністю, минулим, майбутнім)», „Я відчую слабкість перед такими ситуаціями (людьми)», „Я незадоволений собою, оточуючими, ситуаціями». Інтегративні вправи: малюнок „Коли мені щось не подобається моє „внутрішнє Я» має такий вигляд», „Коли я відчуваю дискомфорт мені хочеться бути...» та по.

4. Ригідність. Мозковий штурм „Модель ригідної людини». Управи: „Самопізнання своєї суб'єктивності», „Модель розвитку рефлексії», „Опиши основні відмінності своїх друзів», „Мої основні конфліктогени», „Долання перепон», „Беззмістовні висловлювання», „Лист «, „Заборона» „Схема вирішення моєї проблеми». Інтегративні вправи: „Намалюй свої конфліктогени», „Дім моєї душі» та по.

Подані психотехніки фрагментарно представлені у дослідженні в додатках.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми конфліктності особистості юнацького віку та отримані результати дають підстави встановити наступне:

1. Розроблено модель діагностики з виділенням проявів, особливостей та факторів конфліктності юнаків. Означено основні критерії та показники діагностики, констатовано та обґрунтовано вибір діагностичного інструментарію та зазначено ймовірний результат становлення юнака та ролі конфліктності в його розвитку.
2. Виявлено та описано стан сформованості основних психічних станів, які детермінують саме непродуктивний характер конфліктності в юнацькому віці. Констатовано, що провідна роль в функціонуванні юнацької конфліктності належить стану фрустрованості та тривожності, які мають деструктивний вплив на Я юнака.
3. Доведено, що здатність юнака усвідомлювати роль та вплив на їхнє психічне здоров'я соціальних фрустраторів є визначною у функціонуванні конфліктності юнака у юнацькому віці. Військове вторгнення та воєнний стан понад 600 днів є на сьогодні основним соціальним фрустратором юнацької конфліктності.
4. Здійснено диференціальний аналіз стану сформованості усвідомлення задоволення основними сферами життя з позицій гендерних відмінностей. Виявлено та описано складові негативної динаміки і гендерних відмінностей соціальних чинників конфліктності та здатності до їхнього усвідомлення чоловіками та жінками юнацького віку.
5. Теоретичний аналіз проблеми конфліктності в юнацькому віці дав підстави стверджувати, що конфліктність виступає особистісною детермінантною становлення особистості юнака і сприяє подоланню ним фрустрованості власних потреб і виробленню алгоритмів їх ефективного задоволення. У такий спосіб було описано продуктивну конфліктність

особистості юнацького віку. Поряд з цим, воєнний стан – є тою стресогенною ситуацією латентного характеру, вплив на особистість юнака якої, детермінує перетворення в непродуктивну конфліктність, як таку, що сприяє загостренню внутрішнього напруження та переходу в психопатогенні риси характеру і особливості особистості юнака загалом.

6. Аналіз статистичних джерел і оприлюднених даних констатує, що від початку російського вторгнення постраждали понад 1620 дітей, 1158 – поранені та 512 – загиблі (дані на 14.12.2023). За даними ОГП, найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 492, Харківській – 304, Херсонській – 304, Київській – 129, Запорізькій – 99, Миколаївській – 97, Дніпропетровській – 96, Чернігівській – 72, Луганській – 67. За даними вважається 512 дітей загиблими, 1158 – поранені, 2268 – зниклі, 21454 – знайдені, 19546 – депортовані та примусово переміщені, 387 – повернені, 13 – постраждали від сексуального насильства. Джерело зазначає, що точку кількості постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України.

7. Виявлення особливостей соціальних факторів на формування та прояви конфліктності юнаків, які проживають на території військового вторгнення дають підстави стверджувати, що психічними станами, які детермінують активність конфліктності та її непродуктивний характер впливу на адаптацію і становлення юнака – є тривога та фрустрація. Відповідно, провідними рисами особистості при прояві конфліктності юнаками, юнацький вік яких припав на військове вторгнення – є тривожність та фрустрованість.

8. Прояви юнацької конфліктності: в юнацькому негативізмі, конформізмі та виявленню радикальної позиції у ставленні до прийняття власних рішень, невротичні прояви, надмірно вираженими егоїстичними тенденціями у самостверженні власного Я.

9. Визначено особливості юнацької конфліктності: підвищення тривоги, пов'язаної з фізіологічним сприйманням сирен та звуків

зброї;фрустрованості базових потреб в сну та відпочинку; внутрішнього напруження, пов'язаного з постійними інформаційними атаками на свідомість українців (атаки ІІСО);переживання з приводу майбутнього.

10. Констатовано фактори впливу на функціонування конфліктності юнаків:психологічні умови проживання воєнного стану; соціальні та психологічні чинники, які призводять до некерованих змін в структурі психіки суб'єктів, які перебувають на території військового вторгнення; психологічні зміни в функціонуванні психологічного благополуччя українців

11. Розроблена, з урахуванням отриманих експериментальних даних особистісно-орієнтована психопрофілактика та психокорекція конфліктності юнаків в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Вікова психологія. – К.: Академічний Проект, 2000. – 509 с.
2. Ананьєв Б.Г. Вибрані психологічні праці. У 2-х томах. – Т.І. - М, 1980.-230 с.
3. Анцупов А.Я., Малншев А.А. Введення у конфліктологію. Як попереджати і вирішувати міжособистісні конфлікти: Навчальний посібник. - К.: МАУП, 1996.-104 с.
4. Берне Р. Розвиток Я - концепції та виховання: Пер. з англ. – М: Прогресі, 1986. – 460 с.
5. Божок О. О. Феномен фрустрації в психологічній теорії та практиці / О. О. Божок // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. — 2010. — Вип. 2. — С. 87-94.
6. Божок Н. О. Психологічний аналіз дослідження фрустраційної толерантності у студентському віці / Н. О. Божок // Психологічні науки : збірник наукових праць. – 2008. – № 28(52). – С. 178-186.
7. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога: теорія та практика (Навчальний посібник для студентів старших курсів психологічних факультетів та відділень університетів). – К.: Укртехпрес, 1997. –216 с.
8. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості // Педагогіка та психологія. – 1996. – № 3 – С. 26-33 с.

9. Бородкін Ф.М., Коряк Н.М. Увага: конфлікт! - Новосибірськ: Наука, 1989.-190 с.
10. Булах І.С., Виногородський О.М. Вивчення особистісних позицій підлітків у контексті розвитку саморефлексії у відрізці // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова. – 1999. – Вип.2 (5) – С. 103-111.
11. Василюк Ф.Є. Психологія переживання: Аналіз подолання критичних ситуацій. - М: Вид-во МДУ, 1984. - 200 с.
12. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
13. Вігоцький Л.С. Свідомість як проблема психології поведінки // Зібр. тв.: У 6-ти т-М.: Педагогіка, 1982. - Т.І. – С. 5 – 52.
14. Головах Є.І. Життєва перспектива та професійне самовизначення молоді. – К.: Наукова думка, 1988. – 144 с.
15. Гришина Н.В. Психологія конфлікту. - СПб.: Пітер, 2000. – 652 с.
16. Забощко Т. Воєнний стан в Україні-2023: дата закінчення і що треба знати про запровадження. – fakty.com.ua. – 22.08.2023
17. Занюк С.С. Психологія мотивації: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. –304с.
18. Ільїн Є.П. Диференціальна психофізіологія чоловіків та жінок. - СПб.: Пітер, 2002.-544 с.
19. Ільїн Є.П. Психологія волі – СПб.: Пітер, 2002. – 288 с.
20. Кон І.С. Психологія ранньої юності. - М: Просвітництво, 1989. - 255с.
21. Корнеліус Х., Фрейд З., Виграти може кожен. - К., 1992. -212 с.

22. Крейг Р. Психологія розвитку.- СПб.: Видавн.К, 2000. - 992 з.
23. Креч Д. Фрустрація. Конфлікт. Захита / Д. Креч, Р. Кратчфилд, Н. Ливсон. // Вопросы психологии. – 1991. – №6. – С. 69-82
24. Левітов Н.Д. Про психічні стани людини. - М.: Из-во Просвітництво, 1964. -342 з.
25. Леонгард К. Акцентування особистості. – К.: Вища школа, 1989. – 375
26. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Практична психологія конфлікту. - К.: МАУП, 2002. - 256 с.
27. Лушин П.В. Особистісні зміни як процес: теорія и практика. - Одеса: Аспект, 2005. - 334 с.
28. Майерс Д. Психологія / Пер. з англ. - Мн.: ООО Попуррі, 2001. - 848 с.
29. Макарчук Н.О. Актуальність експерименту в сучасному навчальному закладі / Н.О. Макарчук, О.М. Павлюченко // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти: науково-методичний журнал. – Чернівці: Черемош, 2013, С. 136-146.
30. Макарчук Н.О. Динаміка розвитку самосвідомості у становленні особистості юнака / Н. О. Макарчук // Вісник: зб. наукових статей. Серія: Психологічні науки / Київ. між нар. ун-т. К., 2007, Вип. 10, С. 56–65.
31. Макарчук Н.О. Особистісна детермінація та психотехнології позитивної трансформації конфліктності студентів майбутніх психологів // Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: монографія / Н. О. Макарчук, Н. І. Пов'якель ; НПУ ім. М. П. Драгоманова, авт. кол. кафедри практичної психології та психотерапії ; за ред. Н. І. Пов'якель. К., 2009, 376 с.

32. Макарчук Н.О. Професійна самосвідомість / Н. О. Макарчук, Н. І. Пов'якель // Навчально-методичні комплекси з дисциплін практичної психології та психотерапії. Ч. 1: Для підготовки студентів спеціальності 7.030102, 8.030102 : Психологія, ОКР – «спеціаліст», «магістр» / НПУ ім. М. П. Драгоманова ; за ред. Н. І. Пов'якель. К., 2009, С. 127–142 (До 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова)

33. Макарчук Н.О. Психологічні детермінанти особистісного зростання у подоланні конфліктних ситуацій у студентському віці / Н. О. Макарчук // Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Т. 71 / Нац. ун-т Києво-Могилян. Академія. К., 2007, С. 44–50.

34. Макарчук Н.О. Психологічні механізми розвитку самосвідомості юнаків під впливом екологічних та соціально-психологічних катастроф / Н. О. Макарчук // Чорнобильська катастрофа: 20 років потому: міжнар. наук.-практ. конф. Житомир, 2006, С. 46–50.

35. Макарчук Н.О. Розвиток професійної самосвідомості в процесі підготовки майбутніх психологів / Н. О. Макарчук // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред.: С. Д. Максименко, М. В. Папучі. К. ; Ніжин, 2007, Т. 10, Вип. 1, С. 31–33.

36. Макарчук Н.О. Роль самосвідомості у подоланні внутрішньо особистісної конфліктності в юнацькому віці / Н. О. Макарчук // Науковий часопис : зб. наук. праць. Серія 12: Психологічні науки / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – № 17 (41), ч. 1. – С. 205–213.

37. Макарчук Н.О. Самосвідомість та її роль у становленні «Я-концепції» майбутнього психолога / Н. О. Макарчук // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти АПН України, Асоц. Безперервн. Освіти дорослих. – К., 2008. – Вип. 9. – С. 222–232.

38. Макарчук Н.О. Самосвідомість у забезпеченні психологічного здоров'я особистості у процесі професійної самореалізації / Н. О. Макарчук //

Тези доповідей учасників Міжнародної науково – практичної конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти» / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – С. 108–110.

39. Макарчук Н.О. Спеціальна психологія / Н. О. Макарчук // Практична психологія: комплекс типових навчальних програм / Ін-т педагогіки та психології НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2005, Вип. 1, С. 203–216.

40. Макарчук Н.О. Толерантність у контексті формування духовності особистості майбутнього психолога / Н. О. Макарчук // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред.: С. Д. Максименка, М. В. Папучі. К. ; Ніжин, 2008, Т. 10, Вип. 6, ч. 2, С. 36–40.

41. Макарчук Н.О. Феномен рефлексії та психологічні особливості її розвитку у процесі фахової підготовки майбутніх практикуючих психологів / Н. О. Макарчук // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. Серія № 12: Психологічні науки. К., 2009, № 26 (50), Ч. 1, С. 82–89.

42. Макарчук Н.О. Особистісні детермінанти подолання конфліктів у студентському віці // Конфліктологічна експертиза : теорія і методика. - К.: Т-во конфліктологів України ІПППО АПН України, 2005. - Випуск 4: Актуальні проблеми конфліктологічної експертизи. - С. 57 - 63.

43. Макарчук Н.О. Особистісні детермінанти розв'язання конфліктних ситуацій в пізньому юнацькому віці: Дис. ...канд. психол.наук: 19.00.07.- К., 2006.-249 с.

44. Мак-Каллоу Дж. Лікування хронічної депресії / Пер. з англ. - СПб.: Ви-во Мова, 2003.-368 с.

45. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: Навч. посібник. - К.: БЛШ Перспектива, 1998. - 200 с.

46. Основи психології: За заг.ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. - К.: Либідь, 1995.-630 с.

47. Особистість. Суспільство. Війна. Харків, 2022
48. Пашукова Т.И. Згоцентризм: феноменологія, закономірності формування і корекції. - Кіровоград, 2001. - 338 с.
49. Піаже Ж. Вибрані психологічні праці: Психологія інтелекту. Генезис числа у дитини. Логіка і психологія: Пер. з фр.-К.: Просвіта, 1969.
50. Півторак О., Савичук О. Як працює режим воєнного стану і як під час нього поводитись. – Українська правда. – pravda.com.ua. – 24.02.2022
51. Пов'якель Н.І. Характеристики Я - концепції як чинника продуктивності саморегуляції професійного мислення у вирішенні конфліктів // Актуальні проблеми психології: 36. наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. - К.: Міленіум, 2003. - Том I. - Ч. 10. - С. 43-47.
52. Пов'якель Н.І., Макарчук Н.О. Психологічна специфіка конфліктних ситуацій як прояву конструктивності/деструктивності інтерперсональної взаємодії в студентському віці // Актуальні проблеми психології: 36. наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. - К.: Міленіум, 2005. - Том I. - Ч. 10. - С. 43-47.
53. Пушкина Т. П. Медицинская психология / Т. П. Пушкина — Новосибирск: Научно-учебный центр психологии НГУ, 1996. — 49 с.
54. Роменець В.А. Історія психології XIX – початку XX століття. – К., 1995
55. Сергеєнкова О.П. Самопізнання: навч. посіб. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003 – 184с.
56. Созонтов А. Е. Гедонистический и эвдемонистический подходы к проблеме психологического благополучия / А. Е. Созонтов // Вопросы психологии. — 2006. — № 4. — С. 105-114.
57. Соколова Е.Д. Эмоциональный стресс: психологические механизмы, клинические проявления, психотерапия / Е.Д.Соколова, Ф.Б.Березин, Т.В.Барлас // Materia Medica. — 1996. — N 1(9). — С. 5-25 (с сокращ.)

58. Столярчук О. А. Самооцінка як складова професійної самосвідомості фахівця: теоретичний аналіз / О. А. Столярчук // Вісник післядипломної освіти. - 2009. - Вип. 11(2). - С. 281-287. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2009_11\(2\)_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2009_11(2)_38).

59. Тюріна В.О., Солохіна Л.О. Вплив військових конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних досліджень

60. Шевеленкова Т. Д., Фесенко П. П. Психологічне благополуччя особистості (огляд концепції і методика дослідження) / Т. Д.Шевеленкова, П. П. Фесенко// Психологічна діагностика.К. Просвіта —2005. с.48.

61. Хасан Б.І. Конструктивна психологія конфлікту. – СПб.: Пітер, 2003. –250 с.

62. Хорні К. Наші внутрішні конфлікти. Конструктивна теорія неврозу. -СПб.: Лань, 1997.-240с.

63. Шихі Г.Вікові кризи. Щаблі особистісного зростання: Пер.с англ. - СПб.: Ювента, 1999. – 436 с.

64. . Еріксон З. Ідентичність: юність та криза. – К., 1996. –216 с.

65. Юнг К.Г. Конфлікти дитячої душі: Психоаналіз дитячого віку – К., 1994.-235 с.

66. Barker R. G. Frustration and aggression: an experiment with young children / R. G. Barker, T. Dembo, K. Lewin // Studies in topological and vector psychology. Univ. Iowa Stud. Child Welfare. – 1941. — vol. 11, №1. (386). – p. 1-314.

67. Maier N. R. F. Frustration theory: restatement and extention./ N. R. F. Maier // Psychological review. – 1956. –vol. 63,№6. – p. 370-388.

68. Sarnoff A. Personality. Dynamic and development / A.Sarnoff. – N.Y. : Wiley&Sons, 1962. – 572 p.

69. radiosvoboda.org

70. childrenofwar.gov.ua

71. uk.m.wikipedia.org

72. uk.m.wikipedia.org

ДОДАТКИ

Психологічна сутність психотехнік активізації та функціонування особистісних детермінант подолання конфліктності

Людська індивідуальність і, тим більше особистість, не терпіти у зверненні до свого власного „внутрішнього Я” дієслів „потрібно», „необхідно», „треба». Особистісно-детермінованої психопрофілактичної та психокорекційної роботи.

Особистісне зростання передбачає перегляд власних, засвоєних і вже стабілізованих уявлень і понять, потребує відповідної сприйнятливості, сенситивності, вразливості і здатності протистояти тиску звичок, які повертають поведінку людини у звичну колію. За такого розуміння здатності особистості до розвитку можна говорити про різні рівні інтеграції особистісної структури суб’єкта.

Функціонування та активізація особистісних детермінант можлива за рахунок психотехнік, основне спрямування яких на активізацію суб’єктивного особистісного потенціалу людини. Водночас, потрібна диференціація у застосуванні тих чи інших психотехнік саме в ракурсі особистісної детермінації. Умовно розподіляється діяльність в обраному напрямку на психологічний вплив у процесі колективної діяльності з елементами індивідуально-творчої дії, а також індивідуальна робота з

елементами колективних обговорень з приводу психологічного впливу на власну суб'єктивність. Зокрема, крізь призму такого розуміння особистісно-детермінованої психопрофілактичної та психокорекційної роботи з активізації особистісних детермінант здійснюється вироблення вмінь та навичок і особистості в юнацькому віці щодо застосування механізмів самосвідомості.

Запропоновані психотехніки першого блоку розподілені на застосування прийомів „мозкового штурму», вправ, інтегративних вправ малюнок-рефлексія, ігор. Обов'язковим у застосуванні вищезначених прийомів є чітке дотримання інструкції даних технік.

Вправа I. „Самоусвідомлення свого внутрішнього Я”.

Психологічний зміст. Активізувати особистість до самоусвідомлення свого „внутрішнього Я” із застосуванням аналізу визначень класиків психологічної науки; формувати здатність до самопізнання та самоприйняття як найважливішого компонента, що забезпечує гармонію внутрішніх та зовнішніх сфер особистості.

Інструкція. До Вашого розгляду пропонуються висловлювання класиків психологічної науки.

«...Стисло, найбільш важливими наслідками налаштування на внутрішнє почуття є наступні: велика інтеграція різних аспектів нашого життя, зростання відчуття життя, велика готовність і дії, більш усвідомлений вибір і більша щирість у зв'язку. Звичайно, я як і раніше роблю помилки, мене виникають проблеми б'є поганий настрій, конфлікти, але коли трапляються всі ці речі — і коли трапляється щось хороше — я посправжньому залучений до цього. У цьому випадку я володію значно більшими ресурсами, щоб зустріти будь-яку ситуацію, ніж коли я не в контакті зі своїм внутрішнім почуттям. Абрахам Маслоу, один з піонерів

сучасного відродження гуманістичної психології, постійно звертає увагу на внутрішнє усвідомлення людиною свого унікального буття. Іноді він називає його «прислуховуванням до голосу імпульсів».

Маслоу також писав: «Таке розуміння [неврозу як блокування особистісного зростання] дало мені принаймні одну перевагу: я звернув особливу увагу на те, що спочатку назвав «голосами імпульсів», але що в більш загальному сенсі може бути названо «внутрішніми сигналами» (або стимулами.) Я недостатньо усвідомлював, що при більшості неврозів, так само, як і інших розладів, внутрішні сигнали стають слабшими або зникають взагалі (як у випадках сильних нав'язливості) або вони не почуті, або не можуть бути почутими, маємо людину без переживань - зомбі, абсолютної порожньої всередині. Відновлення особистості повинно, за визначенням, включати відновлення здатності мати і сприймати ці внутрішні сигнали. Коли ні, коли спати, коли мочитися, коли відпочити. Людина, позбавлена внутрішнього опиту, не отримує цих сигналів зсередини, тих голосів свого істинного Я, він змушений шукати зовнішні опори для керівництва. Наприклад, він їсть, коли годинник підказує йому те, а не коли розігрався апетит (якого в нього немає); керує собою за допомогою годинників, правил, календарів, розкладів, планів і вказівок інших людей.

Еріх Фромм простежує спосіб, яким ми втрачаємо гостроту внутрішнього почуття:

«Почнемо з того, що у більшості дітей виникає деяка «розбіжність і заколотність: результат їх конфліктів з навколишнім світом, що обмежує їхню експансивність, оскільки їм — слабкій стороні — доводиться підкорятися. Одне з основних завдань процесу виховання полягає в тому, щоб ліквідувати таку антагоністичну реакцію. Методи різні – від загроз і покарань, що залякують дитину, до підкупів і «пояснень», які бентежать його і змушують відмовитися від ворожості, навчаєшся придушувати своє

усвідомлення ворожості і нещирості інших людей, іноді це дається йому нелегко, тому що діти мають здатність помічати ці якості і їх не так просто обдурити словами, як дорослих, вони не люблять когось «без будь-яких причин» (якщо не вважати) причиною, що дитина відчуває ворожість або нещирість, що виходять від цієї людини. Така реакція скоро притупляється; Але багато часу потрібно, щоб дитина досягла «зрілості» середнього дорослого і втратила здатність відрізнити гідну людину від мерзотника. Крім того, вже на ранній стадії виховання дитини вчать виявляти почуття, які зовсім не є її почуттями. Його навчають любити людей (обов'язково всіх), бути некритичним дружелюбним тощо. Якщо в процесі виховання в дитинстві людина «обламана» не до кінця, то згодом соціальний тиск, як правило, завершує справу. Якщо ви не втілюється, про вас кажуть, що ви «не дуже приємна людина», а ви повинні бути досить приємною, щоб продати свої послуги як офіціант, продавець або лікар. Лише той, хто перебуває на самій верхівці соціальної піраміди, і той, хто в самому її низі— хто продає лише свою фізичну працю, — може дозволити собі бути не надто «приємними». Доброзичливість, веселощі та всі інші почуття, які виражаються в посмішці, стають автоматичною відповіддю; їх включають і виключають, як електричну лампочку».

Обговорення. Після сприйняття запропонованої Вами інформації дайте відповіді на такі запитання:

- На Вашу думку, що є буття як термін філософії, психології?
- Які основні сторони буття особистості Ви можете визначити?
- Хто загалом впливає на буття людини?
- Чи можна на Вашу думку поняття „буття особистості» відтотожнювати з поняттям „життєвий досвід»? Якщо ні то чому? Якщо так, то вкажіть основні точки перетину даних понять.

- Які компоненти властиві Вашому особистому буттю?
- Хто зі значущих Вам людей впливає на формування та функціонування Вашого буття?
- Як Ви вважаєте буття визначається внутрішнім суб'єктивним Я людини чи зовнішніми впливами на її особистість? Кому Ви віддаєте перевагу?
- Коротко охарактеризуйте Ваше власне буття із застосуванням понять „позитивне», „негативне», „багатогранне», „обмежене», „радісне», „життєдайне», „неможливе», „тут і тепер», „можливо колись було», „можливо колись буде».

Вправа II. „Самопізнання своєї суб'єктивності».

Психологічний зміст. Активізувати особистість до самопізнання основних структурних компонентів власної суб'єктивності; формувати навички до розпізнання у структурі свого „внутрішнього Я” таких складових компонентів як «Дитина», «Дорослий», «Батько»; розвивати здатність особистості до розуміння інтегративних вербальних характеристик шкірного із складових структурних компонентів особистості.

Інструкція. Пропонуємо Вам сьогодні знайти у власному внутрішньому досвіді основні характеристики трьох складових компонентів особистості за Р.Берном, а саме: „Дитина», „Дорослого», „Батька». Дані структурні компоненти нашої особистості можна визначити ще і як стани нашої особистості. (Далі учасники тренінгу роблять макети у відповідності до компонентів „Дитині», „Дорослого», „Батька», малюючи фігури на ватмані і розіграють ці стани). Зараз ми просимо Вас відобразити стан „Батька (батьків)», на допомогу пропонуються наступні запитання:

- Будь ласка, відобразіть за допомогою слів та вираження обличчя як Ваша мама дає Вам певні вказівки. Спробуйте максимально відобразити її слова, її тон, її зовнішній вигляд, емоції, міміку, яка супроводжує її слова.

- Прошу Вас відобразити Ваш особистий стан сприйняття цієї інформації, тобто показати саму собі з відповідним словесним супроводом.

- Зобразіть вказівки Вашої мами із застосуванням таких слів як „Здається я трохи втомилася, я знаю, що і в тебе є певні плани... Я хочу попросити у тебе допомогти мені.... «

- Сформулюйте свою відповідь мамі за допомогою таких слів „Я спробую....», „Я розумію і поважаю тебе мамо...», „Можливо, щоб я це зробила...»

- А зараз зобразіть маленьку дитину, якій подарували очікувану нею іграшку.

Обговорення: Скажіть, які стани та відчуття супроводжували Вас при виконанні цієї вправи, що було найлегше, що було зробити складно? На Вашу думку, чому виникали у Вас певні стани та відчуття? Чи відрізняються слова, які застосовує Ваша мама від слів, які застосовують викладачі в університеті, які основні їх відмінності?

Модель розвитку III рефлексії (на прикладі роботи з особистістю конфліктністю).

Психологічний зміст. Розвиток навичок рефлексії, емпатії та самоаналізу власного „внутрішнього Я”; розвиток вмінь аналізувати власну конфліктність із визначенням зовнішніх та внутрішніх факторів її проекції.

Інструкція.

- Опишіть один власний конфліктогени і вкажіть три позитивні та три негативні його характеристики, визначте його часову локалізацію,

спостерігача, У всіх об'єктів на яких він спрямований. (Аналогічно конфліктогени, які спостерігаються у оточенні).

- Опишіть основні психологічні властивості, які, на Вашу думку, проєктують участь людини у конфлікті. Диференціюйте визначені Вами властивості з видами конфліктів.

- Опишіть свій внутрішньо-особистісний конфлікт з визначенням: основних суперечностей, психологічних властивостей, емоційних реакцій, думок, поведінкових реакцій, станів та змінюваність настроїв, можливість чи неможливість розв'язання цього конфлікту.

Обговорення: Кожен учасник представляє власний опис із відповідною інтерпретацією визначених положень.

Вправа IV. „Опиши основні відмінності своїх друзів».

Психологічний зміст. Розвиток самосвідомості, самооцінки; розвиток вмінь до структурування та узагальнення визначених особистісних якостей.

Інструкція.

- Опишіть 8-10 прикметниками руки інших учасників, які Ви спостерігали.

- А тепер згадайте, які голоси в учасників групи, дайте опис основних їх характеристик (тембру, гучності, виразності та по.) за допомогою 8-10 прикметників чи дієслів.

- Я прошу Вас простежити за поглядами інших учасників і спробуйте визначити особистісні якості, які, на Вашу думку, можуть бути притаманні описуваним вами людьми.

Вправа У. „Намалюй свої конфліктогени.

Психологічний зміст. Розвиток самосвідомості, самопізнання та самокритичного оцінювання власних емоційних та поведінкових реакцій; розвиток вмінь самостереження та саморегуляції у виявленні та прояві конфліктогенів.

Інструкція. На білому аркуші паперу намалюйте власні долоні і на їхньому фоні (всередині долоні) зобразіть власні конфліктогени, образи з якими ви їх ототожнюєте позбавляючись на ваш вибір. (Можливі групові та індивідуальні форми проведення вправи).

Вправа УІ. „Мої основні конфліктогени».

Психологічний зміст. Розвиток самоаналізу, самопізнання та само рефлексії; розвиток критичного ставлення до власної особистісної конфліктності та усвідомлення основних прийомів її вираження.

Інструкція. Заповніть таблицю в порядку зростання наявності тих чи інших конфліктогенів у Вашої особистості. Якщо у Вас виникає необхідність розширити уявлення про список, розширте і обґрунтуйте більш детально чому. Інтерпретуйте визначені Вами конфліктогени з позиції їхнього прояву у Вашій повсякденній житті.

Основні внутрішні конфліктогени	Основні зовнішні конфліктогени
Тривожність	Застосування образливих слів
Агресивність	Застосування характеристик оцінок у взаємодії
Ригідність	Тенденція завжди з'ясовуватиме позиції інших людей
Внутрішньо особистісні суперечності	Тенденція „встановлювати справедливість»
Невпевненість	Тенденція завжди нав'язувати власне бачення ситуації
Висока самооцінка у собі	Ігнорування інших людей

Низька самооцінка	Низький рівень культури у вставленні до оточуючих
-------------------	---

Вправа УІІ. „Долання перепон”.

Психологічний зміст. Розвиток вмінь виражати гнів, фрустрованість засобами рефлексування щодо власних емоцій та почуттів; розвиток толерантного ставлення до власної суб’єктивності у процесі самопізнання

Інструкція. Учасник тренінгової групи ходити по колу у просторі дії. Умовою ходіння по колу є те, що учасник має рухатись усі години вперед, без будь-яких мимовільних рухів, що може викликати роздратування. З початком руху на шляху створюються перепони. (Це можуть бути перевернуті стільці, також необхідно застосовувати предмети із м’яких матеріалів). Учасник повинен долати перепони при цьому постері із застосуванням вербальних прийомів (крик) реагувати на кожну із перепон. Це продовжується доти поки учасник не починає відверто виражати свій гнів.

Вправа УІІІ. „Беззмістовні висловлювання”.

Психологічний зміст. Зняття блокування емоційних реакцій, таких як симпатія, тривога, гнів, шляхом застосування розіграшів ситуацій, що викликають неадекватну реакцію людини; розвиток вмінь особистості до адекватного самовираження.

Інструкція. Учасникам дається завдання спілкуватися не на українській мові, а за допомогою беззмістовних складів. Голосні та приголосні звуки повинні відтворюватися у будь-якій комбінації. Наприклад:

Симпатія — 25 секунд: «О п кур та ти, Лоу тиса, пост, п дар, ту ту, хто кра, п, тобі, хо, ха, о, ах, ох».

Тривога — 20 секунд: «Хто кру пост пост пост, ти, машина ні, крах, о довго, о довго, милий, ми, ох.

Гнів – 25 секунд: «Та пух пух пух пере страх, мене ста пу а ту а ту пуха, тебе, ту ах, сох, сох, та ла, птух».

Вправа ІХ. „Лист”.

Психологічний зміст. Зменшення рівня внутрішньої суперечності та протистояння особистості, що базуються на невизначеності та абстрактності; звільнення емоцій неприйняття, горя чи пристрастного бажання; збільшення особистісного відчуття власної сили.

Інструкція. Учаснику пропонується „написати» лист тому з ким йому є про що поговорити. Доцільно вказати „Назвіть, будь ласка, того з ким ви не завжди були відверті». Далі учасник починає писати лист, який починається зі слів „...я пишу тобі, щоб сказати...» і закінчується підписом автора. Важливо довести до учасника, що це є абсолютно гіпотетичний лист. Учасник, що пише лист має виражати абсолютно все, не зв'язуючи собі обмеженнями, які можливо виникли б у реальній ситуації.

Варіації. За її групового застосування кілька осіб пишуть листи. Водночас, у якості варіацій можна ввести дублера, який пише поскрипту до кожного аркуша, що може спроектувати бажання автора дописати поскрипту.

Вправа Х. „Емоція».

Психологічний зміст. Розвиток вмінь особистості розслаблятися, виражати власні відчуття, емоції, позбавлятися внутрішнього напруження; розвиток акторських навичок.

Інструкція. Виконується 10-15 хв. Учасникам пропонуються картки з написами емоцій та того, за допомогою якої частини тіла людини необхідно

ці емоції виразити. Наприклад, картка „Сум. Рука» означає, що сум треба виразити за допомогою рук.

Картки: „Горе. Обличчя», „Радість. Губи», „Гордість. Спина», „Страх. Руки», „Гнів. Очі”.

Вправа XI. „Заборона.

Психологічний зміст. Розвиток вмінь самодіагностування щодо пригнічення емоцій особистістю; розвиток навичок до визначення характеру емоцій та їх залежності від особистісних якостей; розвиток саморегуляції.

Інструкція. Учасники повинні виразити своє ставлення до наступних проблем.

Оскільки будь-яке почуття народжує дію (негативну, надмірну, несвоєчасну), як бути, щоб ці дії не заважали?

Далі задаються такі питання:

1. Що робити з негативними емоціями?
2. Що нас очікує, якщо ми стримуємо емоції, тобто забороняємо їх прояв?

Заборону на вираження емоцій ми висловлюватимемо наступним чином: ми зав'яжемо всі основні шляхи людини, що відповідають за відтворення:

- рот – щоб не зварився та не кричав;
- очі – щоб не бачили непристойного, не виражали постеріг, незадоволення та зло, щоб не плакали;
- вуха – щоб не чули зайвого;
- руки – щоб не билися;

- ноги – щоб не пиналися, не ходили у погані компанії;
- душу – щоб не страждала.

Обговорення. Після завершення процедури заборон задаються такі запитання:

1. Що може така людина? Висловлювати власну думку? – Рот закритий.
2. Спостерігати, виділяти прекрасне, відгукуватися? – знижена можливість реагувати.
3. Творити прекрасне, обіймати, виражаючи радість? – руки пов'язані.

Після даної вправи учасник, який виконував роль зв'язаного людини, ділиться власними почуттями.

Обговорення. Чи дотепно придушувати емоції? При обговоренні деструктивних форм емоційної саморегуляції звертається увага на позитивне та негативне при вираженні емоцій, на необхідність спокійного вираження емоцій вербальними та невербальними засобами.

Вправа XII. „Мої позитивні риси» (аналогічно „Мої негативні риси»).

Психологічний зміст. Розвиток самооцінки, за активізації самоусвідомлення, самопізнання, самоконтролю.

Інструкція. Визначте основні позитивні риси, які, на Вашу думку, Вам притаманні. Спробуйте вказати в яких ситуаціях вони виявляються і в яких Ви б хотіли їх спостерігати в собі. Аналогічно визначити і негативні риси. Вкажіть чи завжди негативні риси Вашої особистості привносять

деструктивні моменти у Ваше життя. На Вашу думку, які саме аспекти оточення впливають на прояв позитивних та негативних рис.

Схема XIII вирішення моєї проблеми.

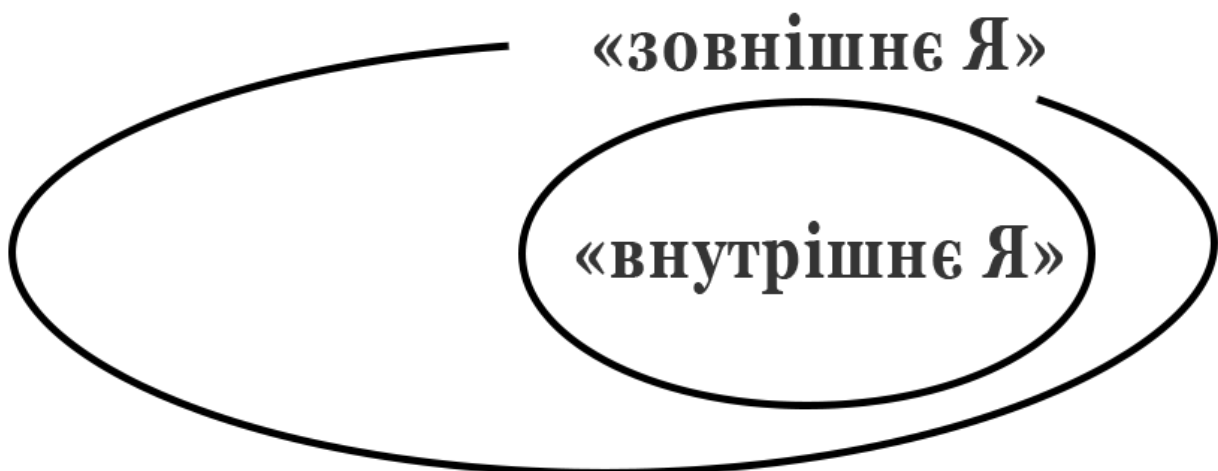
1. Спробуйте графічно за допомогою кола зобразити власне поле особистісного Я.

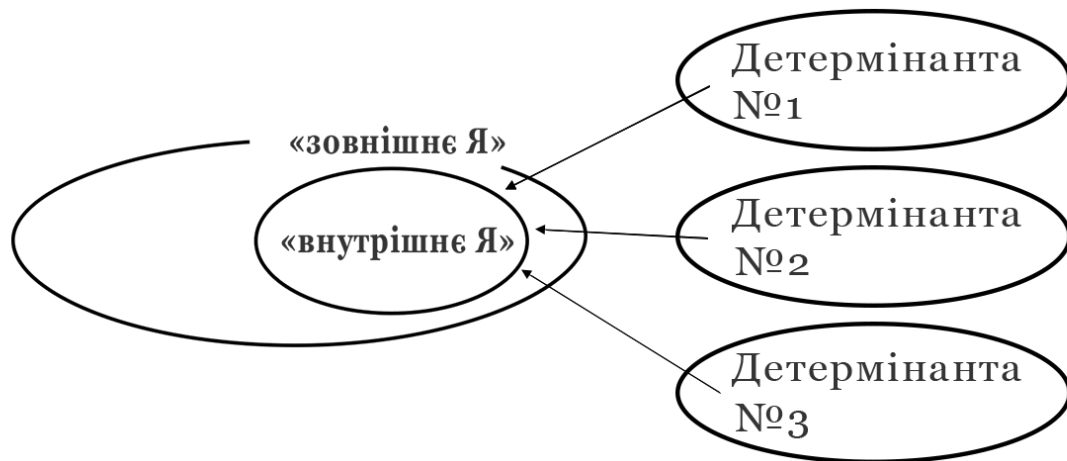
Наприклад: схема „особистісного Я”

Психологічна інтерпретація: Визначення розміру та розташування кола „особистісного Я” на відчуття особистістю власної цілісності, здатності до усвідомлення власного існування у суб’єктивному та об’єктивному полі життєдіяльності.

2. Наступним кроком є визначення за допомогою кіл між „внутрішнього Я” та „зовнішнього Я”, причому зображення даних аспектів пропонується на ваш власний розсуд (всередині „Я особистісного» чи за його межами в залежності від вашого відчуття).

Психологічна інтерпретація: Особливо доцільно звернути увагу на зображення „внутрішнього Я” та „зовнішнього Я” в межах „особистісного Я». Бачення власної особистості крізь призму розуміння самої себе. Надмірно велика різниця в зображеннях та відстань між зазначеними особистісними

психологічними характеристиками дозволяє виявити наявність внутрішньо-особистісних суперечностей, які ймовірно активізують внутрішньо-особистісний конфлікт, в цілому це можна встановити в бесіді, що супроводжує визначення проблеми (у разі коли робота над проблемою здійснюється з психологом-консультантом).

У кожній проблемній ситуації чи то об'єктивно створена ситуація чи в суб'єктивному полі є чинники, які ми розглядаємо як детермінанти, оскільки визначення цих факторів та конструктивно спрямоване вплив на їх функціонування сприятиме переходу їх на позитивне функціонування. Встановіть основні детермінанти проблемної ситуації та відобразите їх за допомогою кіл, місце їх розташування залежить від вашого суб'єктивного бачення.

Психологічна інтерпретація: На даному етапі суттєвим виступає факт встановлення спрямованості активності детермінант по відношенню до „внутрішнього Я” та „зовнішнього Я” за допомогою стрілок, які об'єднують детермінанти з особистісними характеристиками Я.

Спрямування стрілок вказує як відчувається проблема у особистісному просторі.

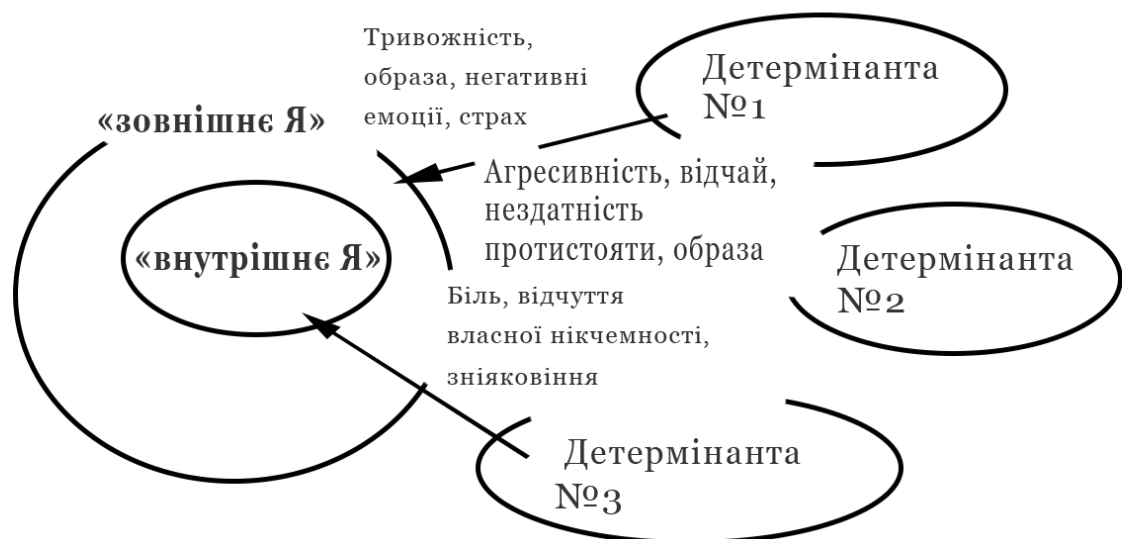
4. Шкіра детермінанта володіє силою, що активізує її і спрямовує спробуйте ідентифікувати її з тими чи іншими психологічними характеристиками вона на вашу думку наповнена.

Психологічна інтерпретація: Важливо активізувати здатність особистості до самоаналізу та самопізнання саме тих чи інших психологічних властивостей та станів, що спрямовують вплив детермінант. Ними можуть бути тривожність (наприклад, мама активізує у мене стан тривоги, невпевненості, безнадійності), агресивність, ефективність певних емоцій та почуттів, поведінкові реакції, вербальні вираження, конфліктогени, що вражають особистість і можуть не проектувати конфлікт, а діяти лише в особистісному полі та по.

Спробуйте дати психологічну характеристику кожної із детермінантів та її вплив на вашу когнітивну (які думки супроводжують дану детермінанту проблемної ситуації), емоційно-вольову (які емоції, почуття активізуються в результаті ситуативного та постійного впливу означеної детермінанти на вашу особистість), поведінкову (які поведінкові реакції викликає детермінанта і як вони виявляються). Дані характеристики означаються графічно.

Наприклад:

Психологічна інтерпретація: На даному етапі важливим є обґрунтування кожної визначеної детермінанти з позицій особистісного їх бачення. Водночас, доцільно встановити наскільки особистість здатна

оцінити вплив даних детермінантів на особистісно значущі психологічні сфери. Наприклад: тривожність проектує в мені думки, що пов'язані зі страхом перед певними ситуаціями, такими як зустрічі з моїм братом, з викладачем та по, водночас, в мені збільшується сила негативних емоцій, з'являється відчуття холодного поту на долоню, відчувається недостатністю кисню, я не в змозі оцінити ті чи інші події, мені хочеться втекти від ситуації, бігти, я нервую створюючи багато непотрібних рухів, можу розсердитися і накричати чи ж навпаки уникаю спілкування.

Встановіть і графічно зобразіть межі впливу зазначених детермінант на структуру вашого „особистісного Я”, конкретизуйте зазначені межі у полі „внутрішнього Я” та „зовнішнього Я”.

Психологічна інтерпретація: На даному етапі основним є дати можливість особистості побачити як вражає її особисту структуру існування цієї чи іншої проблеми і зрозуміти, що психологічна саморегуляція забезпечує цілісність особистості, тобто психологічну екологію власного суб'єктивного існування.

7. Вкажіть часову локалізацію проблеми на „зовнішнє Я” та „внутрішнє Я”.

Психологічна інтерпретація: Передбачає активізацію пам'яті та мислення особистості у відповідності до існування означеної проблеми в її функціонуванні. Можливо, що дана проблема спроектована стресовими кризовими та травматичними факторами і в результаті здійснюється проекція, що зумовлює функціонування проблеми лише в особистісному полі власного Я.

8. Відрефлексуйте отримане графічне зображення вашої проблеми та вкажіть які основні сфери у вашому сприйнятті цієї схеми вражені існуванням проблеми.

Психологічна інтерпретація: Основним у даному аспекті виступає розвинена здатність особистості до рефлексії, але на даному етапі актуально активізувати позитивне мислення особистості та здатність до візуалізації, яка дозволить визначити вплив проблеми у теперішньому, минулому та можливо майбутньому особистості.

Вправа XIV. „Дитячі спогади».

Психологічний зміст. Активізація самоусвідомлення шляхом застосування позитивних та негативних спогадів; розвиток аналізу та синтезу когнітивних процесів; розвиток вмінь до узагальнень та визначення основних типових ситуацій і характеристик, що проєктують ті чи інші враження у структурі особистості.

Інструкція. Вам пропонується згадати своє дитинство, згадати основних людей, які оточували Вас, цікаві та кумедні позитивні ситуації, що запам'яталися Вам. Надайте у своїх спогадах кілька позитивних характеристик Вашим близьким людям. Надайте основні характеристики ситуаціям, що мали місце у вашій житті. Визначте свої власні відчуття та емоції, що супроводжують Ваші спогади та означте їх.

Вправа XV. „Я та моя майбутня особистість”.

Психологічний зміст. Визначення структурних компонентів „реального Я» та „ідеального Я», співвідношення їх характеристик; диференціація структурних компонентів „реального Я” та „ідеального Я” у структурі особистості; визначення та конкретизація основних особистісних категорій до самооцінювання людиною самою себе.

Інструкція. Надайте основні характеристики, які притаманні Вашому „внутрішньому Я”: які думки Вами володіють, що Вас турбує, що Ви негативно сприймаєте у самому собі, що Вам подобається і що не подобається. Бачите, що він Вам принесе, якщо стане реальністю. Визначте

основні характеристики, що притаманні як Вашому „реальному Я», так і „ідеальному». Місце, на Вашу думку, належить Вашому „реальному Я” – первинне чи вторинне. (Робота може бути як індивідуальною, так і груповою).

Інтегративна вправа ХУІ малюнок-рефлексія: „Моє внутрішнє та зовнішнє Я».

Психологічний зміст. Розвиток самоаналізу, самоприйняття та „рефлексивного Я” особистості.

Інструкція. Намалюйте будь-ласка своє „внутрішнє Я». Як ви його відчуваєте? З яким предметом оточуючого світу асоціюєте? (Аналогічно відбувається промальовування „зовнішнього Я»).

Далі представлені роботи аналізуються на вибір учасниками тренінгу: тренером, чи самими учасниками.

Інтегративна вправа ХУІІ малюнок-рефлексія: „Дім моєї душі”.

Психологічний зміст. Активізувати „внутрішнє Я» особистості; розвивати вміння та навички до проєкції особистістю позитивного досвіду; актуалізація поняття „тут і тепер» у особистісному світосприйнятті.

Інструкція. Вам пропонується на білому папері зобразити дім Вашої душі. Він може бути стандартним, а може набути якостей інших навколишніх предметів. Малюйте кольоровими олівцями. Спробуйте відобразити годинні інтервали, а саме: як Ви бачите собі у теперішньому, і як хотіли б бачити собі у майбутньому. Концентруйтеся на тих відчуттях, що Вас супроводжують, спробуйте встановити, які саме деталі малюнків викликають у Вас найсильніші емоції.

Інтегративна вправа ХУІІІ малюнок-рефлексія: „Мій власний материк життя».

Психологічний зміст. Розвиток адаптивних механізмів особистості та їх конструктивний вплив на її соціалізацію; розвиток вмінь до конструктивної побудови майбутнього життєвого плану, розширення зони самосвідомості та творчого сприйняття дійсності

Інструкція. Уявіть, що Ви займаєте на планеті Земля цілий материк, він повністю належить Вам. Ви маєте побудувати на ньому всю інфраструктуру, встановити там власні закони та власні вимоги, Ви самі займаєтесь його дизайном та оснащенням. Намалюйте цей простір, який повністю належить Вам, визначте його кордони, зобразіть його структуру та інше, презентуйте свій простір у найкращих описах із застосуванням психологічних (емоційно-вольових, когнітивних та по.) ронять й характеристик.

Психотехніки іншого блоку спрямовані на забезпечення особистісно-детермінованої психопрофілактики та психокорекції у груповій роботі. Обов'язковим у застосуванні вищезазначених прийомів є чітке дотримання інструкції даних технік.

Вправа XIX., «Історія мого імені».

Психологічний зміст. Встановлення структурних компонентів «Я – концепції»; розвиток самоусвідомлення, самопізнання та самоприйняття власних структурних компонентів, що складають змістовне наповнення «образу – Я» особистості.

Інструкція. Учасники називають собі, а потім проведиметься бесіда на такі теми:

- що мені подобається чи не подобається у моєму імені;
- на честь когось мене назвали;
- прізвисько, яке мені подобається чи не подобається;
- походження мого імені.

Обговорення. Визначення основних емоційних реакцій, що були викликані проговоренням власного імені, прослуховуванням презентацій інших учасників

Вправа XX. „Ехо”.

Психологічний зміст. Встановлення групової динаміки; розвиток вмінь розуміти та сприймати інших учасників групи; розвиток емпатії.

Інструкція. Група має відтворювати одночасно рухи, що задаються тренером.

Обговорення. У групі здійснюється обмін емоціями, що викликали ті чи інші рухи, визначені емоції доцільно диференціювати.

Вправа XXI. „Ритм».

Психологічний зміст. Формування вмінь особистості до емпативного сприйняття оточуючих; розвиток свідомого відображення суб'єктивності оточуючих людей та прийняття її з позиції особистісної гнучкості та лабільності.

Інструкція. Полягає у здатності відчувати „внутрішній ритм» іншого людини і, по можливості, повне його відтворення. Першочергово відчувати її енергетику, темперамент, спрямованість, динаміку, внутрішню експресію. Виконання вправи відбувається у парі. Двоє людей стають один проти одного і домовляються про свої ролі – „ведучого” та „дзеркала”. Руки учасників підняті на рівень грудної клітки і повернуті долонями назустріч один одному. Ведучий мимовільно рухає руками, а „дзеркало» намагається відобразити їх у тому ж ритмі. Ролі кілька разів змінюються.

Вправа XXII. „Криголам”.

Психологічний зміст. Розвиток групової динаміки; встановлення позитивної атмосфери у групі; вироблення емпативного ставлення та сприйняття особистістю інших учасників групи.

Інструкція. Полягає у тому, щоб звернути увагу учасників тренінгу на зміни власних емоційних станів протягом гри, давши відповідь на запитання Як Ви відчуваєте зміни емоційних станів у самому собі? Як виражаємо цей стан? Як його помічаємо?

Учасники розподіляються на дві групи: перша – актори, друга – глядачі. Акторам пропонуються ті інсценувань:

- йти проти вітру;
- туди, куди не хочеться; так, щоб нікого не розбудити;
- йти з тим, хто найвеселіший від усіх;
- з тим, хто нагадує когось із життя знайомих;
- із самою симпатичною для тебе людиною у цій групі;
- із тим, хто викликає настороженість;
- із тим кого б ти хотів змінити.

Група глядачів має зрозуміти, кого показують актори. Потім відбувається зміна ролей, і пропонуються наступні теми:

- ми кудись йдемо, і тут (зустріч з неочікуваним);
- розуміємо, що щось забули;
- не вистачає грошей (немає телефонної картки);
- бачимо людину, яка нам дуже подобається;
- бачимо людину, яка хоче подібатися;

- дізнаємось, що наш одяг розірваний.

Що допомагає усвідомити, виразити почуття?

Що допомагає нам зрозуміти як і що відчуває інша людина.

Вправа XXIII, „Ти подобаєшся мені тому, що...».

Психологічний зміст. Встановлення позитивної атмосфери в групі; розвиток вмінь виражати позитивне ставлення до іншої людини вербальними засобами; розвиток аналізу та синтезу когнітивних процесів; розвиток емпатії.

Інструкція. Вправа проходить за участі одного з учасників тренінгу, який сідає біля центру колу. Далі учасникам пропонується виразити своє позитивне ставлення до учасника в колі „Мені подобається як ти посміхаєшся...»

Вправа XXIV. „Скульптура».

Психологічний зміст. Розвиток внутрішнього відчуття свободи та вмінь розслаблятися; розвиток довірливих стосунків; розвиток акторських вмінь.

Інструкція. Учасники тренінгу розподіляються на парі. Один партнер грає роль „скульптора», інший – „матеріалу». „Скульптору» необхідно „віліпити» будь-який предмет чи іграшку. Він не має права давати вказівки „матеріалу», застосовує у роботі тільки руки. Обговорення. Яким „матеріалом» ви себе відчували?

З якого матеріалу виліпив скульптуру?

Чи відповідало відчуття „матеріалу» тому, як з ним поведивши собі „скульптор».

Які відчуття виникають коли „матеріал» та дії „скульптора» співпадають чи ж постеріг?

Як ці почуття впливають на подальшу взаємодію?

Вправа XXV. „Конфлікт – це ...”.

Психологічний зміст. Розвиток логічних операцій когнітивних процесів особистості; розвиток вмінь до структурування основних складових конфліктів; розвиток спостережливості; розвиток аналізу та синтезу когнітивних компонентів особистості.

Інструкція. До уваги учасників подається слово „конфлікт – це...», потім у зверненні до групи пропонується описати „це» іншими словами. Упродовж виконання завдання доцільно орієнтувати на позитивні аспекти конфліктів, розділяючи поведінкові, змістовні та емоційні якості конфлікту.

Вправа XXVI. „Робота з асоціативним рядом конфлікту”.

Психологічний зміст. Розвиток вмінь логічно обґрунтовувати причини та наслідки конфліктів; визначати основні емоційні реакції, що їх супроводжують; вироблення адекватного сприйняття особистістю тих чи інших аспектів конфліктної взаємодії.

Інструкція. Учасники сідають біля кола і отримують таку інструкцію: „Основу нашої уваги складає конфлікт. Коли ми промовляємо це слово, у нас виникають певні асоціації, почуття. Ми чули про конфлікт, знаємо, як він проявляється у поведінці людей. Зараз ми з вами спробуємо дослідити, як конфлікт відображається на внутрішньому стані людини. Скажіть з чим у вас асоціюється конфлікт. Який образ викликає ваша уява на це слово? Після першого асоціативного ряду проводитиметься наступний етап: якщо конфлікт – це стіл, то який? Якщо конфлікт – це посуд, то який?

Обговорення. Навіщо ми проводили це вправу? Важливо відзначити, що асоціації були вираженням певного емоційного стану, який викликаний словом „конфлікт». Для того, щоб керувати своїм емоційним станом у

ситуації конкретного конфлікту, необхідно розуміти та визначати характер цих емоцій, їх глибину та ступінь впливу на поведінку.

Мозковий штурм ХХУІ „Конфліктогени нашої групи».

Психологічний зміст. Розвиток аналізу міжособистісної взаємодії з позиції проєкції конфліктогенів; розвиток конструктивного сприйняття власних конфліктогенів та конфліктогенів інших учасників; формування толерантності до саморозкриття інших.

Інструкція. До уваги учасників пропонується заповнити таблицю (групова, можлива та індивідуальна робота).

Конфліктогени, які я найчастіше спостерігаю у власній поведінці	Конфліктогени, які я найчастіше спостерігаю у оточуючих	Конфліктогени, які найчастіше спостерігаю у неприємних мені людей	Конфліктогени, які найчастіше спостерігаю у взаємодії з друзями та близькими

- Виділення конфліктогенів I групи супроводжується інтерпретацією прояву даного конфліктогени.

- Виділення конфліктогенів II групи супроводжується лише констатацією.

- Виділення конфліктогенів III групи вимагає опису ситуації за якою виявляється тій чи іншій конфліктогени.

- Виділення конфліктогенів IV групи вимагає визначення учасниками, які саме риси особистості проєктують ті чи інші конфліктогени.

Обговорення. Сконцентровується на визначенні основних відчуттів, емоцій, станів при обговоренні тієї чи іншої групи конфліктогенів.

Гра XXVIII, «Конфлікт у побуті».

Психологічний зміст. Набуття вмінь розпізнавати побутові конфлікти, встановлювати їх можливі причини та визначати наслідки; формувати особистісне ставлення до побутових конфліктів; розвиток самоконтролю у побутових конфліктних ситуаціях та можливих конструктивних прийомів поведінки в процесі означеної конфліктної взаємодії.

Інструкція. Учасники розподіляються на групи і отримують завдання розіграти невелику сценку на 3-5 хвилин, основна тема – конфлікт. Далі йде обговорення:

- Що спільного було у сценках?
- Які почуття супроводжували Вас під час виконання завдання?
- Які відчуття у ролі конфліктуючих?
- Які загалом можуть бути наслідки конфлікту?
- Яке позитивне вплив може бути на учасників конфлікту?

Гра XXIX, «Ланцюг добрих та поганих наслідків».

Психологічний зміст.

Розвиток вмінь проектувати позитивну взаємодію; розвиток самоаналізу у власних проєкціях на оточуючих; формування навичок адекватного сприйняття негативних якостей як у структурі власної особистості, так і оточуючих.

Інструкція. Тренер задає опис-того чи іншого стану наступний учасник у колі визначає стан протилежний заданому, далі відбувається обмін позитивними та негативними станами. Наприклад: зло – наступний учасник визначає добро-наступний учасник визначає агресію і т.д.

Обговорення. Які стани викликали у Вас внутрішнє напруження, на які стани було важко сформувати протилежний стан.

Колективний малюнокXXX „Дерево”.

Психологічний зміст. Розвиток відчуття особистості приналежності до групи; розвиток самовідчуття собі у групі, визначення свого місця.

Інструкція. На ватмані учасникам пропонується зобразити дерево, кожен учасник зображає ту чи іншу частинку дерева та малює на своє уподобання. Залежно від того, яке дерево виходить і фіксується характер групової взаємодії.

Обговорення. Які почуття виникали у Вас під час малювання дерева? На Вашу думку, дерево вийшло максимально наближеним до реального чи ні, чому?

Немає необхідності доводити, що знання про конфлікт, конфліктну взаємодію, конфліктні та проблемні ситуації, які постійно супроводжують життєдіяльність кожної активної особистості дозволяють подивитись на цю проблему не з позиції пасивного спостерігача, чи негативної оцінки даних феноменів, а з позиції конструктивного бачення виділених для аналізу явищ, крізь призму розуміння конфліктної взаємодії як рушійної сили розвитку. Встановлення особистісних детермінант, визначення та обґрунтування природи їх походження як із суто наукових, так і практичних позицій дає можливість не тільки констатувати наявність даних аспектів в особистісному розвитку людини, але й можливість їх визначити та керувати у позитивне для особистості напрямом активної життєстверджуючої позиції.

Водночас знання не підтвержені внутрішньою мотивацією до виконання дій для їх закріплення, не завжди скеровують особистість у практичному полі діяльності. Інший розділ представляє детальну інформацію з відпрацювання тих чи інших особистісних детермінантів, шляхом впливу

на їх основні причини. Людина не може позбутися власних специфічних психологічних властивостей, покладених в основу як особистісної детермінації, так і конфліктності. Водночас, особистість здатна конструктивно впливати на свій внутрішній світ і гармонійно будувати подальшу життєдіяльність. Саме на це і був направлений запропонований авторами навчальний посібник, основу якого склало наукове дослідження з означеної проблематики.